Й. СТАЛІН

ТВОРИ

7

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ІНСТИТУТ МАРКСА—ЕНГЕЛЬСА—ЛЕНІНА при ЦК ВКП(б)
УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛІАЛ

Й. В. СТАЛІН

ТВОРИ

*ПЕРЕКЛАД
З РОСІЙСЬКОГО ВИДАННЯ,
СХВАЛЕНИЙ КОМІСІЄЮ
ЦК КП(б)У*

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ · 1948

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И. В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

*

ОГИЗ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Москва · 1947

Й. В. СТАЛІН

ТОМ 7

1925

ПЕРЕДМОВА

Сьомий том Творів Й. В. Сталіна охоплює праці, написані протягом 1925 року.

В цей період робітничий клас і селянство під керівництвом більшовицької партії завершали відбудову народного господарства. Країна Рад переходила до періоду соціалістичної індустріалізації, під знаком якої відбувся XIV з'їзд більшовицької партії. Питання про характер, перспективи розвитку нашої країни, про долю соціалізму в Радянському Союзі постало в цей час перед партією вже як питання практики.

У творах: «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)», «Питання і відповіді», «Жовтень, Ленін і перспективи нашого розвитку», «Політичний звіт Центрального Комітету XIV з'їздові ВКП(б)» та інших, Й. В. Сталін всебічно обгрунтовує генеральну лінію більшовицької партії на перемогу соціалізму в СРСР в умовах капіталістичного оточення і викриває капітулянтську лінію троцькістів та зінов'євців-реставраторів капіталізму.

Питання про зміцнення союзу робітничого класу з селянством, про виховання й залучення трудящих

мас і молоді до активної участі в будівництві соціалістичного суспільства висвітлюються в працях: «Про «Димівку»», «До питання про пролетаріат і селянство», «Про комсомольський актив на селі», «Про завдання комсомолу», «До першої Всесоюзної конференції пролетарського студентства», «Про політичні завдання Університету народів Сходу», в розмові з учасниками наради агітпропів 14 жовтня 1925 року та в інших працях.

В сьомий том увійшли статті і промови, присвячені становищу і завданням зарубіжних комуністичних партій в умовах часткової стабілізації капіталізму: «До міжнародного становища і завдань компартій», «Про чехословацьку компартію», «До національного питання в Югославії», «Про перспективи КПН і про більшовизацію» і «Лист до т. Ме—рта».

Вперше публікуються: промова на пленумі ЦК РКП(б) 19 січня 1925 року, розмова з учасниками наради агітпропів 14 жовтня 1925 року, лист членам редакції «Комсомольской Правды» і листи до тт. Д—ова, Ме—рта і Єрмаковського.

Інститут Маркса — Енгельса — Леніна
при ЦК ВКП(б)

1925

РОБІТНИЦІ Й СЕЛЯНКИ, ПАМ'ЯТАЙТЕ І ВИКОНУЙТЕ ЗАПОВІТИ ІЛЛІЧА!

Рік тому, покидаючи нас, великий вождь і учитель трудящих, наш Ленін, залишив нам заповіти, вказав шляхи, якими ми повинні йти до остаточної перемоги комунізму. Виконуйте ці заповіти Ілліча, робітниці й селянки! Виховуйте ваших дітей в дусі цих заповітів!

Товариш Ленін залишив нам заповіт зміцнити всіма силами союз робітників і селян. Зміцнюйте ж цей союз, робітьиці й селянки!

Товариш Ленін учив трудящих підтримувати робітничий клас в його боротьбі проти буржуазії, внутрішньої і зовнішньої. Пам'ятайте цей заповіт, робітниці й селянки! Підтримуйте владу робітничого класу, який будує нове життя!

Товариш Ленін учив нас високо тримати прапор комуністичної партії, вождя всіх пригноблених. Згуртовуйтеся ж навколо цієї партії, робітниці й селянки, — вона ваша партія!

В день роковин смерті Ілліча партія дає клич — ширше дорогу робітниці й селянці, які будують разом з партією нове життя.

Й. Сталін

Написано 5 січня 1925 р.

Надруковано в журналі «Работница» № 1, січень 1925 р.

УЧИТЕЛЬСЬКОМУ З'ЇЗДОВІ[1]

Фаланга народних учителів є одна з найнеобхідніших частин великої армії трудящих нашої країни, які будують нове життя на основі соціалізму.

Шлях, яким іде робітничий клас до соціалізму, тільки тоді може бути переможним, коли трудові маси багагомільйонного селянства йтимуть ним пліч-о-пліч з робітничим класом, коли керівництво трудящими масами з боку робітничого класу проводитиметься в життя неухильно.

Сільський учитель повинен знати, що без такого керівництва не може бути диктатури пролетаріату, а без такої диктатури не може бути наша країна вільною і незалежною.

Стати однією з ланок, які зв'язують селянські маси з робітничим класом,—ось головне завдання сільського вчителя, коли він дійсно хоче служити справі свого народу, справі його свободи і незалежності.

Й. Сталін

6 січня 1925 р.

«Учительская Газета» № 2,
10 січня 1925 р.

ПРО ЗАВДАННЯ ЖУРНАЛУ «КРАСНАЯ МОЛОДЁЖЬ»[2]

В розмові з членами редакції товариш **Сталін**, спиняючись на завданнях журналу, заявив ось що:

Журнал повинен своїм основним завданням поставити залучення пролетарського безпартійного студентства до роботи Радянської влади і комуністичної партії. Цього журнал досягне лише тоді, коли він на ділі стане справжнім радянським студентським журналом. Робота у вузах, органах Наркомосвіти та ін., звичайно, має ще ряд хиб. Студентство, яке краще ніж хтось інший знає ці хиби, повинне їх систематично викривати, критикувати, вказувати на них, щоб ми могли спільними силами поліпшувати нашу роботу. Через це необхідно широко залучати до участі в журналі кращих людей з безпартійного пролетарського студентства. Студентство повинне відчути, що це його рідний журнал, який допомагає йому працювати і розвиватися.

Говорячи про завдання деяких відділів журналу, товариш **Сталін** відзначив ось що:

В політичних відділах журналу треба висвітлювати лише основні питання роботи партії і Радянської влади.

Нема чого тут дублювати інші журнали. Кожний друкований орган в нашому Союзі повинен мати своє певне місце в загальній роботі. Великого розвитку повинні набрати відділи: «Студентське життя», «Літературний», «Наука і техніка». Саме ті відділи, де студентство само може брати активну участь і проявляти себе. У відділі «Реформа Вищої школи» також необхідно поруч з викладачами і професурою залучати студентство до розробки окремих питань.

Здійснюючи лозунг — «Ближче до студентства» — журнал краще виконає своє завдання і дійсно стане рідним органом радянського студентства.

Журнал «Красная Молодежь» № 1 (5), січень 1925 р.

ПРОМОВА НА ПЛЕНУМІ ЦК І ЦКК РКП(б)[3]

17 січня 1925 р.

Товариші! З доручення Секретаріату ЦК я маю зробити деяке необхідне повідомлення про справи, які стосуються дискусії, і про резолюції, зв'язані з дискусією. На жаль, питання про виступ Троцького ми змушені обговорити без його участі, бо він, як повідомили сьогодні, не має змоги прибути на пленум через хворобу.

Ви знаєте, товариші, що дискусія почалась виступом Троцького, його «Уроками Жовтня».

Почав дискусію Троцький. Дискусія була нав'язана партії.

Партія відповіла на виступ Троцького двома основними обвинуваченнями. Перше — Троцький намагається ревізувати ленінізм; друге — Троцький намагається добитися корінної зміни партійного керівництва.

Троцький нічого на своє виправдання не сказав з приводу цих обвинувачень з боку партії.

Важко сказати — чому він нічого не сказав на своє виправдання. Звичайне пояснення зводиться до того, що він захворів і не мав змоги щось сказати на своє

виправдання. Але тут, звичайно, партія не винна. Коли після кожної атаки Троцького на партію його починає кидати в жар, то партія в цьому не винна.

Нині Центральний Комітет одержав заяву Троцького (заява до ЦК від 15 січня), де сказано, що він не виступав і не сказав нічого на своє виправдання тому, що не хотів поглибити полеміку і не хотів загострювати питання. Можна, звичайно, вірити або не вірити в переконливість такого пояснення. Я особисто не вірю. По-перше, чи давно Троцький зрозумів, що його виступи проти партії загострюють відносини? І саме коли Троцький зрозумів цю істину? Адже не вперше виступає Троцький проти партії і не вперше він дивується або шкодує, що його виступ викликав загострення. По-друге, коли він дійсно дбає про те, щоб відносини в партії не погіршувались, чому він випустив «Уроки Жовтня», спрямовані проти керівного ядра партії і покликані погіршити, загострити відносини? Ось чому ці пояснення Троцького я вважаю зовсім непереконливими.

Кілька слів про заяву Троцького до ЦК від 15 січня, про яку я говорив вище і яку роздано членам ЦК і ЦКК. Слід насамперед відзначити і взяти до відома заяву Троцького про те, що він готовий зайняти який завгодно пост за вказівкою партії, що він готовий прийняти який завгодно контроль над собою, оскільки справа йде про його можливі виступи, і що він вважає в інтересах справи абсолютно необхідним найскоріше його зняття з поста голови Реввійськради.

Все це, звичайно, треба взяти до відома.

Щодо суті справи, то слід відзначити два пункти: про «перманентну революцію» і про зміну партійного

керівництва. Троцький говорить, що коли взагалі траплялося йому після Жовтня повертатися з окремих приводів до формули «перманентної революції», то тільки в порядку Істпарту, в порядку звернення до минулого, а не в порядку з'ясування нинішніх політичних завдань. Питання це важливе, бо зачіпає основи ленінської ідеології. Я вважаю, що цю заяву Троцького не можна визнати ні поясненням, ні виправданням. Тут нема й тіні визнання своїх помилок. Це є відмовка від питання. Що значить заява про те, що теорія «перманентної революції» являє собою дещо, належне до Істпарту? Як це зрозуміти? Істпарт є не тільки сховище, але й тлумач партійних документів. Там є документи, які в свій час мали силу і втратили її потім. Там є й такі документи, які мали і продовжують мати керівне значення для партії. Там є також такі документи, які мали виключно негативний характер, негативне значення, і з якими партія не може миритись. До розряду яких документів відносить свою теорію «перманентної революції» Троцький? До розряду позитивних чи негативних? Про це Троцький нічого не сказав у своїй заяві. Він ухилився від питання. Він його обминув. Через це обвинувачення в ревізії ленінізму лишається в силі.

Троцький говорить далі, що з приводу розв'язаних питань XIII з'їзду він не виступав ні разу ні в ЦК, ні в Раді Праці й Оборони, ні тим більше перед країною з якими-небудь пропозиціями, які прямо або посередньо зачіпали вже розв'язані питання. Це невірно. Про що говорив Троцький перед XIII з'їздом? Про непридатність кадрів і необхідність корінної зміни партійного керівництва. Про що говорить він тепер

в «Уроках Жовтня»? Про непридатність основного ядра партії і необхідність його заміни. Такий висновок «Уроків Жовтня». «Уроки Жовтня» видано для обгрунтування цього висновку. В цьому призначення «Уроків Жовтня». Тому обвинувачення в спробі корінної зміни партійного керівництва лишається в силі.

В цілому заява Троцького являє собою, через це, не пояснення в справжньому розумінні цього слова, а зібрання дипломатичних вивертів і відновлення старих спорів, уже розв'язаних партією.

Не такого документа вимагала партія від Троцького.

Троцький, очевидно, не зрозумів, і я сумніваюсь, щоб він коли-небудь зрозумів, що партія вимагає від своїх колишніх або теперішніх лідерів не дипломатичних вивертів, а чесного визнання своїх помилок. У Троцького, як видно, невистачило мужності визнати відкрито свої помилки. Він не зрозумів, що у партії виросло почуття сили і гідності, що партія почуває себе господарем і вона вимагає від нас, щоб ми вміли схилити голову перед нею, коли цього вимагає обстановка. Цього Троцький не зрозумів.

Як відгукнулись наші організації на виступ Троцького? Ви знаєте, що існує цілий ряд резолюцій місцевих організацій в цьому питанні. Вони надруковані в «Правде». Їх можна було б розбити на три категорії. Одна категорія цих резолюцій вимагає виключити Троцького з партії. Друга категорія вимагає зняти Троцького з Реввійськради і вивести з Політбюро. Третя категорія резолюцій, до якої належить і останній проект резолюції, надісланий сьогодні до

ЦК товаришами від Москви, Ленінграда, Уралу, України, вимагає зняти Троцького з Реввійськради і умовно залишити його в Політбюро.

Такі є три основні групи резолюцій в питанні про виступ Троцького.

Центральний Комітет і ЦКК мають зробити вибір між цими резолюціями.

Це все, що я хотів повідомити вам про справи, які стосуються дискусії.

Й. Сталін. Про троцкізм.
М., 19[illegible]

ПРОМОВА НА ПЛЕНУМІ ЦК РКП(б)

19 січня 1925 р.

Я взяв слово для того, щоб всіляко підтримати пропозицію тов. Фрунзе. Я думаю, що нам тут доведеться постановити про три речі.

По-перше, треба прийняти пропозицію тов. Фрунзе по лінії нових асигнувань — 5 млн. карбованців, всього 405 мільйонів.

По-друге, треба прийняти постанову про затвердження тов. Фрунзе на посту голови Реввійськради.

По-третє, треба зобов'язати партію подати всіляку підтримку людьми новій Реввійськраді.

Я мушу сказати, що останнім часом у зв'язку з деякими виросли ми потребами наших господарських органів, у зв'язку з тим, що господарсько-культурні потреби переростають наші можливості, у нас склався деякий ліквідаторський настрій щодо армії. У нас є товариші, які говорять, що помаленьку на гальмах треба спускати армію і звести її до міліції. Мова йде не про міліційну систему, а про мирну армію, про перетворення армії в просту міліцію, не здатну бути готовою до воєнних ускладнень.

Я мушу заявити якнайкатегоричніше, що треба рішуче ліквідувати цей ліквідаторський настрій.

Чому? Тому, що останнім часом міжнародна обстановка починає в корені мінятися. Назрівають нові передумови, які провіщають нам нові ускладнення, і ми до них повинні бути готові. Питання про інтервенцію знов стає актуальним.

Що це за факти?

По-перше, посилення колоніального і взагалі визвольного руху на Сході. Індія, Китай, Єгипет, Судан — це важливі бази для імперіалізму. Там колоніальний рух росте і буде наростати. Ця справа не може не настроювати командні верстви великих держав проти нас, проти Рад, бо вони знають, що насіння, яке потрапляє на цей родючий грунт на Сході, зріє і зійде. Обов'язково зійде.

Другий факт: назрівають ускладнення в Північній Африці, в районі Марокко і Тунісу. В зв'язку з цим відбувається нове перегрупування сил, нова підготовка до нових воєнних ускладнень між імперіалістами. Те, що Іспанія зазнала поразки в Марокко [4]; те, що Франція простягає руки до Марокко; те, що Англія не потерпить посилення Франції в Марокко; те, що Італія пробує використати нову обстановку для того, щоб простягти руки до Тунісу; те, що цього не дозволять інші держави; те, що Англія і Франція, обганяючи одна одну, намагаються всіляко забезпечити свій вплив на Балканах, в нових державах, які утворилися в результаті розпаду Австро-Угорщини, — все це нагадує відомі нам факти з історії минулої війни, нагадує факти, які передували минулій війні. Албанія — це не випадковість [5], це боротьба великих

держав за утвердження свого впливу на цьому маленькому клаптику. Все це говорить про те, що йде підготовка сил та їх перегрупування по всій Європі в зв'язку з ускладненнями, які почалися на Далекому Сході, і в зв'язку з новими перспективами, які відкриваються в Північній Африці. Все це передумови нової війни. А нова війна не може не зачепити нашу країну.

Третій факт: посилення революційних настроїв серед робітників в Англії. Це — факт першорядної ваги. Англія — командуюча країна в Європі. Розкол, який починається між Генеральною радою профспілок Англії і Робітничою партією, тріщини, які почалися і розвиваються всередині Робітничої партії в Англії, — все це говорить про те, що там наростає дещо революційне, дещо нове. Це тривожить командуючі верстви Англії. Це не може не настроювати їх проти Радянської Росії, бо пожвавлення руху в Англії відбувається під прапором дружби з Росією.

Четвертий факт: у зв'язку з тими передумовами, про які я говорив, у зв'язку з тим, що передумови війни назрівають і війна може стати, звичайно, не завтра і не післязавтра, а через кілька років, неминучістю, у зв'язку з тим, що війна не може не загострити кризи внутрішньої, революційної, як на Сході, так і на Заході, — у зв'язку з цим не може не постати перед нами питання про те, щоб бути готовими до всього. Я вважаю, що сили революційного руху на Заході великі, вони ростуть, вони будуть рости, вони можуть привести до того, що подекуди вони сковирнуть буржуазію. Це так. Але вдержатися їм буде дуже важко. Про це ясно

говорять приклади з лімітрофами, наприклад, з Естонією, Латвією. Питання про нашу армію, про її могутність, про її готовність обов'язково постане перед нами при ускладненнях в навколишніх країнах, як питання животрепетне.

Це не значить, що ми повинні обов'язково йти при такій обстановці на активний виступ проти кого-небудь. Це невірно. Коли у кого-небудь така нотка прохоплюється — то це неправильно. Наш прапор залишається по-старому прапором **миру.** Але коли війна почнеться, то нам не доведеться сидіти склавши руки, — нам доведеться виступити, але виступити останніми. І ми виступимо для того, щоб кинути вирішальну гирю на чашку терезів, **гирю,** яка могла б переважити.

Звідси висновок: бути готовими до всього, готувати свою армію, обути і одягти її, навчити, поліпшити техніку, поліпшити хімію, авіацію, і взагалі підняти нашу Червону Армію на належну висоту. Цього вимагає від нас міжнародна обстановка.

Ось чому я думаю, що ми повинні піти назустріч, рішуче і безповоротно, вимогам військового відомства.

Друкується вперше

«РАБОЧЕЙ ГАЗЕТЕ»[6]

Пам'ятайте, любіть, вивчайте Ілліча, нашого вчителя, нашого вождя.

Борітесь і перемагайте ворогів, внутрішніх і зовнішніх, — по Іллічу.

Будуйте нове життя, новий побут, нову культуру, — по Іллічу.

Ніколи не відмовляйтесь від малого в роботі, бо з малого будується велике, — в цьому один з важливих заповітів Ілліча.

Й. Сталін

«Рабочая Газета» № 17,
21 січня 1925 р.

ЛИСТ т. Д—ОВУ

Тов. Д—ов!

Відповідаю з запізненням: за браком часу не міг відповісти вчасно.

1) Я думаю, що Ви погано читали статтю[7], інакше Ви неодмінно знайшли б там цитату із статті Ілліча, яка говорить «про перемогу соціалізму в одній країні».

2) Коли прочитаєте статтю вдумливо, мабуть зрозумієте, що мова йде не про **повну** перемогу, а про перемогу соціалізму взагалі, тобто про те, щоб прогнати поміщиків і капіталістів, взяти владу, відбити атаки імперіалізму і почати будувати соціалістичне господарство, — все це може цілком удатися пролетаріатові в одній країні, але повна гарантія від реставрації може бути забезпечена лише в результаті «спільних зусиль пролетарів кількох країн».

Безглуздо було б починати Жовтневу революцію в Росії при переконанні, що перемігший пролетаріат Росії при явному співчутті з боку пролетарів інших країн, але при відсутності перемоги в кількох країнах, «не може встояти проти консервативної Європи». Це не марксизм, а звичайнісінький опортунізм, троцькізм

і все що завгодно. Якби теорія Троцького була правильна, то не мав би рації Ілліч, який говорить, що Росію непівську перетворимо в соціалістичну, що ми маємо «все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства» (див. «Про кооперацію»[8]).

3) Ви, мабуть, не звернули уваги, що опублікована стаття є частиною «Передмови». Якби Ви на це звернули увагу, я думаю, зрозуміли б, що «Передмову» треба брати в цілому.

4) Найнебезпечніше в нашій політичній практиці— це спроба розглядати перемігшу пролетарську країну, як щось пасивне, здатне лише топтатися на місці до моменту появи допомоги з боку перемігших пролетарів інших країн. Припустимо, що протягом п'яти— десяти років існування радянського ладу в Росії не буде ще революції на Заході; припустимо, що за цей період наша Республіка все ж проіснує як Радянська Республіка, що будує соціалістичну економіку в умовах непу *, — чи думаєте Ви, що за ці п'ять — десять років наша країна займатиметься товченням води, а не організацією соціалістичного господарства? Досить поставити це питання, щоб зрозуміти всю небезпеку теорії заперечення перемоги соціалізму в одній країні.

Але чи значить це, що перемога ця буде повною, остаточною? Ні, не значить (див. мою «Передмову»), бо, поки є капіталістичне оточення, завжди буде небезпека воєнної інтервенції. Але що це є все ж

* Це друге припущення я роблю з цілковитою підставою, бо сили нашої Республіки ростуть і будуть рости, а підтримка з боку західних товаришів наростає і буде наростати.

перемога соціалізму, а не поразка, це бачить кожен. І що ця перемога є разом з тим передумовою перемоги революції в інших країнах, — в цьому навряд чи є підстава сумніватися.

Я бачу, що деякі товариші ще не позбулися старої соціал-демократичної теорії про безгрунтовність пролетарської революції в країнах менш розвинутих капіталістично, ніж, скажімо, в Англії або Америці.

5) Раджу перечитати деякі статті Ілліча в збірнику «Проти течії»[9], брошури його про «Пролетарську революцію»[10] і «Дитяча хвороба»[11], а також статтю його «Про кооперацію».

З ком. привітом ***Й. Сталін***

25 січня 1925 р.

Друкується вперше

ПРО «ДИМІВКУ»

Промова на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б)[13]
26 січня 1925 р.

Насамперед питання про Сосновського, хоч воно і не є центральним питанням. Його обвинувачують в тому, що він, нібито, твердив десь у пресі, що весь радянський апарат, навіть система — прогнили. Я цих тверджень не читав, і ніхто не зазначив, де Сосновський про це писав. Якби він заявив десь, що система Рад прогнила, він був би контрреволюціонером.

Ось його книга. Тут сказано: «Не знаючи досить добре українського села, я не берусь судити, наскільки Димівка типова для всього українського села. Хай про це судять сильніші знавці Радянської України. Однак, я дозволю собі твердити, що Димівка — зовсім не виняток. З місцевої преси, з розмов з працівниками, із зустрічей з селянами, з деяких документів, що потрапили мені в руки, я помітив, що елементи «димівщини» розсіяні і по інших селах».

Це дуже м'яко сказано, і тут нема мови ні про який розклад радянської системи або радянського апарату в цілому. Тому обвинувачення проти Сосновського, висунуті комісією або окремими товаришами, неправильні. Чи губком це висуває, чи окружком,

комісія чи окремі особи, — однаково, це нічим не підтверджене, документів нема.

Навпаки, я хотів би відзначити, що тут є заслуга Сосновського. Про це ніхто нічого не сказав. Заслугу «Правды», заслугу Сосновського, заслугу Дем'яна Бєдного, — те, що у них вистачило мужності витягти кусок живого життя і показати всій країні, — цю заслугу неодмінно треба відзначити. Про це треба говорити, а не про те, що вони перегнули палку.

Кажуть, що Сосновський перегнув палку. Але в таких випадках, коли є загальний ухил в сторону офіціальності, тимчасом як язви все-таки криються десь там і псують всю роботу, в таких випадках перегнути палку треба. Обов'язково треба. Це неминуче. Від цього нічого, крім плюса, не буде. Звичайно, когось образиш, але справа від цього виграє. А без деякої образи щодо окремих осіб ми справи не поправимо.

Основне питання в цій справі, по-моєму, не в тому, що убили сількора, не в тому навіть, що є у нас Димівка, — все це дуже погано, але не в цьому основа справи. Основа в тому, що наші місцеві працівники подекуди на селі, у волості, в районі, в окрузі дивляться лише на Москву, не бажаючи повернутися до селянства, не розуміючи, що недосить жити в злагоді з Москвою, треба вміти ще жити в злагоді з селянством. Ось в цьому основна помилка, основна небезпека нашої роботи на селі.

Багато працівників говорять, що у нас в центрі пішла мода на нові розмови про село, що це — дипломатія для зовнішнього світу, що у нас нема, нібито,

серйозного і непохитного бажання поліпшити нашу політику на селі. Ось це я вважаю найбільш небезпечним. Коли наші товариші на місцях не хочуть вірити, що ми серйозно взялися за те, щоб прищепити нашим працівникам новий підхід до села, до селянства, коли цього вони не збагнуть, не хочуть вірити в цю справу, — то це дуже серйозна небезпека. Переломити цей настрій у місцевих працівників, круто повернути лінію в інший бік, щоб на нашу політику щодо села дивилися як на дещо серйозне, абсолютно необхідне, — ось що потрібне нам тепер.

Три союзники у нас є: міжнародний пролетаріат, який не поспішає з революцією; колонії, які дуже повільно розкачуються, і селянство. Про четвертого союзника, тобто про конфлікти в таборі наших ворогів, я зараз не говорю. Коли міжнародна революція розкачається, — важко сказати, але коли вона розкачається, це буде вирішальною справою. Коли колонії розкачаються, — теж важко сказати, — це дуже серйозне і важке питання, нічого не скажеш певного. А ось з селянством ми зараз працюємо, — це третій наш союзник, причому такий союзник, який дає нам пряму допомогу тепер же, дає армію, хліб та ін. З цим союзником, тобто з селянством, ми працюємо разом, ми разом з ним будуємо соціалізм, чи добре, чи погано, але будуємо, і ми повинні вміти цінити цього союзника саме тепер, особливо тепер.

Ось чому на перший план нашої роботи ми висуваємо тепер питання про селянство.

Треба сказати, що нинішній курс нашої політики є новий курс, який відзначає нову лінію нашої

політики щодо села у справі будівництва соціалізму. Цього товариші не хочуть зрозуміти. Коли цього основного не зрозуміють,—ніяка у нас робота не піде, ніякого соціалістичного будівництва у нас не буде. І оскільки наші товариші, забуваючи про це основне, захоплюються своїми, так би мовити, відомчими міркуваннями про те, що треба Москві показати «товар лицем», що все у нас, нібито, гаразд, що треба прикривати язви, що не треба, нібито, критики, бо вона дискредитує місцеву владу, місцевих працівників, — оскільки такі розмови мають місце, в цьому я вбачаю основу найсерйознішої небезпеки. З цим треба покінчити і треба сказати товаришам, що не треба боятися витягати кусочки життя на світ божий, хоч би які вони були неприємні. Наших товаришів ми повинні повернути в тому розумінні, щоб вони не дивилися лицем тільки до Москви, а навчилися дивитися лицем до селянства, яке вони обслуговують, щоб вони язв не приховували, а, навпаки, допомагали нам викривати помилки свої, переборювати їх і повести роботу тим шляхом, що його тепер партія намітила.

Одно з двох (я вже не раз про це говорив): або ми разом з безпартійним селянством, разом з нашими радянськими і партійними працівниками на місцях будемо самі себе критикувати для того, щоб поліпшувати нашу роботу, або невдоволення селян нагромаджуватиметься і прорветься у вигляді повстань. Ви майте на увазі, що на основі нових умов, при непі, новий Тамбов або новий Кронштадт[13] зовсім не виключені. Велику пересторогу дало закавказьке, грузинське повстання[14]. Такі повстання можливі

в майбутньому, якщо ми не навчимося переборювати і викривати наші язви, якщо будемо створювати видимість зовнішнього благополуччя.

Ось чому я думаю, що тут треба говорити не про хиби і не про захоплення окремих письменників, які викривають вади в нашій роботі, а про їх заслуги.

Тут я мушу перейти до питання про наших письменників, кореспондентів. Я думаю, що ми дійшли до того періоду, коли одним з основних важелів у справі виправлення нашої будівної роботи на селі, у справі виявлення наших недоліків, а, значить, виправлення і поліпшення радянської роботи можуть стати робкори і сількори. Ми, може, не всі це розуміємо, але для мене ясно, що саме з цього кінця має початися поліпшення нашої роботи. Ці люди, у масі своїй вразливі, пройняті іскрою правди, люди, що хочуть викривати, хочуть виправити що б то не стало наші недоліки, люди, які не бояться куль,— оці люди, по-моєму, повинні скласти один з основних важелів у справі виявлення наших недоліків і виправлення нашої партійної та радянської будівної роботи на місцях.

Ось чому треба прислухатися до голосу цих товаришів, а не ганити працівників нашої преси. Через них, як через деякий барометр, що безпосередньо відбиває недоліки нашої будівної роботи, ми дуже багато могли б виявити і виправити.

Щодо ЦКК я думаю, що ЦКК ухвалила загалом правильну резолюцію, — може, слід було б дещо виправити, перередагувати.

В пресі треба справу про Димівку викласти так, щоб наші товариші зрозуміли, звідки все це йде.

Справа не в тому, що сількора вбито, тим більше— не в тому, щоб секретаря окружного комітету або губкому не образити, а в тому, щоб поставити на рейки справу поліпшення нашої будівної соціалістичної роботи на селі. Це основне. Про це йде мова.

Й. Сталін. Селянське питання. М.—Л., 1927

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОЛЕТАРІАТ І СЕЛЯНСТВО

Промова на XIII губернській конференції московської організації РКП(б)[15] 27 січня 1925 р.

Товариші! Я хотів сказати кілька слів про основи тієї політики, яку нині взяла партія щодо селянства. Особливо важливе значення питання про селянство в даний момент не підлягає сумніву. Багато хто, захоплюючись, каже навіть, що настала нова ера — ера селянства. Інші стали розуміти лозунг «лицем до села» як лозунг, який говорить про те, що треба повернутися спиною до міста. Деякі договорилися навіть до політичного непу. Це, звичайно, дурниці. Все це, звичайно, захоплення. Коли абстрагуватися, однак, від цих захоплень, то лишається одно, а саме те, що питання про селянство в даний момент, саме тепер, набуває особливо важливого значення.

Чому? Звідки це?

Є до цього дві причини. Я говорю про основні причини.

Перша причина того, що селянське питання набрало у нас в даний момент особливо важливого значення, полягає в тому, що із союзників Радянської влади, з усіх наявних основних союзників пролетаріату, — а їх, по-моєму, чотири, — селянство є

єдиним союзником, який може **тепер же** подати нашій революції пряму допомогу. Мова йде про пряму допомогу саме тепер, в даний момент. Всі інші союзники, маючи за собою велике майбутнє і являючи величезний резерв нашої революції, все ж, на жаль, тепер прямої допомоги нашій владі, нашій державі подати не в силі.

Що це за союзники?

Перший союзник, основний наш союзник — це пролетаріат розвинутих країн. Передовий пролетаріат, пролетаріат Заходу, — це величезна сила і це найвірніший, найважливіший союзник нашої революції і нашої влади. Але, на жаль, стан справ такий, стан революційного руху в розвинутих капіталістичних країнах такий, що пролетаріат Заходу пряму і вирішальну допомогу тепер нам подати не в силі. Ми маємо його посередню, його моральну підтримку, ціни якої не можна навіть назвати, яка неоцінима, — до того вона важлива, ця допомога. Але це все-таки не та пряма і безпосередня допомога, яка нам потрібна тепер.

Другий союзник — колонії, пригноблені народи в мало розвинутих країнах, пригноблюваних країнами більш розвинутими. Це, товариші, величезний резерв нашої революції. Але він надто повільно розкачується. Він іде до нас на пряму допомогу, але, як видно, не скоро прийде. І саме тому він не в силі зараз же дати нам пряму допомогу в нашому соціалістичному будівництві, в справі зміцнення влади, в справі побудови соціалістичної економіки.

Є у нас третій союзник, невловимий, безликий, але надзвичайно важливий. Це — ті конфлікти і

суперечності між капіталістичними країнами, які лиця не мають, але, безумовно, є величезною підтримкою нашої влади і нашої революції. Це може здатися дивним, але це — факт, товариші. Якби дві основні коаліції капіталістичних країн під час імперіалістичної війни в 1917 році, якби вони не вели між собою смертельної боротьби, якби вони не вчепилися одна одній в горло, не були зайняті собою, не маючи вільного часу зайнятися боротьбою з Радянською владою, — навряд чи Радянська влада встояла б тоді. Боротьба, конфлікти і війни між нашими ворогами — це, повторюю, наш величезний союзник. Як стоїть справа з цим союзником? Справа стоїть так, що світовий капітал після війни, переживши кілька криз, став оправлятися. Це треба визнати. Основні країни-переможниці — Англія і Америка — здобули тепер таку силу, що дістали матеріальну можливість не тільки у себе дома поставити справу капіталу більш або менш зносно, але й влити кров у Францію, Німеччину та інші капіталістичні країни. Це — одна сторона. І ця сторона справи веде до того, що суперечності між капіталістичними країнами розвиваються поки що не тим посиленим темпом, яким вони розвивалися безпосередньо після війни. Це — плюс для капіталу, це — мінус для нас. Але цей процес має і другу сторону, зворотну сторону. А зворотна сторона полягає в тому, що при всій порівняній стійкості, яку капітал поки що зумів створити, суперечності на другому кінці взаємовідносин, суперечності між експлуатуючими передовими країнами і експлуатованими відсталими

країнами, колоніями і залежними країнами, починають все більше загострюватись і поглиблюватись, загрожуючи зірвати «роботу» капіталу з нового, «несподіваного» кінця. Криза в Єгипті і Судані, — ви про це, мабуть, читали в газетах, — потім цілий ряд вузлів суперечностей в Китаї, які можуть посварити нинішніх «союзників» і висадити в повітря могутність капіталу, новий ряд вузлів суперечностей в Північній Африці, де Іспанія програє Марокко, до якого простягає руку Франція, але яке вона не зможе взяти, бо Англія не допустить контролю Франції над Гібралтаром, — все це такі факти, які багато в чому нагадують передвоєнний період і які не можуть не створювати загрозу для «будівної роботи» міжнародного капіталу.

Такі є плюси і мінуси в загальному балансі розвитку суперечностей. Але оскільки плюси для капіталу в цій галузі поки що переважають над мінусами і оскільки чекати воєнних сутичок між капіталістами з сьогодні на завтра не доводиться, то ясно, що справа з нашим третім союзником стоїть все ще не так, як цього хотілося б нам.

Лишається четвертий союзник — селянство. Воно у нас під боком, ми з ним живемо, разом з ним будуємо нове життя, чи погано, чи добре, але разом з ним. Союзник цей, ви самі знаєте, не дуже міцний, селянство не такий надійний союзник, як пролетаріат капіталістично розвинутих країн. Але він все ж союзник, і з усіх наявних союзників він — єдиний, який нам подає і може подати пряму допомогу тепер же, дістаючи в обмін за це нашу допомогу.

Ось чому питання про селянство саме в даний момент, коли хід розвитку революційних і всяких інших криз трохи уповільнився, питання про селянство набуває особливо важливого значення.

Така є перша причина особливо важливого значення селянського питання.

Друга причина того, що ми на чільне місце нашої політики ставимо в даний момент питання про селянство, полягає в тому, що наша промисловість, яка є основою соціалізму і основою нашої влади, ця промисловість спирається на внутрішній, на селянський ринок. Я не знаю, як стоятиме справа, коли наша індустрія розвинеться на всю широчінь, коли ми з внутрішнім ринком справимось, і коли перед нами постане питання про завоювання зовнішнього ринку. А це питання постане перед нами в майбутньому, — в цьому можете не сумніватися. Навряд чи в майбутньому ми матимемо змогу розраховувати на те, щоб відібрати у капіталу, більш досвідченого, ніж ми, зовнішні ринки на Заході. Але щодо ринків на Сході, відносини з яким у нас не можна вважати поганими, причому ці відносини поліпшуватимуться, - то тут ми матимемо більш сприятливі умови. Безперечно, що текстильна продукція, предмети оборони, машини та ін. будуть тими основними продуктами, що їх ми постачатимемо Сходові, конкуруючи з капіталістами. Але це стосується майбутнього нашої промисловості. Щодо сучасного, коли ми навіть третину нашого селянського ринку не вичерпали, то тепер, в даний момент, у нас основним питанням є питання про внутрішній ринок і, насамперед, про селянський ринок. Саме тому, що в даний момент

селянський ринок є основною базою нашої промисловості, саме тому ми, як влада, і ми, як пролетаріат, зацікавлені в тому, щоб всіляко поліпшувати становище селянського господарства, поліпшувати матеріальне становище селянства, підносити купівельну силу селянства, поліпшувати взаємовідносини між пролетаріатом і селянством, налагодити ту змичку, про яку говорив Ленін, але яку ми все ще як слід не налагодили.

Ось звідки випливає друга причина того, що ми повинні, як партія, висунути в даний момент на перший план питання про селянство, що ми повинні проявити особливу уважність і особливе піклування щодо селянства.

Такі є засновки політики нашої партії в питанні про селянство.

Вся біда, товариші, в тому, що багато наших товаришів не розуміють або не хочуть зрозуміти всієї важливості цього питання.

Часто кажуть: в Москві наші лідери взяли за моду говорити про селянство. Це, мабуть, несерйозно. Це — дипломатія. Москві потрібно, щоб ці розмови велися для зовнішнього світу. А ми можемо продовжувати стару політику. Так кажуть одні. Інші кажуть, що розмови про селянство — самі розмови. Якби москвичі сиділи не в канцеляріях, а приїхали на місця, вони побачили б щó таке селянство і як податки збираються. Такі розмови доводиться чути. Я думаю, товариші, що з усіх небезпек, які стоять перед нами, це нерозуміння нашими місцевими працівниками поставленого перед нами завдання є найсерйозніша небезпека.

Одно з двох:

Або наші товариші на місцях зрозуміють всю серйозність питання про селянство, — і тоді вони дійсно візьмуться за справу залучення селянства до нашої будівної роботи, за справу поліпшення селянського господарства і зміцнення змички; або товариші цього не зрозуміють, — і тоді справа може скінчитися провалом Радянської влади.

Хай не думають товариші, що я когось лякаю. Ні, товариші, лякати нічого і нема рації. Питання надто серйозне, і до нього треба підійти так, як личить серйозним людям.

Приїжджаючи в Москву, товариші часто стараються показати «товар лицем», — мовляв, у нас на селі все благополучно. Від цього казенного благополуччя іноді нудно стає. А тимчасом ясно, що благополуччя нема і не може бути. Ясно, що є недоліки, які треба викривати, не боячись критики, і які треба усувати потім. Бо ж питання стоїть так: або ми, вся партія, дамо безпартійним селянам і робітникам критикувати себе, або нас почнуть критикувати шляхом повстань. Грузинське повстання — це була критика. Тамбовське повстання — теж була критика. Повстання в Кронштадті — чим це не критика? Одно з двох: або ми відмовимось від чиновницького благополуччя і чиновницького підходу до справи, не будемо боятися критики і дамо себе критикувати безпартійним робітникам і селянам, які бо відчувають на своїй власній спині результати наших помилок; або ми цього не зробимо, невдоволення нагромаджуватиметься, наростатиме, і тоді почнеться критика шляхом повстань.

Найбільша небезпека полягає тепер в тому, що багато наших товаришів не розуміють цієї особливості становища в даний момент.

Чи має це питання — питання про селянство — якийсь зв'язок з питанням про троцькізм, з питанням, яке у вас тут обговорювалось? Безперечно, має.

Що таке троцькізм?

Троцькізм є невіра в сили нашої революції, невіра в справу союзу робітників і селян, невіра в справу змички. В чому наше основне завдання тепер? В тому, щоб, кажучи словами Ілліча, Росію непівську перетворити в Росію соціалістичну. Чи можна здійснити це завдання, не здійснюючи змички? Ні, не можна. Чи можна провести змичку, союз робітників і селян, не розгромивши теорію невіри в цей союз, тобто теорію троцькізму? Ні, не можна. Висновок ясний: хто хоче вийти з непу переможцем, той повинен поховати троцькізм, як ідейну течію.

Перед революцією в жовтні Ілліч часто говорив, що з усіх ідейних противників найбільш небезпечними є меншовики, бо вони стараються прищепити невіру в перемогу Жовтня. Тому, — говорив він, — не розбивши меншовизму, не можна добитися перемоги Жовтня. Я думаю, що ми маємо деяку аналогію між меншовизмом тоді, в період Жовтня, і троцькізмом тепер, в період непу. Я думаю, що з усіх ідейних течій в комунізмі в даний момент, після перемоги Жовтня, в нинішніх умовах непу, найбільш небезпечним треба вважати троцькізм, бо він старається прищепити невіру в сили нашої революції, невіру в справу союзу робітників і селян, невіру в справу перетворення Росії непівської в Росію соціалістичну.

Тому, не розбивши троцькізму, не можна добитися перемоги в умовах непу, не можна добитися перетворення нинішньої Росії в Росію соціалістичну.

Такий є зв'язок між політикою партії щодо селянства і троцькізмом.

«Правда» № 24,
30 січня 1925 р.

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ КПН І ПРО БІЛЬШОВИЗАЦІЮ

Розмова з членом КПН Герцогом

1-е запитання (Герцог). Чи розглядаєте Ви політичні і господарські відносини в демократично-капіталістичній республіці Німеччини так, що робітничий клас повинен буде, на протязі більш або менш близького майбутнього, вести боротьбу за владу?

Відповідь (Сталін). Було б важко відповісти на це запитання строго певно, коли мова їде про строки, а не про тенденцію. Нічого доводити, що нинішня ситуація істотно відрізняється від ситуації 1923 року як міжнародними умовами, так і внутрішніми. Це не виключає, однак, того, що ситуація може круто змінитися найближчим часом на користь революції через можливі серйозні зміни у зовнішній обстановці. Нестійкість міжнародної обстановки є гарантією того, що це припущення може стати дуже імовірним.

2-е запитання. Чи потрібен у нас буде, з огляду на дане економічне становище і дані співвідношення сил, більш тривалий підготовчий період, щоб завоювати більшість пролетаріату (вимога, яку Ленін поставив компартіям усіх країн як дуже важливе завдання перед завоюванням політичної влади)?

Відповідь. Оскільки мова йде про економічне становище, я можу оцінити справу лише з точки зору тих загальних даних, які у мене є. Я думаю, що дауесівський план[16] уже дав деякі результати, які привели до порівняної стійкості становища. Вкорінення американського капіталу в німецьку промисловість, стабілізація валюти, поліпшення ряду найважливіших галузей німецької промисловості, — що зовсім не означає корінного оздоровлення німецької економіки, — нарешті, деяке поліпшення матеріального становища робітничого класу, — все це не могло не привести до певного зміцнення позицій буржуазії в Німеччині. Це, так би мовити, «позитивна» сторона дауесівського плану.

Але дауесівський план має ще «негативні» сторони, які неминуче повинні позначитися в певний період і які повинні висадити в повітря «позитивні» результати цього плану. Безперечно, що дауесівський план означає для німецького пролетаріату подвійний прес капіталу, внутрішній і зовнішній. Суперечності між розширенням німецької промисловості і звуженням поля зовнішніх ринків для цієї промисловості, невідповідність між гіпертрофованими вимогами Антанти і максимальними можливостями задоволення цих вимог з боку німецького народного господарства, — все це, неминуче погіршуючи становище пролетаріату, дрібних селян, службовців та інтелігенції, не може не привести до вибуху, до прямої боротьби пролетаріату за оволодіння владою.

Але цю обставину не можна розглядати, як єдину сприятливу умову німецької революції. Для перемоги цієї революції необхідно, крім того, щоб компартія

представляла більшість робітничого класу, щоб вона стала вирішальною силою в робітничому класі. Необхідно, щоб соціал-демократія була викрита і розбита, щоб вона була зведена до становища мізерної меншості в робітничому класі. Без цього нічого й думати про диктатуру пролетаріату. Щоб робітники могли перемогти, їх повинна запалювати одна воля, їх повинна вести одна партія, яка користується безсумнівним довір'ям більшості робітничого класу. Якщо всередині робітничого класу є дві конкуруючі партії однакової сили, то навіть при сприятливих зовнішніх умовах неможлива тривка перемога. Ленін був перший, хто особливо наполягав на цьому в період до Жовтневої революції, як найнеобхіднішій умові перемоги пролетаріату.

Найбільш сприятливою для революції обстановкою можна було б вважати ту обстановку, при якій внутрішня криза в Німеччині і рішуче зростання сил компартії збіглися б із серйозними ускладненнями в таборі зовнішніх ворогів Німеччини.

Я думаю, що відсутність цієї останньої обставини в революційний період 1923 року відіграла далеко не останню негативну роль.

3-є запитання. Ви сказали, що КПН повинна мати за собою більшість робітників. Цій меті досі приділяли надто мало уваги. Що, на Вашу думку, треба робити, щоб перетворити КПН в таку енергійну партію з прогресивно ростущою вербувальною силою?

Відповідь. Деякі товариші думають, що зміцнити партію і більшовизувати її — це значить викинути з партії всіх інакомислящих. Це, звичайно, невірно.

Викрити соціал-демократію і звести її до ролі мізерної меншості в робітничому класі можна лише в ході повсякденної боротьби за конкретні потреби робітничого класу. Соціал-демократію треба прибивати до ганебного стовпа не на основі планетарних питань, а на основі повсякденної боротьби робітничого класу за поліпшення його матеріального і політичного становища, причому питання про заробітну плату, про робочий день, про житлові умови, про страхування, про податки, про безробіття, про дорожнечу життя та ін. повинні відігравати дуже серйозну роль, коли не вирішальну. Бити соціал-демократів щоденно на основі цих питань, викриваючи їх зрадництво, — таке завдання.

Але це завдання не було б здійснене повністю, якби питання повсякденної практики не були пов'язані з корінними питаннями про міжнародне і внутрішнє становище Німеччини, і якби вся ця повсякденна робота не висвітлювалась в усій роботі партії з точки зору революції і завоювання влади пролетаріатом.

Але провести таку політику здатна лише партія, яка має на чолі кадри керівників, досить досвідчених для того, щоб використати всі і всякі промахи соціал-демократії для посилення своєї партії, і досить підготовлених теоретично для того, щоб через часткові успіхи не втрачати перспективи революційного розвитку.

Цим, головним чином, і пояснюється, що питання про керівні кадри компартій взагалі, в тому числі і німецької компартії, є одним з істотних питань справи більшовизації.

Щоб провести більшовизацію, треба добитись, принаймні, деяких основних умов, без яких неможлива взагалі більшовизація компартій.

1) Необхідно, щоб партія розглядала себе не як придаток парламентського виборчого механізму, як по суті справи себе розглядає соціал-демократія, і не як безплатний додаток професійних спілок, як про це твердять іноді деякі анархо-синдикалістські елементи, — а як **найвищу** форму класового об'єднання пролетаріату, покликану **керувати** всіма іншими формами пролетарських організацій, від профспілок до парламентської фракції.

2) Необхідно, щоб партія, особливо її керівні елементи цілком оволоділи революційною теорією марксизму, нерозривно зв'язаною з революційною практикою.

3) Необхідно, щоб партія виробляла лозунги і директиви не на основі заучених формул і історичних паралелей, а в результаті пильного аналізу конкретних умов революційного руху, внутрішніх і міжнародних, при обов'язковому врахуванні досвіду революцій усіх країн.

4) Необхідно, щоб партія перевіряла правильність цих лозунгів і директив в огні революційної боротьби мас.

5) Необхідно, щоб вся робота партії, особливо коли соціал-демократичні традиції ще не вижиті в ній, була перебудована на новий, революційний лад, розрахований на те, щоб кожний крок партії і кожний її виступ природно вели до революціонізування мас, до підготовки і виховання широких мас робітничого класу в дусі революції.

6) Необхідно, щоб партія в своїй роботі вміла поєднати вищу принципіальність (не змішувати з сектантством!) з максимумом зв'язків і контакту з масами (не змішувати з хвостизмом!), без чого неможливо для партії не тільки вчити маси, але й вчитися у них, не тільки вести маси і підносити їх до рівня партії, але й прислухатися до голосу мас і вгадувати їх наболілі потреби.

7) Необхідно, щоб партія вміла поєднувати в своїй роботі непримиренну революційність (не змішувати з революційним авантюризмом!) з максимумом гнучкості і маневроздатності (не змішувати з пристособленством!), без чого неможливо для партії оволодіти всіма формами боротьби і організації, зв'язати повсякденні інтереси пролетаріату з корінними інтересами пролетарської революції і поєднати в своїй роботі легальну боротьбу з боротьбою нелегальною.

8) Необхідно, щоб партія не приховувала своїх помилок, щоб вона не боялась критики, щоб вона вміла поліпшувати і виховувати свої кадри на своїх власних помилках.

9) Необхідно, щоб партія вміла добирати в основну керівну групу кращі елементи передових бійців, досить відданих для того, щоб бути справжніми виразниками прагнень революційного пролетаріату, і досить досвідчених для того, щоб стати справжніми вождями пролетарської революції, здатними застосовувати тактику і стратегію ленінізму.

10) Необхідно, щоб партія систематично поліпшувала соціальний склад своїх організацій і очищала себе від розкладаючих опортуністичних елементів,

маючи на увазі, як мету, досягнення максимальної монолітності.

11) Необхідно, щоб партія виробила залізну пролетарську дисципліну, виросла на основі ідейної спаяності, ясності цілей руху, єдності практичних дій і свідомого ставлення до завдань партії з боку широких партійних мас.

12) Необхідно, щоб партія систематично перевіряла виконання своїх власних рішень і директив, без чого ці останні рискують перетворитися в пусті обіцянки, здатні лише підірвати до неї довір'я широких пролетарських мас.

Без цих і подібних їм умов більшовизація є звук пустий.

4-е запитання. Ви сказали, що поруч з негативними сторонами дауесівського плану другою умовою завоювання влади з боку КПН є таке становище, коли соціал-демократична партія стоїть перед очима мас цілком викритою і коли вона не являє більше серйозної сили серед робітничого класу. До цього, з огляду на реальні факти, веде ще далекий шлях. Тут явно позначаються хиби і слабості теперішніх методів роботи з боку партії. Як їх можна усунути? Як Ви оцінюєте результат грудневих виборів 1924 року, при яких соціал-демократія, — цілком коруптована і гнила партія, — не тільки не втратила нічого, але здобула близько двох мільйонів голосів?

Відповідь. Справа тут не в хибах роботи німецької компартії. Справа тут насамперед у тому, що американські позики і вкорінення американського капіталу плюс стабілізована валюта, поліпшивши трохи становище, створили ілюзію про можливість

корінної ліквідації внутрішніх і зовнішніх суперечностей, зв'язаних із становищем Німеччини. На ції ілюзії і в'їхала, як на білому коні, німецька соціал-демократія в нинішній рейхстаг. Вельс хорохориться тепер своєю перемогою на виборах. Але він, як видно, не розуміє, що він привласнює чужу перемогу. Перемогла не німецька соціал-демократія, а група Моргана. Вельс був і лишився тільки одним з прикажчиків Моргана.

«Правда» № 27,
3 лютого 1925 р.

ЛИСТ т. МЕ—РТУ

Шановний тов. Ме — рт!

Листа Вашого від 20 лютого одержав. Насамперед прийміть мій привіт. А тепер до справи.

1) Ви надто роздули (і не тільки Ви) справу з інтерв'ю Герцогу *. Гнати його в шию я не міг і не буду не тільки тому, що він член партії, але й тому, що він прийшов до мене з листом т. Гешке, де останній благав мене дати Герцогу інтерв'ю. Копію цього листа я Вам пересилаю. Німецький оригінал листа я вже надіслав ЦК КПН. Робити з одного тільки факту дачі інтерв'ю Герцогу, коли було письмове прохання т. Гешке, висновок про те, що ЦК РКП(б) робить, або має намір зробити, поворот до Брандлера, — значить робити слона навіть не з мухи, а з нуля, і попасти пальцем в небо. Коли б ЦК РКП(б) довідався, що Ви або інші члени ЦК КПН підозріваєте ЦК РКП(б) в симпатіях до Брандлера — Тальгеймера [17] і в повороті від лівих до правих, то почав би реготати до упаду.

2) Ви маєте цілковиту рацію, твердячи, що німецька компартія досягла величезних успіхів. Нема

---

* Див. цей том, стор. 36—43. *Ред.*

сумніву, що Брандлер і Тальгеймер належать до розряду старого типу керівників, які віджвають свій вік і відтісняються на задній план керівниками нового типу. У нас в Росії процес відмирання цілого ряду старих керівників з літераторів і старих «вождів» теж мав місце. Він загострювався в періоди революційних криз, він уповільнювався в періоди нагромадження сил, але він мав місце завжди. Луначарські, Покровські, Рожкови, Гольденберги, Богданови, Красіни і т. д., — такі є перші зразки, що спали мені на думку, колишніх вождів-більшовиків, які відійшли потім на другорядні ролі. Це неминучий процес оновлення керівних кадрів живої і ростущої партії. Різниця між Брандлерами — Тальгеймерами і цими останніми товаришами полягає, до речі сказати, в тому, що Брандлери і Тальгеймери мають за собою, крім всього іншого, старий соціал-демократичний груз, тимчасом як вищезгадані російські товариші були вільні від такого грузу. І ця різниця говорить, як бачите, не на користь Брандлера — Тальгеймера, а проти них. Той факт, що КПН удалося відтіснити і викинути зі сцени Брандлерів і Тальгеймерів, — уже один цей факт говорить за те, що КПН росте, рухається вперед, процвітає. Я вже не кажу про ті безперечні успіхи КПН, про які Ви цілком правильно пишете в своєму листі. Думати тепер, що в ЦК РКП(б) є люди, які проектують повернути назад колесо розвитку німецької компартії, — значить думати надто погано про ЦК РКП(б). Обережніше, т. Ме — рт...

3) Ви говорите про лінію КПН. Безперечно, що лінія її — я говорю про політичну лінію — правильна. Цим, власне, і пояснюються ті близькі, дружні

(а не тільки товариські) відносини між РКП(б) і КПН, про які Ви самі говорите в своєму листі. Але чи значить це, що ми повинні замазувати окремі помилки політичної роботи КПН або РКП(б)? Звичайно, не значить. Чи можна твердити, що ЦК КПН або ЦК РКП(б) вільні від окремих помилок? Чи можна твердити, що **часткова** критика діяльності ЦК КПН (недостатнє використання справи Бармата[18], відоме голосування комфракції в пруському парламенті в питанні про вибори президента парламенту, питання про податки в зв'язку з планом Дауеса і т. д.) несумісна з цілковитою солідаризацією із **загальною** лінією ЦК КПН? Ясно, що не можна. Що станеться з нашими партіями, коли ми, зустрічаючись один з одним, скажімо, у Виконкомі Комінтерну, закриємо очі на окремі помилки своїх партій, захопимось парадом «цілковитої згоди» і «благополуччя» і почнемо в усьому підтакувати один одному? Я думаю, що такі партії ніколи не могли б стати революційними. Це були б мумії, а не революційні партії. Мені здається, що деякі німецькі товариші іноді не від того, щоб вимагати від нас цілковитого підтакування Центральному Комітетові КПН, будучи самі завжди готові в усьому підтакувати Центральному Комітетові РКП(б). Я рішуче проти цих взаємопідтакувань. Судячи з Вашого листа, Ви теж проти. Тим краще для КПН.

4) Я рішуче проти політики викидання щодо всіх інакомислящих товаришів. Я проти такої політики не тому, що мені шкода інакомислящих, а тому, що така політика породжує в партії режим залякування, режим застрашування, режим, який убиває дух самокритики та ініціативи. Недобре, коли вождів партії

бояться, але не поважають. Вожді партії можуть бути справжніми вождями лише тоді, коли їх не тільки бояться, але й поважають в партії, визнають їх авторитет. Створити таких вождів важко, це справа довга і нелегка, але абсолютно необхідна, бо без цієї умови партія не може називатися справжньою більшовицькою партією, а дисципліна партії не може бути свідомою дисципліною. Я думаю, що німецькі товариші грішать проти цієї самоочевидної істини. Для того, щоб дезавуїрувати Троцького і його прихильників, ми, російські більшовики, розвинули найінтенсивнішу принципіально-роз'яснювальну кампанію за основи більшовизму проти основ троцькізму, хоч, судячи з сили і питомої ваги ЦК РКП(б), ми могли б обійтись без цієї кампанії. Чи потрібна була ця кампанія? Неодмінно потрібна була, бо на ній ми виховали сотні тисяч нових членів партії (і не членів) в дусі більшовизму. Дуже прикро, що наші німецькі товариші не відчувають необхідності провадити раніше або доповнювати репресії проти опозиції широкою принципіально-роз'яснювальною кампанією, утруднюючи тим самим справу виховання членів партії і кадрів партії в дусі більшовизму. Прогнати Брандлера і Тальгеймера не важко, — це справа легка. Але перебороти брандлеріанство—справа складна і серйозна, тут одними репресіями можна тільки зіпсувати справу, — тут треба глибоко орати грунт і серйозно освічувати голови. РКП(б) розвивалась завжди суперечностями, тобто в боротьбі з некомуністичними течіями, і тільки в цій боротьбі вона міцніла, виковувала справжні кадри. Перед КПН лежить той самий шлях розвитку шляхом суперечностей, шляхом

дійсної, серйозної і тривалої боротьби з некомуністичними течіями, особливо з соціал-демократичними традиціями, брандлеріанством та ін. Але для такої боротьби недосить одних репресій. Ось чому я думаю, що внутріпартійну політику ЦК КПН треба зробити більш гнучкою. Я не сумніваюсь, що КПН зуміє виправити недоліки в цій галузі.

5) Ви маєте цілковиту рацію щодо роботи в профспілках. Роль профспілок в Німеччині не та, що в Росії. В Росії спілки виникли після партії і вони, власне, були допоміжними органами партії. Не те в Німеччині і взагалі в Європі. Там партія вийшла з спілок, спілки з успіхом конкурували з партією в розумінні впливу на маси і часто важкою гирею лягали на ногах у партії. Коли спитати широкі маси в Німеччині або взагалі в Європі, яку організацію вони вважають більш близькою до себе, партію чи профспілки, вони, безперечно, відповідатимуть, що спілки ближче до них, ніж партія. Чи погано це, чи добре, але це факт, що безпартійні робітники в Європі вважають спілки своїми основними фортецями, які допомагають їм у боротьбі з капіталістами (зарплата, робочий день, страхування та ін.), тоді як партію розцінюють вони як щось допоміжне і другорядне, хоч і необхідне. Цим і пояснюється, що пряму боротьбу з нинішніми профспілками, яку ведуть «ультраліві» ззовні, широкі робітничі маси розцінюють як боротьбу з їх основними фортецями, які вони будували десятками років і які тепер хочуть зруйнувати «комуністи». Не врахувати цієї особливості — значить погубити всю справу комуністичного руху на Заході. Але з цього випливають два висновки:

по-перше, на Заході не можна оволодіти мільйонними масами робітничого класу, не оволодівши профспілками,

і, по-друге, не можна оволодіти профспілками, не працюючи всередині цих профспілок і не зміцнюючи там свого впливу.

Ось чому треба звернути особливу увагу на роботу наших товаришів у профспілках.

Поки що все. Не лайте мене за прямоту і різкість.

Й. Сталін

28. II. 25 р.

Друкується вперше

ДО МІЖНАРОДНОГО ЖІНОЧОГО ДНЯ

Ні один великий рух пригноблених не обходився в історії людства без участі трудящих жінок. Трудящі жінки, найбільш пригноблені з усіх пригноблених, ніколи не лишалися й не могли лишатися осторонь великого шляху визвольного руху. Визвольний рух рабів висунув, як відомо, сотні й тисячі великих мучениць та героїнь. В рядах борців за визволення кріпаків стояли десятки тисяч жінок-трудівниць. Не дивно, що революційний рух робітничого класу, наймогутніший з усіх визвольних рухів пригноблених мас, привертав під свій прапор мільйони трудящих жінок.

Міжнародний жіночий день є показник непереможності і провісник великої майбутності визвольного руху робітничого класу.

Трудящі жінки, робітниці і селянки, є величезним резервом робітничого класу. Резерв цей є добра половина населення. Чи буде жіночий резерв за робітничий клас чи проти нього, — від цього залежить доля пролетарського руху, перемога або поразка пролетарської революції, перемога або поразка

пролетарської влади. Тому перше завдання пролетаріату і його передового загону, комуністичної партії, полягає в тому, щоб повести рішучу боротьбу за визволення жінок, робітниць і селянок, з-під впливу буржуазії, за політичну освіту і організацію робітниць та селянок під прапором пролетаріату.

Міжнародний жіночий день є засобом завоювання жіночого трудового резерву на сторону пролетаріату.

Але трудящі жінки є не тільки резерв. Вони можуть і повинні стати — при правильній політиці робітничого класу — справжньою армією робітничого класу, що діє проти буржуазії. Викувати з жіночого трудового резерву армію робітниць і селянок, яка діє пліч-о-пліч з великою армією пролетаріату, — в цьому друге і вирішальне завдання робітничого класу.

Міжнародний жіночий день повинен стати засобом перетворення робітниць і селянок з резерву робітничого класу в діючу армію визвольного руху пролетаріату.

Хай живе Міжнародний жіночий день!

Й. Сталін

«Правда» № 56,
8 березня 1925 р.

ЦК РКП(б) — ЦЕНТРАЛЬНОМУ ВИКОНАВЧОМУ КОМІТЕТОВІ ГОМІНДАНУ

Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії сумує разом з вами з приводу втрати вождя Гоміндану[19] і організатора національно-визвольної боротьби робітників і селян Китаю за свободу і незалежність китайського народу, за єдність і самостійність китайської держави.

Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії не сумнівається, що велика справа Сун Ят-сена не *умре разом з Сун Ят-сеном,* що справа Сун Ят-сена житиме в серцях китайських робітників і селян на страх ворогам китайського народу.

Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії вірить, що Гоміндан високо триматиме прапор Сун Ят-сена у великій боротьбі за визволення від імперіалізму, що Гомінданові вдасться з честю донести цей прапор до повної перемоги над імперіалізмом і його агентами в Китаї.

Сун Ят-сен умер, — хай живе справа Сун Ят-сена, хай живуть і міцніють заповіти Сун Ят-сена!

Секретар Центрального Комітету
Російської Комуністичної Партії

Й. Сталін

13 березня 1925 р.

«Правда» № 60,
14 березня 1925 р.

ДО МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА І ЗАВДАНЬ КОМПАРТІЙ

З ряду явищ, які мають вирішальне значення в області міжнародного становища, треба відзначити такі основні факти:

1. Безперечно, що капіталові вдалося викарабкатися з трясовини післявоєнної кризи. Стабілізація валюти в ряді капіталістичних країн, зростання світової торгівлі і розширення виробництва в окремих країнах, вивіз і вкорінення капіталу, особливо англо-американського, в країни Європи і Азії, — все це говорить про успіхи «будівної роботи» капіталу. «Робота» ця відбувається, як відомо, на чолі з англо-американським блоком. Одним з найважливіших результатів цієї «роботи» треба вважати так звану «дауесизацію» Німеччини, тобто перехід від методу воєнної інтервенції до методу фінансової інтервенції, до методу фінансового поневолення Німеччини.

2. Безперечно також, що в центрі Європи, в Німеччині, уже закінчився період революційного піднесення. Період піднесення революції, коли рух кипить і йде вгору, переливаючись через край, а

лозунги партії відстають від руху, коли маси ламають рамки легальності і штурмують старий лад, самочинно творячи нове право, — цей період в Німеччині лишився вже позаду. З періоду штурму робітничий рух в Німеччині вступив в період нагромадження сил, в період формування і навчання пролетарської армії під прапором комунізму. Навряд чи треба доводити, *що ця обставина не може не мати серйозного* значення. З тим більшою певністю повинно бути сказано про це для того, щоб швидко орієнтуватися в новій обстановці і почати роботу підготовки революції по-новому.

Такі є факти, що мають **позитивне** значення для буржуазії, бо вони говорять про силу і успіхи капіталу в даний момент.

Але поруч з цими фактами існує ще ряд фактів, які мають **негативне** значення для капіталізму.

1. Безперечно, що поруч з посиленням капіталізму відбувається зростання суперечностей між капіталістичними групами, зростання сил, які ослабляють і розкладають капіталізм. Боротьба між Англією і Америкою за нафту, за Канаду, за ринки збуту і т. д.; боротьба між англо-американським блоком і Японією за східні ринки; боротьба між Англією і Францією за вплив в Європі; нарешті, боротьба між поневоленою Німеччиною і пануючою Антантою, — все це загальновідомі факти, які говорять про те, що успіхи капіталу не міцні, що процес «оздоровлення» капіталізму криє в собі передумови його внутрішньої слабості і розкладу.

2. Зростання і зміцнення національно-визвольного руху в Індії, в Китаї, в Єгипті, в Індонезії, в Північній

Африці і т. д., що підривають тил капіталізму. Коли «оздоровлення» імперіалізму вимагає розширення сфери впливу в колоніях і залежних країнах, а боротьба цих країн проти імперіалізму безперечно посилюється, то ясно, що успіхи імперіалізму в цій галузі не можуть бути стійкими.

3. Боротьба за єдність профруху в Європі і криза Амстердамського об'єднання[20]. Боротьба англійських профспілок за єдність профруху, підтримка цієї боротьби з боку радянських профспілок, перетворення боротьби за єдність профруху в боротьбу проти контрреволюційної верхівки Амстердама (Удегест, Зассенбах, Жуо і т. п.), яка веде лінію розколу профспілок, — все це факти, які говорять за те, що Амстердамське об'єднання переживає стан глибокої кризи. А що таке криза Амстердама? Це є нестійкість буржуазної влади, бо амстердамська профспілкова бюрократія становить частинку і опору цієї влади.

4. Економічне зростання Радянського Союзу. Безперечно, що плітки буржуазних писак про нездатність Рад налагодити промисловість зазнали цілковитого краху. Безперечно, що за останні два роки після інтервенції і блокади промисловість Радянського Союзу відродилась і зміцніла. Безперечно, що матеріальне і культурне становище робітників піднеслося за цей короткий строк істотно. Безперечно, що це поліпшення триватиме і далі. Всі ці обставини мають тепер вирішальне значення для революціонізування робітників капіталістичних країн. Я думаю, що ніколи ще не цікавились так Росією робітники Заходу, як тепер. Чому? Тому, що до них доходять чутки про

новий побут радянських робітників в робітничій державі, яка зветься Радянським Союзом, і вони хотіли б перевірити достовірність цих чуток. Той факт, що десятки і сотні робітників, без різниці напрямів, приїжджають з Європи в Росію і щупають кожний куточок, — цей факт з безперечністю говорить про те, що інтерес до Росії ростиме серед робітників Заходу з кожним місяцем. Безперечно, що це паломництво в Росію зростатиме. І коли вони переконаються, що кожний крок у розвитку промисловості в Росії означає разом з тим крок до поліпшення становища робітників, а не до погіршення, як це буває звичайно в капіталістичних країнах, — вони зрозуміють тоді, що пора і їм, робітникам Заходу, побудувати робітничу державу у себе дома. Ось чому уже самé існування Радянської держави являє для імперіалізму смертельну небезпеку. Ось чому не можуть бути міцними ніякі успіхи імперіалізму, поки існує на світі і розвивається Радянська держава.

Такі є факти, які мають **негативне** значення для буржуазії, бо вони говорять про силу і ймовірні успіхи революційного руху в найближчому майбутньому.

Боротьба цих протилежних тенденцій, негативних і позитивних, є основою і змістом сучасного міжнародного становища.

В цій боротьбі протилежностей виріс і відцвів так званий пацифізм, не встигши розцвісти і не зробивши з себе ні «ери», ні «епохи», ні «періоду». Він не виправдав ні надій угодовців, ні побоювань контрреволюціонерів.

В цій же боротьбі загинули «славні» імена Пуанкаре і Юза, Макдональда і Erpio.

Які з цих тенденцій візьмуть гору, позитивні чи негативні?

Не може бути сумнівів, що **з часом** повинні перемогти негативні для капіталізму, сприятливі для революції тенденції, бо імперіалізм не здатний розв'язати суперечності, які його роз'їдають, бо він здатний лише тимчасово загоїти їх для того, щоб вони розкрилися потім і розгорнулися з новою нищівною силою. Але безперечне також і те, що в **даний** момент беруть гору тенденції позитивні, сприятливі для капіталізму.

В цьому особливість нинішнього міжнародного становища.

В результаті ми маємо деяку смугу затишшя в Європі і Америці, яку «порушує» національно-революційний рух в колоніях і «омрачає» існування, розвиток, посилення Радянського Союзу.

Для буржуазії це означає **передишку,** посилений вивіз капіталу, дальше збагачення, посилення гніту і експлуатації в колоніях, посилення натиску на Радянський Союз, концентрацію всіх сил контрреволюції навколо англо-американського капіталу.

Для пролетаріату капіталістичних країн це означає настання періоду нагромадження сил, настання періоду формування і навчання пролетарських армій під прапором комунізму в умовах системи репресій, що чергується з системою «свобод».

Для колоній це означає посилення боротьби проти національного гніту і експлуатації, посилення боротьби за визволення від імперіалізму.

Для Радянського Союзу це означає напруження всіх сил для дальшого розвитку промисловості, для посилення оборонноздатності країни, для концентрації революційних сил усіх країн проти імперіалізму.

Звідси завдання комуністичних партій:

1. Використати до дна всі і всякі суперечності в таборі буржуазії з метою розкладу і ослаблення її сил, з метою посилення позицій пролетаріату.

2. Намітити конкретні форми і способи зближення робітничого класу передових країн з національно-революційним рухом колоній і залежних країн з метою всебічної підтримки цього руху проти спільного ворога, проти імперіалізму.

3. Рушити вперед і довести до кінця справу боротьби за єдність профруху, пам'ятаючи, що справа ця є найвірнішим засобом оволодіння мільйонними масами робітничого класу. Бо не можна оволодіти мільйонними масами пролетаріату, не оволодівши профспілками, а оволодіти профспілками неможливо, не працюючи в них і не здобуваючи там довір'я робітничих мас місяць за місяцем, рік за роком. Без цього нічого й думати про завоювання диктатури пролетаріату.

4. Намітити конкретні форми і способи зближення робітничого класу з дрібним селянством, задавленим бюрократичною машиною буржуазної держави і грабіжницькими цінами всесильних трестів, пам'ятаючи, що боротьба за дрібне селянство є черговим завданням партії, яка йде до диктатури пролетаріату.

5. Підтримувати Радянську владу і розбивати інтервенціоністські махінації імперіалізму проти Радянського Союзу, пам'ятаючи, що Радянський Союз є оплотом революційного руху всіх країн, що збереження і посилення Радянського Союзу означає прискорення перемоги робітничого класу над світовою буржуазією.

Правда № 66,
22 березня 1925 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРО ЧЕХОСЛОВАЦЬКУ КОМПАРТІЮ

Промова в чехословацькій комісії ВККІ[21]
27 березня 1925 р.

Товариші! Якщо абстрагуватися від деяких деталей і особистих моментів, приплутаних до справи деякими товаришами, то незгоди в чехословацькій компартії можна було б звести до таких 9 питань:

1) Чи є криза в чехословацькій компартії?

2) Яка основна причина кризи?

3) Який характер кризи, тобто звідки йде небезпека, зліва чи справа?

4) Яка з небезпек — ліва чи права — найбільш серйозна?

5) Чому небезпека справа є найбільш реальною небезпекою?

6) Як вести боротьбу з правою небезпекою, щоб з боротьби вийшли дійсна більшовизація і дійсний вихід з кризи?

7) Яке найближче завдання більшовизації в чехословацькій компартії?

8) Про права Комінтерну щодо національних секцій.

9) Про тов. Крейбіха і загрозу розколу.

Чи є криза в чехословацькій компартії? Так, є. Це визнають обидві сторони. В цьому нема між ними незгод. Тов. Шмераль пішов далі, сказавши, що криза глибша, ніж це звичайно уявляють деякі товариші.

Яка основна причина кризи? Тов. Шмераль має цілковиту рацію, твердячи, що основною причиною кризи є трудноці, зв'язані з переходом від періоду революційного піднесення до періоду затишшя. Перехідний період, який вимагає нової орієнтації, звичайно викликає в партії ту чи іншу кризу. Так стоїть справа в теперішній час і в Чехословаччині.

Який характер кризи і звідки йде небезпека, зліва чи справа? І тут тов. Шмераль має рацію, твердячи, що небезпека йде з обох боків — і зліва, і справа. Є небезпека переоцінки часткових вимог на шкоду вимогам корінним, переоцінки парламентської діяльності і роботи в профспілках. Це — небезпека справа, бо вона веде до пристосування до буржуазії. Є, з другого боку, небезпека недооцінки часткових вимог, парламентської діяльності, роботи в профспілках та ін. Це — небезпека зліва, бо вона веде до відриву від мас і сектантства. Бажання тов. Шмераля зайняти позицію центра в цій боротьбі двох протилежних ухилів є цілком законним бажанням. Біда тільки в тому, що йому не вдалося встояти на цій позиції, і він поплентався за правими.

Яка з цих небезпек є найбільш серйозною, ліва чи права? Я думаю, що тов. Шмераль не з'ясував собі цього питання. Він спрямовує свою критику, головним чином, проти лівих, думаючи, що тут головна небезпека. Тимчасом факти говорять, що

головна небезпека йде справа, а не зліва. Цього не зрозумів тов. Шмераль, і в цьому його перша помилка.

Чому небезпека справа в даний момент є найбільш серйозною небезпекою? З трьох причин.

По-перше. Перехід від піднесення до затишшя сам по собі, по самій своїй природі збільшує шанси небезпеки справа. Коли піднесення породжує революційні ілюзії, створюючи ліву небезпеку як основну, то затишшя, навпаки, породжує соціал-демократичні, реформістські ілюзії, створюючи праву небезпеку як основну. В 1920 році, коли робітничий рух ішов до піднесення, Ленін написав брошуру про «Дитячу хворобу «лівизни»». Чому саме цю брошуру написав Ленін? Тому, що ліва небезпека була тоді найбільш серйозною небезпекою. Я думаю, що якби Ленін був живий, він написав би тепер нову брошуру про «Старечу хворобу правизни», бо тепер, в період затишшя, коли угодовські ілюзії повинні зростати, права небезпека є найсерйознішою небезпекою.

По-друге. В чехословацькій компартії, як доповідав про це тов. Шмераль, є не менше 70 процентів колишніх соціал-демократів. Навряд чи треба доводити, що соціал-демократичні рецидиви в такій партії не тільки можливі, але й неминучі. Нічого й казати, що ця обставина не може не посилювати небезпеки справа.

По-третє. Чехословацька держава являє собою державу національної перемоги чехів. Свою національну державу чехи уже дістали як нація пануюча, живеться там робітникам поки що непогано: безробіття нема, захоплення ідеєю національної держави

цілком наявне. Все це не може не плодити ілюзій національного миру між класами в Чехословаччині. Нічого й казати, що ця обставина в свою чергу породжує й посилює небезпеку справа. В цьому ж треба шукати причину того, що розходження між правими і лівими пройшло по національній лінії, що словаки і німці (нації пригноблені) опинились на лівому флангу, а чехи — на протилежному флангу. Тов. Шмераль говорив про небезпеку такого поділу. Це, звичайно, вірно. Але вірно й те, що такий поділ є цілком зрозумілим, коли взяти до уваги відзначені вище національні особливості чехословацької держави і延 пануюче становище чехів.

Такі є основні причини, які роблять небезпеку справа в чехословацькій компартії особливо серйозною небезпекою.

Як треба вести боротьбу з правою небезпекою в чехословацькій компартії? Це питання вводить нас в саму суть незгод. Здавалося б, що боротьба з цією небезпекою повинна бути найрішучіша і найнещадніша. Але у чеських комуністів вийшло навпаки. Чи бореться тов. Шмераль з небезпекою справа? Так, бореться. Але бореться він так, що замість ліквідації правих виходить у нього кінець кінцем культивування, підтримка, захист правих від ударів з боку лівих. Це трохи дивно, але це факт, товариші. В цьому друга і основна помилка тов. Шмераля.

Судіть самі.

1. Факт, що існує стаття тов. Крейбіха за троцькізм. Факт, що цей документ відомий у партійних колах і ходить по руках. Треба було витягти цей документ на світ і побити його автора, ідейно побити,

на очах у робітників, для того, щоб дати партії можливість розібратися в небезпеці троцькізму і виховати кадри в дусі більшовизму. Бо що таке троцькізм, як не праве крило в комунізмі, як не небезпека справа? Що зробив в даному разі тов. Шмераль? Він взяв та й замість того, щоб зробити питання про троцькізм тов. Крейбіха справою всієї партії, замазав питання, зім'яв його, переніс за куліси партії і там «розв'язав» його нишком, порядком розв'язання звичайних «непорозумінь». Виграли від цього троцькізм і тов. Крейбіх. Програла партія. Замість боротьби з правими вийшов захист правих.

2. Відомо, що деякі лідери трьох професійних спілок — транспортників, деревообробників і будівельних робітників — видали відомий документ, який вимагає повної незалежності спілок від партії. Відомо, що документ цей є показником існування всередині спілок Чехословаччини цілого ряду правих елементів. Необхідно було розібрати цей документ на очах у партії і перестерегти її від небезпеки відриву від неї профспілок. Що зробив в даному разі тов. Шмераль? Він взяв та й затушував і це питання, вилучивши документ з ужитку і заховавши його таким чином від очей партійних мас. І праві лишилися цілі, і «партійний престиж» — задоволеним. Це називається боротьба з правими!

3. Відомо, що серед комуністичної фракції парламенту є праві елементи. Відомо, що ці елементи раз у раз вириваються з-під керівництва партії, намагаючись протипоставити себе ЦК партії. Боротьба з цими елементами є насущною необхідністю особливо тепер, особливо в даних умовах затишшя. Як бореться

тов. Шмераль з цією небезпекою? Замість того, щоб викрити праві елементи комфракції, він бере їх під захист і рятує їх каучуковою резолюцією про визнання партійного керівництва, прийнятою в результаті закулісної внутрішньої боротьби, на четвертому році існування партії. Знов-таки: виграли праві, програла партія.

4. Нарешті, справа Бубніка. Я мушу сказати, товариші, що період затишшя не є період відсутності всяких виступів. Період затишшя є період формування і навчання пролетарських армій, період їх підготовки до революції. Але навчати пролетарські армії можна лише в ході виступів. Дорожнеча життя, яка настала останнім часом в Чехословаччині, є однією з сприятливих умов для таких виступів. Відомо, що чехословацька компартія використала момент і провела недавно ряд демонстрацій на грунті дорожнечі життя. Відомо, що правий комуніст Бубнік, нині виключений з партії, теж використав випадок і спробував зірвати виступ робітників, ударивши в тил партії. Що зробив тов. Шмераль для того, щоб уберегти партію від удару в тил з боку правих? Замість того, щоб використати «випадок» з Бубніком і безжалісно викрити на цій справі, на очах у партії, всю групу правих, тов. Шмераль звів принципіальне питання про правих до індивідуальної справи Бубніка, хоч весь світ знає, що Бубнік не один, що у нього є прихильники і в спілках, і в комфракції парламенту, і в пресі. Ціною маленької жертви (виключення Бубніка) він врятував від розгрому групу правих на шкоду корінним інтересам чехословацької компартії. І це називається у тов. Шмераля тактикою боротьби з правими!

Тов. Шмераль називає цю тактику тактикою «тонкою», «делікатною». Можливо, що ця тактика є дійсно тонкою, але що вона не має нічого спільного з більшовицькою тактикою непримиренної боротьби з правими, — в цьому не може бути ніякого сумніву. Тов. Шмераль забуває російське прислів'я: «де тонко, там і рветься». Він забув, що тонкість не може бути гарантією від краху. Воно так і сталося, як відомо, бо ця «тонка» тактика з правими порвалась і крахнула при першому випробуванні, коли вигодована цією тактикою група Бубніка мало не зірвала недавній виступ чеського пролетаріату. Посилення правих і зрадництво Бубніка — ось результат «тонкої» тактики тов. Шмераля. Ось чому я думаю, що «тонка» тактика тов. Шмераля є тактика рятування правих, тактика поглиблення кризи, тактика, чревата загибеллю партії.

Чому загинула стара соціал-демократія як революційна партія? Між іншим через те, що Каутський і К° застосовували на ділі «тонку» тактику приховування і рятування правих, «делікатну» тактику «єдності і миру» з Ед. Бернштейном і К°. Що ж з цього вийшло в результаті? А вийшло те, що в критичну хвилину перед самою війною праві соціал-демократи зрадили робітників, «ортодокси» перетворилися в полонеників правих, а соціал-демократія в цілому виявилась «живим трупом». Я думаю, що з часом те саме може статися з компартією в Чехословаччині, якщо ви не заміните швидко і рішуче «тонку» тактику тов. Шмераля більшовицькою тактикою нещадної боротьби з правими угрупованнями в комунізмі. Я цим не хочу ставити тов. Шмераля на одну дошку з соціал-демократами. Аж ніяк. Він, безперечно, комуніст, і

комуніст, може, навіть чудовий. Але я хочу сказати, що, коли він не позбудеться своєї «тонкої» тактики, він неминуче скотиться до соціал-демократизму.

Яке найближче завдання чехословацької компартії?

Найближче її завдання полягає в тому, щоб, борючись з «ультралівими» ухилами, повести рішучу боротьбу з небезпекою справа з метою повної ізоляції правих і остаточної їх ліквідації. Об'єднання всіх дійсно революційних елементів партії для повної ліквідації правих угруповань — таке завдання партії, такий вихід з кризи. Без цього нічого й думати про більшовизацію чехословацької компартії.

Це ще не означає, звичайно, обов'язкового виключення всіх і всяких правих. Виключення не є вирішальний засіб у боротьбі з правими. Головна справа полягає в тому, щоб побити ідейно і морально в ході принципіальної боротьби праві угруповання, залучаючи до цієї боротьби широкі партійні маси. Це — один з головних і один з важливих засобів виховання партії в дусі більшовизму. Виключення повинно прийти, коли воно дійсно необхідне, як природний результат ідейного розгрому противника. Щодо цього ліві допустили в Чехословаччині серйозну помилку, поспішивши з виключенням Бубніка. Замість того, щоб використати до дна «випадок» з Бубніком і зв'язати його з принципіальною позицією правих у питанні про масові виступи, викривши їх справжню фізіономію, вони поспішили з виключенням, відрізавши собі всі шляхи до дальшого наступу проти правих на цьому ґрунті.

Щодо прав Комінтерну і його втручання в справи національних партій, то я рішуче не згоден з деякими

з товаришів, які висловлювалися за скорочення цих прав. Хочуть, щоб Комінтерн перетворився в надзоряну організацію, яка байдуже дивиться на те, що діється в окремих партіях, і терпеливо реєструє події. Ні, товариші, Комінтерн не може стати надзоряною організацією. Комінтерн є бойова організація пролетаріату, він зв'язаний з робітничим рухом всім корінням свого існування, і він не може не втручатися в справи окремих партій, підтримуючи революційні елементи і борючись з їх противниками. Звичайно, партії мають свою внутрішню автономію, з'їзди партій повинні бути вільними і центральні комітети повинні обиратися на з'їздах. Але виводити з цього заперечення за Комінтерном права керівництва і, значить, втручання, — це значить працювати на ворогів комунізму.

Нарешті, про тов. Крейбіха. Я думаю, що вся його промова була розрахована на те, щоб залякати декого загрозою розколу. Не чіпайте,— говорив він,— правих з Брюна, а то буде погано, не боріться з ними, а то буде розкол. Що ж, побачимо. Хай тільки не лякає нас тов. Крейбіх, все одно не залякає. Він не може не знати, що ми люди стріляні, і загрозою розколу не візьмеш нашого брата. І коли він здумає перейти від загрози до діла, — смію запевнити його, що потерпить в цій справі тільки він і ніхто більше.

Резюмую. Криза в партії є. Причини кризи не викликають сумнівів. Головна небезпека йде справа. Рішуча і непримиренна боротьба з цією небезпекою — в цьому завдання. Об'єднання всіх революційних елементів партії для повної ліквідації правих — в цьому вихід з кризи.

Треба використати період затишшя для того, щоб зміцнити партію, збільшовизувати її і зробити її «завжди готовою» до всяких можливих «ускладнень», бо «невідомі ні день, ні година», коли «гряде жених», відкривши дорогу новому революційному піднесенню.

«Правда» № 72,
29 березня 1925 р.

ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В ЮГОСЛАВІЇ

Промова в югославській комісії ВККІ 30 березня 1925 р.

Товариші! Я думаю, що Семич не цілком з'ясував собі основну суть постановки національного питання у більшовиків. Більшовики ніколи не відривали національне питання від загального питання про революцію, ні до Жовтня, ні після Жовтня. Основна суть більшовицького підходу до національного питання полягає в тому, що більшовики завжди розглядали національне питання в нерозривному зв'язку з революційною перспективою.

Семич цитував Леніна, кажучи, що Ленін стояв за закріплення відомого розв'язання національного питання в конституції. Цим він, Семич, очевидно, хотів сказати, що Ленін нібито вважав національне питання питанням конституційним, тобто не питанням революції, а питанням реформи. Це зовсім невірно. Ніколи Ленін не хворів і не міг хворіти на конституційні ілюзії. Досить переглянути його твори, щоб переконатися в цьому. Коли Ленін говорив про конституцію, то він мав на увазі не конституційний шлях розв'язання національного питання, а шлях

революційний, тобто він розглядав конституцію як результат перемоги революції. У нас в СРСР теж є Конституція, і вона відбиває певне розв'язання національного питання. Однак, ця Конституція прийшла в світ не в результаті угоди з буржуазією, а в результаті переможної революції.

Семич посилається, далі, на відому брошуру Сталіна в національному питанні, написану в 1912 році[22], намагаючись знайти там хоча б посереднє підтвердження своєї правоти. Але посилання це виявилось безрезультатним, бо він не знайшов і не може знайти не тільки цитати, але й віддаленого натяку, який хоч трохи виправдував би його «конституційний» підхід до національного питання. На підтвердження цього я міг би нагадати Семичу відоме місце з брошури Сталіна, де австрійський метод розв'язання національного питання (конституційний) протиставиться методові російських марксистів (революційному).

Ось воно:

«Австрійці думають здійснити «свободу національностей» шляхом дрібних реформ, повільним кроком. Пропонуючи культурно-національну автономію, як практичний захід, вони зовсім не розраховують на корінну зміну, на демократично-визвольний рух, якого у них немає в перспективі. Тимчасом, російські марксисти зв'язують питання про «свободу національностей» з імовірною корінною зміною, з демократично-визвольним рухом, не маючи підстави розраховувати на реформи. А це істотно міняє справу в розумінні імовірної долі націй в Росії».

Здається, ясно.

І це не особиста точка зору Сталіна, а загальна точка зору російських марксистів, які розглядали і

розглядають національне питання в нерозривному зв'язку із загальним питанням про революцію.

Можна без натяжки сказати, що постановка національного питання в історії російського марксизму мала дві стадії: першу, тобто дожовтневу, і другу, тобто жовтневу. В першій стадії національне питання розглядалося як частина загального питання про буржуазно-демократичну революцію, тобто як частина питання про диктатуру пролетаріату і селянства. В другій стадії, коли національне питання розширилось і перетворилось у питання про колонії, коли національне питання з питання внутрідержавного перетворилося в питання світове, — національне питання розглядалося вже як частина загального питання про пролетарську революцію, як частина питання про диктатуру пролетаріату. І там і тут підхід був, як бачите, строго революційний.

Я думаю, що всього цього Семич не цілком ще з'ясував собі. Звідси його спроби звести національне питання на грунт конституційний, тобто розглядати його як питання реформи.

З цієї помилки випливає друга його помилка, яка полягає в тому, що він не хоче розглядати національне питання як питання по суті справи селянське. Не аграрне, а селянське, бо це дві речі різні. Цілком вірно, що національне питання не можна ототожнювати з селянським, бо, крім питань селянських, національне питання включає в себе ще питання національної культури, національної державності та ін. Але безперечне також і те, що основу національного питання, його внутрішню суть все ж становить питання селянське. Саме цим і пояснюється, що селянство

являє основну армію національного руху, що без селянської армії не буває і не може бути могутнього національного руху. Саме це і мають на увазі, коли говорять, що національне питання є **по суті справи** питання селянське. Я думаю, що в небажанні Семича прийняти цю формулу криється недооцінка внутрішньої могутності національного руху і нерозуміння глибоко народного, глибоко революційного характеру національного руху. Це нерозуміння і ця недооцінка є велика небезпека, бо вони означають на практиці недооцінку внутрішньої потенціальної сили, яка криється в русі, скажімо, хорватів за національну свободу, недооцінку, чревату серйозними ускладненнями для всієї югославської компартії.

В цьому друга помилка Семича.

Безперечно помилковою слід вважати також спробу Семича трактувати національне питання в Югославії поза зв'язком з міжнародною обстановкою і з імовірними перспективами в Європі. Семич, виходячи з того, що в даний момент немає серйозного народного руху за незалежність серед хорватів і словенців, приходить до того висновку, що питання про право націй на відокремлення є академічним, в усякому разі не актуальним. Це, звичайно, невірно. Коли навіть погодитись, що це питання є в даний момент не актуальним, то воно може стати цілком актуальним, **якщо почнеться війна**, або коли почнеться війна, **якщо розіграється в Європі революція**, або коли вона розіграється. А що війна неминуче почнеться і що **вони** там обов'язково поб'ються, в цьому не може бути сумніву, коли мати на увазі природу і розвиток імперіалізму.

В 1912 році, коли ми, російські марксисти, писали перший проект національної програми, ми не мали ще ні на одній окраїні Російської імперії серйозного руху за незалежність. Однак, ми визнали за необхідне включити в свою програму пункт про право нації на самовизначення, тобто про право кожної національності на відокремлення і самостійне державне існування. Чому? Тому, що ми виходили не тільки з того, що було тоді в наявності, але і з того, що розвивалося і насувалося в загальній системі міжнародних відносин, тобто ми зважали тоді не тільки на сучасне, але й на майбутнє. І ми знали, що коли яка-небудь національність зажадає відокремлення, то російські марксисти боротимуться за те, щоб право на відокремлення було забезпечене за кожною такою національністю. Семич не раз посилався у своїй промові на брошуру Сталіна про національне питання. Та ось що говориться в цій брошурі Сталіна відносно самовизначення і незалежності:

«Ріст імперіалізму в Європі — не випадковість. В Європі капіталові стає тісно, і він рветься в чужі країни, шукаючи нових ринків, дешевих робітників, нових точок прикладання. Але це веде до зовнішніх ускладнень і війни... Цілком можливе таке сполучення внутрішніх і зовнішніх кон'юнктур, при якому та чи інша національність в Росії визнає за потрібне поставити і розв'язати питання про свою незалежність. І, звичайно, не діло марксистів ставити в таких випадках перепони».

Це писалося ще в 1912 році. Ви знаєте, що це положення цілком підтвердилось згодом, як під час війни, так і після війни, особливо після перемоги диктатури пролетаріату в Росії.

З тим більшою підставою повинні бути враховані такі можливості в Європі взагалі і в Югославії особливо, надто тепер, після поглиблення національно-революційного руху в пригноблених країнах і після перемоги революції в Росії. Слід також взяти до уваги ту обставину, що Югославія є країна не цілком незалежна, що вона зв'язана з певними імперіалістичними угрупованнями, і що, значить, вона не може відійти від тієї великої гри сил, яка ведеться поза Югославією. І коли ви будуєте національну програму для югославської партії, — а мова йде в даному разі саме про це, — то слід згадати, що програма повинна виходити не тільки з того, що є в даний момент, але й з того, що розвивається і неминуче матиме місце в силу міжнародних відносин. Ось чому я думаю, що питання про право націй на самовизначення треба вважати питанням актуальним, животрепетним.

Тепер про національну програму. Вихідним пунктом національної програми повинно бути положення про радянську революцію в Югославії, положення про те, що без повалення буржуазії і перемоги революції національне питання не може бути розв'язане хоч трохи задовільно. Звичайно, можливі винятки. Був, наприклад, такий виняток до війни при відокремленні Норвегії від Швеції, про що докладно говорить в одній із своїх статей Ленін[23]. Але це було до війни і при винятковому збігові сприятливих обставин. Після війни, і особливо після перемоги радянської революції в Росії, навряд чи такі випадки можуть бути можливі. В усякому разі шансів на користь таких можливостей лишилося тепер до того мало, що їх можна прирівняти до нуля. Але коли

так, то ясно, що ми не можемо будувати програму на величинах з нульовим значенням. Ось чому положення про революцію повинно бути вихідним пунктом національної програми.

Далі. Неодмінно має бути введений в національну програму спеціальний пункт про право нації на самовизначення аж до державного відокремлення. Я вже говорив вище, чому не можна обійтись без такого пункту при нинішніх внутрішніх і міжнародних умовах.

Нарешті, в програмі має бути також спеціальний пункт про національно-територіальну автономію для тих національностей Югославії, які не визнають за потрібне відокремитись від Югославії. Не мають рації ті, хто думає, що така комбінація повинна бути виключена. Це невірно. При певних умовах, в результаті перемоги радянської революції в Югославії, цілком можливо, що деякі національності не захочуть виділитись, аналогічно тому, як це мало місце у нас в Росії. Зрозуміло, що для такого випадку треба мати в програмі пункт про автономію, маючи на увазі перетворення югославської держави в федерацію автономних національних держав на основі радянського ладу.

Отже, право на відокремлення для тих національностей, які захочуть відокремитись, і право на автономію для тих національностей, які визнають за краще лишитися в рамках югославської держави.

Щоб запобігти непорозумінням, мушу сказати, що **право** на відокремлення не слід розуміти як **обов'язок**, повинність відокремитись. Нація може використати **це** право в розумінні відокремлення, але

вона може і не використати його, і коли вона цього не захоче, — це її справа, і на це не можна не зважати. Деякі товариші право на відокремлення перетворюють в обов'язок, вимагаючи, наприклад, від хорватів відокремлення **що б то не стало.** Ця позиція невірна, і вона повинна бути відкинута. Не можна плутати право з обов'язком.

Журнал «Большевик» № 7,
15 квітня 1925 р.

ПРО КОМСОМОЛЬСЬКИЙ АКТИВ НА СЕЛІ

Промова на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) 6 квітня 1925 р.

Товариші! Перше завдання полягає в тому, щоб забезпечити спілці молоді її основне пролетарське ядро, як ядро, що керує всією Спілкою. Доповідач нічого не говорив в цьому питанні. Воно й недивно, бо мова йде про роботу комсомолу на селі, а не про пролетарське ядро. Але це не заважає тому, щоб забезпечення пролетарського ядра лишалося основним завданням комсомолу. Я думаю, що робота в цьому напрямі іде в комсомолі більш-менш успішно. Можна сказати без перебільшення, що залучення робітничої молоді до комсомолу іде з успіхом, причому недалеко той час, коли Спілка охопить не менше дев'яти десятих всієї робітничої молоді.

Друге завдання полягає в правильному розміщенні працівників пролетарського ядра по вузлових пунктах і основних районах Союзу з метою забезпечення реального керівництва селянською частиною молоді силами цього ядра. Я виходжу з того, що селянська частина молоді в кількісному відношенні переважує його пролетарську частину. Я виходжу з того, що пролетарських сил молоді недосить для того, щоб

рівномірно розподілити їх по всіх повітах і волостях Радянського Союзу. Через це необхідно розмістити ці сили так і в таких пунктах, звідки найлегше можна було б забезпечити керівництво селянською молоддю. Я не думаю, щоб це завдання комсомол виконував так само успішно, як перше завдання. Але є все ж підстави припустити, що робота по виконанню цього завдання ведеться комсомолом з усією енергією, і вона не забариться дати найближчим часом свої результати.

Третє завдання полягає в тому, щоб забезпечити комсомолові численний актив селянської молоді на селі, політично виховати цей актив, зробити його провідником пролетарської політики на селі і перетворити його в цемент, який зв'язує пролетаріат з трудовими масами селянства. Справа ця трудна і надзвичайно складна. Розв'язати це завдання за короткий строк зовсім неможливо. Потрібні величезні зусилля і найбільше напруження сил пролетарського ядра комсомолу для того, щоб справитись з цим завданням. Але розв'язати його треба що б то не стало. Бо без цього неможливі ні зміцнення комсомолу, ні забезпечення змички між робітниками і селянами.

Але як забезпечити комсомолові селянський актив, як виховати цей актив і як добитися того, щоб він міг бути провідником пролетарської політики на селі?

Кажуть, що одних секретарів сільських осередків є в комсомолі не менше 27 тисяч чоловік. Кажуть, що, крім секретарів осередків, є ще активні працівники-комсомольці в кооперації, в Радах, в селянських комітетах, культурних закладах та ін. Кажуть, що все це разом повинно дати не менше 100 тисяч сіль-

ського активу комсомолу. Чи вірно все це, — важко сказати. Але коли все це вірно, мушу сказати, що цей актив при вмілому його використанні може становити величезну силу, здатну на чудеса. Ця обставина тим більш важлива, що партія зараз має в своєму розпорядженні на селі далеко меншу кількість активу.

І ось завдання: **як виховати цей численний актив, як зробити його провідником пролетарської політики на селі не на словах, а на ділі.**

Я не думаю дати тут вичерпну відповідь. Зробити це в маленькій промові нема ніякої можливості. Але намітити деякі основні умови, необхідні для правильного підходу до цього завдання, цілком можливо і в маленькій промові. Що це за умови? Цих умов, щонайменше, вісім.

По-перше. Необхідно, щоб сільський актив молоді був забезпечений популярними брошурами і довідниками, які роз'яснюють декрети Радянської влади на користь бідноти. Необхідно, щоб актив цей знав на зубок ці декрети, вмів їх роз'яснювати бідноті і вмів відстоювати інтереси бідноти на основі цих декретів проти засилля куркулів. Я думаю, що незнання цих декретів і систематичне їх порушення «власть імущими» на селі є одно з основних зол нинішніх порядків на селі. Комсомольський актив на селі повинен стояти на сторожі революційної законності. Він повинен стояти горою за бідноту на селі. Завдання це, безперечно, просте і прозаїчне. Безперечно, що далеко легше розводити балачки про світову революцію, ніж провести в життя це просте і буденне завдання, зв'язане з радянськими декретами. Але

безперечне також і те, що без цього неможлива ніяка змичка.

По-друге. Необхідно, щоб сільський актив молоді був забезпечений популярними брошурами з елементарних основ агрономії. Необхідно, щоб цей актив вивчав сільське господарство, знайомився із заходами його поліпшення і вмів давати селянинові необхідні довідки в цій галузі. Селянин нерідко ставиться до комсомольця несерйозно, глузливо. Буває це через те, що селянин вважає його відірваним від господарства, неуком, ледарем. Звідси завдання — зблизити і зв'язати комсомольця з господарством. Комсомолець-активіст може завоювати повагу і довір'я селянина тільки тоді, коли він зімкнеться з сільським господарством, коли він навчиться давати корисні поради щодо піднесення селянського господарства, щодо його поліпшення і зміцнення. Справа ця, звичайно, нелегка і, може, навіть скучна. Але це не заважає їй бути справою необхідною для того, щоб завоювати довір'я селянства.

По-третє. Необхідно, щоб комсомольський актив на селі був забезпечений популярними брошурами про сількогосподарський податок, про місцевий бюджет, про фінансовий стан країни. Податок і місцевий бюджет — перша справа тепер на селі. На цьому грунті чиняться нині незліченні зловживання. Як розподілити податки, щоб бідняка не скривдити, а куркуля не звільнити від податкових тягот; як витрачати гроші по місцевому бюджету і на які саме потреби; як добитися того, щоб зловживання на цьому грунті були виявлені і викорінені, — все це такі питання, мимо яких не може пройти комсомолець-активіст.

Втрутитися в усю цю справу і прийти на допомогу трудовому селянинові,—таке завдання. Справа ця теж не легка і далеко не приваблива. Але без такої справи нема і не може бути ніякого радянського будівництва на селі.

По-четверте. Необхідно, щоб комсомольський актив на селі був забезпечений популярними довідниками з питань радянського будівництва, пожвавлення Рад і залучення селянства до справи управління селом, волостю, районом, повітом і т. д. Необхідно, щоб комсомолець-активіст знав на зубок положення про права і обов'язки місцевих Рад, про права і обов'язки селян щодо Рад, про виборчу систему, про порядок проходження виборів і т. д. Роз'яснювати селянству політику партії і Радянської влади на селі, добитися того, щоб політика ця проводилась в життя чесно і сумлінно, — таке завдання. Без цього нічого й думати про завоювання довір'я серед селянства, про розширення селянського активу, про насадження пролетарської демократії на селі.

По-п'яте. Необхідно забезпечити сільський актив комсомолу популярними брошурами про сільськогосподарську, кредитну і споживчу кооперацію, про артілі і взагалі колективні господарства. Необхідно, щоб комсомолець-активіст умів залучати селянство до справи насадження кооперативної громадськості на селі. Справа ця надзвичайно важка і складна, але вона абсолютно необхідна для того, щоб прилучити село до соціалістичного будівництва. Сільськогосподарська і кредитна кооперація мають тепер першорядне значення для селянина. Добитися того, щоб кооперація стала рідною і близькою для селянства

справою, — в цьому завдання. Слід при цьому звернути увагу на те, що безінвентарність бідняцьких верств селянства створює на селі особливу обстановку, яка сприяє утворенню артілей і колективних господарств, при певній допомозі з боку кредитних установ держави. Завдання полягає в тому, щоб бідняцькі верстви селянства мали можливість одержати при цьому відповідний пільговий кредит. Комсомолець-активіст не може пройти мимо цих життєвих питань.

По-шосте. Треба, щоб комсомольський актив на селі був забезпечений необхідними вказівками і матеріалами щодо культурного будівництва на селі — щодо розвитку хат-читален, ліквідації неписьменності та ін. Активіст-комсомолець, як природний помічник Рад і взагалі культурних сил на селі в справі насадження радянської культури, — таке завдання.

По-сьоме. Треба, щоб комсомольський актив на селі мав точні вказівки про права і обов'язки комсомольців, про взаємовідносини між комсомолом і партією, між Радами і комсомолом. Необхідно, щоб активіст-комсомолець дивився на себе, як на помічника партії і Радянської влади на селі. Командування на селі, бешкети під час виборів до Рад, спроби підмінити партійні, кооперативні і радянські організації, хуліганські вихватки при так званій антирелігійній пропаганді, — все це треба відкинути і ліквідувати негайно, як таке, що ганьбить прапор комсомолу і зовсім не гідне звання комсомольця. Нещадна боротьба з цими неподобствами і встановлення правильних взаємовідносин між комсомолом і радянсько-партійними органами, — таке завдання.

По-восьме. Необхідно, щоб комсомольський актив на селі був забезпечений популярними брошурами про союз робітників і селян, про зміст і значення цього союзу, про диктатуру пролетаріату, про основи комунізму, нарешті, про історію Жовтневої революції і про те, як жили селяни раніше, за царя і поміщика, як живуть вони тепер і як вони житимуть при умові зміцнення змички і насадження соціалізму. Активіст-комсомолець зовсім не повинен підладжуватися до забобонів селянина. Зважати на ці забобони і підладжуватися до них — це дві різні речі. Він повинен уміти говорити з селянином мовою комуніста. Він повинен уміти переконувати селянина на конкретних фактах, що поза соціалізмом нема для нього порятунку.

Такі ті умови, виконання яких необхідне для того, щоб політично виховати сільський актив комсомолу і зробити його провідником пролетарської політики на селі.

Завдання ЦК комсомолу полягає в тому, щоб полегшити і контролювати проведення в життя цих умов.

Говорять про небезпеку колосального росту комсомолу на селі. Говорять про наплив селянської молоді в комсомол. Немає сумніву, що деяка небезпека тут є. Але безперечне також і те, що комсомол може не боятися цієї небезпеки, коли він зуміє виконати з честю поставлені вище завдання. 100 тисяч комсомольського активу на селі — це така сила, для якої не може бути небезпечним ніякий наплив селянської молоді. Вся справа в тому, щоб повести енергійну роботу в справі політичного виховання цього активу.

Вся справа в тому, щоб уміло спрямовувати роботу цього активу на справу зміцнення союзу робітників і селян. Вся справа в тому, щоб використати цей актив для залучення селянства до нового радянського будівництва.

Отже: а) забезпечення пролетарського ядра в комсомолі, як основної керівної сили; б) розміщення активних сил цього ядра по основних районах Радянського Союзу з точки зору цього керівництва; в) виховання сільського активу молоді в дусі забезпечення на селі пролетарської політики, — такі чергові завдання комсомолу взагалі і ЦК комсомолу особливо.

Маючи перед собою ці завдання і виконуючи їх в ході повсякденної роботи, можна не боятися небезпек, які стоять на шляху комсомолу на селі.

«Правда» № 86,
15 квітня 1925 р.

ДО ПЕРШОЇ ВСЕСОЮЗНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОГО СТУДЕНТСТВА[24]

Звернення

Товариші! Ваші представники запропонували мені висловитись про завдання партії і партійної роботи серед пролетарського студентства.

Дозвольте сказати вам з приводу цього кілька слів.

Особливість становища в даний момент полягає в тому, що пролетаріатові нашої країни вдалося створити собі обстановку, необхідну для соціалістичного будівництва. Невірно, що не можна будувати соціалізм в одній країні, яка перемогла і вигнала геть капіталістів та поміщиків. Країна, яка має диктатуру пролетаріату, володіє величезними ресурсами і користується підтримкою пролетарів усіх країн, — така країна може і повинна будувати соціалізм. Ленін має рацію, кажучи, що наша країна має всі дані «для побудови повного соціалістичного суспільства». Особливість даного моменту полягає в тому, що ми вже встигли зробити серйозні кроки в справі побудови соціалізму, перетворивши соціалізм з ікони в прозаїчний предмет повсякденної практичної роботи.

Якою повинна бути роль пролетарського студентства в цій будівній роботі?

Роль його безперечно важлива, коли не першорядна. Вузи і комвузи, робфаки і технікуми, — це школи для створення командного складу по господарству і культурі. Медики і економісти, кооператори і педагоги, гірники і статистики, техніки і хіміки, сільськогосподарські працівники і залізничники, ветеринари і лісники, електрики і механіки, — це все майбутні командуючі в справі побудови нового суспільства, в справі побудови соціалістичного господарства і соціалістичної культури. Не можна будувати нове суспільство без нового комскладу, так само як не можна будувати нову армію без нового комскладу. Перевага нового комскладу полягає в тому, що він покликаний будувати не для експлуатації трудящих в інтересах купки багатіїв, а для визволення трудящих, проти купки експлуататорів. Вся справа в тому, щоб студенти вузів — робітники і селяни, партійні і безпартійні — зрозуміли цю свою почесну роль і стали виконувати її свідомо, не за страх, а за совість.

Отже, добитися того, щоб пролетарське студентство стало свідомим будівником соціалістичного господарства і соціалістичної культури, — таке перше завдання партії.

Але будувати нове суспільство не можна силами лише одного комскладу, без прямої підтримки трудящих мас. Для побудови соціалізму недосить знань нового комскладу. Для цього необхідне ще довір'я і підтримка цього комскладу з боку трудящих мас. Відмітна риса старого комскладу, який будував за капіталізму, полягає в тому, що він був відірваний

від робітників і селян, він ставив себе над трудящими масами, він не дорожив ні довір'ям, ні підтримкою з боку цих мас, через що він був позбавлений і того і другого. Для нашої країни цей шлях зовсім непридатний. Новий комсклад в справі будівництва нового господарства і нової культури тому, власне, і називається новим, що він повинен порвати з старими шляхами командування круто і безповоротно. Не відрив від мас, а найтісніший зв'язок з ними; не ставити себе над масами, а йти попереду мас, ведучи їх за собою; не відчужуватись від мас, а злитися з ними і завоювати собі довір'я, підтримку мас, — такі є нові шляхи господарювання нового командного складу. Поза цими шляхами немислиме ніяке соціалістичне будівництво.

Отже, добитися того, щоб пролетарське студентство розглядало себе як нерозривну частину трудящих мас, добитися того, щоб студенти почували себе громадськими працівниками і поводились як справжні громадські працівники, — таке друге завдання партії.

Нарешті, про студентів-комуністів спеціально. Кажуть, що студенти-комуністи мало встигають в науках. Кажуть, що вони серйозно відстають в цьому відношенні від безпартійних. Кажуть, що студенти-комуністи вважають за краще займатися «високою політикою», гаючи дві третини часу на безконечні дебати «про світові питання». Чи вірно все це? Я думаю, що вірно. Але коли це вірно, то з цього випливають, щонайменш, два висновки. По-перше, комуністи-студенти рискують стати поганими керівниками соціалістичного будівництва, бо не можна керувати побудовою соціалістичного суспільства, не оволодівши

науками. По-друге, справа створення нового командного складу рискує статн монополією в руках старих професорів, які потребують нової зміни з нових людей, бо не можна готувати нову зміну і нових наукових співробітників з людей, які не хочуть або не вміють оволодіти наукою. Нічого й казати, що все це не може не створювати прямої загрози всій справі соціалістичного будівництва. Чи можна миритися з таким становищем? Ясно, що не можна. Тому студенти-комуністи і взагалі радянські студенти повинні поставити собі ясно і певно чергове завдання: оволодіти наукою і створити нову зміну старому професорському складові з нових, радянських людей. Цим я зовсім не хочу сказати, що студенти не повинні займатися політикою. Аж ніяк. Я кажу лише про те, що комуністи-студенти повинні вміти пов'язувати політичну роботу із справою оволодіння наукою. Кажуть, що добитися цього пов'язання трудно. Це, звичайно, вірно. Але з якого часу комуністи стали боятися труднощів? Труднощі на шляхах нашого будівництва для того і існують, щоб боротися з ними і переборювати їх.

Крім того треба взяти до уваги ще одну обставину. Я думаю, що наша країна з її революційними навиками і традиціями, з її боротьбою проти косності і застою думки, являє найбільш сприятливу обстановку для розквіту наук. Навряд чи можна сумніватися, що міщанська вузькість і рутина, властиві старим професорам капіталістичної школи, є гиря на ногах у науки. Навряд чи можна сумніватися, що на повну і вільну наукову творчість здатні лише нові люди, які звільнилися від цих вад. Наша країна має

в цьому відношенні велике майбутнє цитаделі і розсадника наук, вільних від пут. Я думаю, що ми вже починаємо ставати на цей шлях. Але було б прикро і недостойно, якби комуністи-студенти лишилися осторонь від великого шляху розвитку науки. Ось чому лозунг оволодіння наукою набуває особливого значення.

Отже, добитися того, щоб пролетарське студентство і, насамперед, комуністи-студенти зрозуміли необхідність оволодіння наукою і оволоділи нею, — таке третє завдання партії.

Прийміть привіт. ***Й. Сталін***

15/IV—25 р.

«Правда» № 87,
16 квітня 1925 р.

ДО ПІДСУМКІВ РОБІТ XIV КОНФЕРЕНЦІЇ РКП(б)

Доповідь активові московської організації РКП(б) 9 травня 1925 р.

Товариші! Я думаю, що немає рації докладно розглядати тут резолюції, ухвалені на XIV конференції нашої партії[25]. Це забрало б багато часу, та й нема потреби в цьому. Я думаю, що можна було б обмежитись відзначенням основних ліній, які проходять червоною ниткою крізь ці резолюції. Це дало б нам можливість підкреслити основні висновки ухвалених резолюцій. А це, в свою чергу, полегшило б вивчення цих резолюцій надалі.

Якщо вдатися до резолюцій, то різноманітні питання, порушені в них, можна було б звести до шести основних груп питань. Перша група питань — це питання, які стосуються міжнародного становища. Друга група питань — це питання, які стосуються чергових завдань компартій капіталістичних країн. Третя група питань — це питання, які стосуються чергових завдань комуністичних елементів колоніальних і залежних країн. Четверта група питань — це питання, які стосуються долі соціалізму в нашій країні у зв'язку з нинішньою міжнародною обстановкою. П'ята група питань — це питання, які стосуються нашої партійної

політики на селі і завдань парткерівництва в нових умовах. І, нарешті, шоста група — це питання, які стосуються основного нерва всієї нашої індустрії, а саме — металопромисловості.

I
МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ

В чому полягає нове і особливе в міжнародному становищі, яке визначає в основному характер даного моменту?

Нове, що відкрилося за останній період і наклало печать на міжнародне становище, полягає в тому, що в Європі почався відплив революції, почалось деяке затишшя, те, що називається у нас тимчасовою стабілізацією капіталізму, **при** одночасному зростанні господарського розвитку і політичної могутності Радянського Союзу.

Що таке відплив революції, затишшя? Чи не є це початок кінця світової революції, початок ліквідації світової пролетарської революції? Ленін говорив, що після перемоги пролетаріату в нашій країні почалась нова епоха, епоха світової революції, епоха, повна конфліктів і воєн, наступів і відступів, перемог і поразок, епоха, яка веде до перемоги пролетаріату в основних країнах капіталізму. Коли почався відплив революції в Європі, чи не значить це, що положення Леніна про нову епоху, про епоху світової революції, втрачає тим самим силу? Чи не значить це, що тим самим відмінено пролетарську революцію на Заході?

Ні, не значить.

Епоха світової революції є новий етап революції, цілий стратегічний період, який охоплює цілий ряд років, а може, й ряд десятиріч. На протязі цього періоду можуть і повинні бути відпливи і припливи революції.

Наша революція пройшла в своєму розвиткові два етапи, два стратегічні періоди і вступила після Жовтня в третій етап, в третій стратегічний період. Перший етап (1900—1917 рр.) тривав понад 15 років. Він мав за свою мету повалення царизму, перемогу буржуазно-демократичної революції. На протязі цього періоду ми мали цілий ряд відпливів і приплинів революції. Ми мали приплив в 1905 році. Приплив цей закінчився тимчасовою поразкою революції. Ми мали потім відплив, який тривав цілий ряд років (1907—1912 рр.). Ми мали далі новий приплив, який почався ленськими подіями (1912 р.) і на зміну якого потім прийшов новий відплив під час війни. 1917 рік (лютий) почався новим припливом, який увінчався перемогою народу над царизмом, перемогою буржуазно-демократичної революції. Після кожного відпливу ліквідатори запевняли, що з революцією кінчено. Проте революція, пройшовши ряд відпливів і припливів, привела до перемоги в лютому 1917 року.

Другий етап революції почався з лютого 1917 року. Він мав на меті вихід з імперіалістичної війни, повалення буржуазії і перемогу диктатури пролетаріату. Етап цей або цей стратегічний період тривав всього 8 місяців. Але це були 8 місяців найглибшої революційної кризи, коли війна і розруха підганяли революцію, прискорюючи до краю її біг. Саме тому ці 8 місяців революційної кризи можуть і повинні зійти

щонайменше за 8 років звичайного конституційного розвитку. Цей стратегічний період, як і попередній стратегічний період, характеризується не суцільним піднесенням революції по прямій висхідній лінії, як це звичайно уявляють обивателі від революції, а наявністю моментів відпливу і припливу. Ми мали в цей період величезний приплив революційного руху в дні липневої демонстрації. Ми мали, далі, відплив революції після липневої поразки більшовиків. На зміну цьому відпливу прийшов новий приплив безпосередньо після корніловщини, приплив, який закінчився перемогою Жовтневої революції. Ліквідатори цього періоду базікали про повну ліквідацію революції після липневої поразки. Проте революція, пройшовши через ряд випробувань і відпливів, увінчалась, як відомо, перемогою пролетарської диктатури.

Після перемоги Жовтня ми вступили в третій стратегічний період, в третій етап революції, який має своєю метою подолання буржуазії в світовому масштабі. Як довго триватиме цей період, — важко сказати. Безперечно, в усякому разі, що він буде тривалий, так само як безперечне і те, що він матиме свої припливи і відпливи. Світовий революційний рух вступив в даний момент в смугу відпливу революції, причому після цього відпливу з ряду причин, про які я говоритиму далі, має настати приплив, який може закінчитися перемогою пролетаріату, але може й не закінчитися перемогою, а змінитися новим відпливом, який, в свою чергу, повинен змінитися новим припливом революції. Ліквідатори даного періоду кажуть, що теперішнє затишшя є кінець світової революції. Але вони помиляються, так само як вони

помилялися раніше, в періоди першого і другого етапів нашої революції, коли кожний відплив революційного руху вважали за розгром революції.

Такі є вагання всередині кожного етапу революції, всередині кожного стратегічного періоду.

Про що говорять ці вагання? Чи говорять вони про те, що положення Леніна про нову епоху світової революції втратило або може втратити своє значення? Звичайно, ні! Вони говорять лише про те, що революція розвивається звичайно не по прямій висхідній лінії, порядком невпинного наростання піднесення, а шляхом зигзагів, шляхом наступів і відступів, шляхом припливів і відпливів, які загартовують в ході розвитку сили революції і підготовляють її остаточну перемогу.

Такий є історичний сенс виниклої смуги відпливу революції, історичний сенс затишшя, що його ми переживаємо.

Але відплив є лише одна сторона справи. Друга сторона справи полягає в тому, що, поруч з відпливом революції в Європі, ми маємо бурхливе зростання господарського розвитку Радянського Союзу і наростання його політичної могутності. Інакше кажучи, ми маємо не тільки стабілізацію капіталізму. Ми маємо разом з тим стабілізацію радянського ладу. Ми маємо, таким чином, дві стабілізації: тимчасову стабілізацію капіталізму і стабілізацію радянського ладу. Досягнення деякої тимчасової рівноваги між цими двома стабілізаціями — така характерна риса міжнародного становища, що його ми переживаємо.

Але що таке стабілізація? Чи не є це застій, і, коли стабілізація є застій, чи можна її застосувати

до радянського ладу? Ні. Стабілізація не є застій. Стабілізація є закріплення даного становища і дальший розвиток. Світовий капіталізм не тільки закріпився на основі даного становища. Він іде далі і розвивається вперед, розширяючи сферу свого впливу і умножаючи свої багатства. Невірно, що капіталізм не може розвиватися, що теорія загнивання капіталізму, висунута Леніним в його «Імперіалізмі»[2], виключає, нібито, розвиток капіталізму. Ленін цілком довів у своїй брошурі про «Імперіалізм», що зростання капіталізму не відміняє, а передбачає і підготовляє прогресивне загнивання капіталізму.

Ми маємо, таким чином, дві стабілізації. На одному полюсі стабілізується капіталізм, закріпляючи досягнуте становище і розвиваючись далі. На другому полюсі стабілізується радянський лад, закріпляючи за собою завойовані позиції і рухаючись вперед по шляху до перемоги.

Хто кого — в цьому вся суть.

Чому одна стабілізація іде паралельно з другою, звідки ці два полюси? Тому, що єдиного і всеохоплюючого капіталізму нема вже більше в світі. Тому, що світ розколовся на два табори — на табір капіталізму, на чолі з англо-американським капіталом, і табір соціалізму, на чолі з Радянським Союзом. Тому, що міжнародне становище все більше й більше визначатиметься співвідношенням сил між цими двома таборами.

Таким чином, характерним для даного моменту є не тільки те, що капіталізм і радянський лад стабілізувалися, але й те, що сили цих двох таборів досягли деякої тимчасової рівноваги, з деяким плюсом для капіталу і, значить, з деяким мінусом для

революційного руху, бо теперішнє затишшя, в порівнянні з революційним піднесенням, є безперечний, хоч і тимчасовий, мінус для соціалізму.

Яка різниця між цими двома стабілізаціями? Куди веде одна і куди — друга стабілізація?

Стабілізація в умовах капіталізму, посилюючи тимчасово капітал, неодмінно веде разом з тим до загострення суперечностей капіталізму: а) між імперіалістичними групами різних країн; б) між робітниками і капіталістами кожної країни; в) між імперіалізмом і колоніальними народами всіх країн.

А стабілізація в умовах радянського ладу, посилюючи соціалізм, неодмінно веде разом з тим до пом'якшення суперечностей і до поліпшення взаємовідносин: а) між пролетаріатом і селянством нашої країни; б) між пролетаріатом і колоніальними народами пригноблених країн; в) між диктатурою пролетаріату і робітниками всіх країн.

Річ у тому, що капіталізм не може розвиватися без посилення експлуатації робітничого класу, без напівголодного існування більшості трудящих, без посилення гніту колоніальних і залежних країн, без конфліктів і сутичок між різними імперіалістичними групами світової буржуазії. Тимчасом як радянський лад і диктатура пролетаріату можуть розвиватися лише при умові невпинного піднесення матеріального і культурного становища робітничого класу, при умові невпинного поліпшення становища всіх трудящих Радянської країни, при умові прогресивного зближення і об'єднання робітників усіх країн, при умові згуртування пригноблених народів колоніальних і залежних країн навколо революційного руху пролетаріату.

Шлях розвитку капіталізму є шлях зубожіння і напівголодного існування величезної більшості трудящих при підкупі і підгодовуванні незначної верхівки цих трудящих.

Шлях розвитку диктатури пролетаріату є, навпаки, шлях невпинного піднесення добробуту величезної більшості трудящих.

Саме через це розвиток капіталізму не може не породжувати умов, які загострюють суперечності капіталізму. Саме через це капіталізм не в силі розв'язати ці суперечності.

Звичайно, якби не існувало закону про нерівномірність капіталістичного розвитку, що веде до конфліктів і воєн між капіталістичними країнами заради колоній; якби капіталізм міг розвиватися без вивозу капіталів у відсталі країни, в країни дешевої сировини і робочих рук; якби лишки капіталістичного нагромадження «метрополій» поверталися не на вивіз капіталів, а на серйозний розвиток землеробства і поліпшення матеріального становища селянства; якби, нарешті, ці лишки вживалися на піднесення життєвого рівня всієї маси робітничого класу,— то тоді не було б і мови про посилення експлуатації робітничого класу, про зубожіння селянства в умовах капіталізму, про посилення гніту в колоніальних і залежних країнах, про конфлікти і війни між капіталістами.

Але тоді капіталізм не був би капіталізмом.

Вся справа в тому, що капіталізм не може розвиватися, не загострюючи всіх цих суперечностей і не нагромаджуючи тим самим умов, які полегшують, кінець кінцем, падіння капіталізму.

Вся справа в тому, що диктатура пролетаріату, навпаки, не може розвиватися далі, не створюючи умов, які підносять революційний рух усіх країн на вищий ступінь і підготовляють остаточну перемогу пролетаріату.

Така різниця між двома стабілізаціями.

Ось чому стабілізація капіталізму не може бути ні тривалою, ні міцною.

Розгляньмо питання про стабілізацію капіталізму конкретно.

В чому виявилась конкретно стабілізація капіталізму?

По-перше, в тому, що Америці, Англії і Франції вдалося зговоритися тимчасово про способи і розміри пограбування Німеччини. Інакше кажучи, їм удався зговір, що його вони називають дауесизацією Німеччини. Чи можна назвати цей зговір хоч трохи тривким? Ні, не можна. Тому, по-перше, що він укладений без господаря, тобто без німецького народу; по-друге, тому, що цей зговір означає подвійний гніт над німецьким народом, гніт національної буржуазії і гніт іноземної буржуазії. Думати, що така культурна нація, як Німеччина, і такий культурний пролетаріат, як німецький, погодяться нести подвійне ярмо без ряду серйозних спроб революційного вибуху, — значить вірити в чудеса. Навіть такий, власне, реакційний факт, як обрання Гінденбурга президентом[27], не лишає сумніву в тому, що тимчасовий зговір Антанти проти Німеччини нетривкий, до смішного нетривкий.

По-друге, стабілізація капіталізму виявилась в тому, що англійському, американському і японському капіталові вдалося тимчасово зговоритися про вста-

новлення сфер впливу в Китаї, в цьому найобширнішому ринкові міжнародного капіталу, про способи його пограбування. Чи можна вважати цей зговір хоч трохи тривким? Знов-таки не можна. По-перше, тому, що ті, хто зговорився, б'ються і битимуться на смерть між собою заради частки в грабежі; по-друге, тому, що зговір цей стався за спиною китайського народу, який не хоче і не буде коритися законам чужоземних грабіжників. Хіба зростання революційного руху в Китаї не говорить про те, що махінації чужоземних імперіалістів приречені на провал?

По-третє, стабілізація капіталізму виявилась в тому, що імперіалістичним групам передових країн вдалося тимчасово зговоритися про взаємне невтручання в справу пограбування і гноблення «своїх» колоній. Чи можна вважати цей зговір або цю спробу зговоритися хоч трохи тривкою? Ні, не можна. По-перше, тому, що кожна з імперіалістичних груп намагається і намагатиметься відірвати на свою користь клапоть чужих колоній; по-друге, тому, що затиск і гнобительська політика імперіалістичних груп в колоніях лише загартовують і революціонізують ці колонії, загострюючи тим революційну кризу. Імперіалісти намагаються «втихомирити» Індію, приборкати Єгипет, приручити Марокко, зв'язати по руках і ногах Індо-Китай, Індонезію і пускають в хід всі і всякі хитрощі та махінації. Можливо, що їм вдасться добитися в цьому відношенні деяких «результатів». Але навряд чи можна сумніватися в тому, що махінацій цих невистачить і не може вистачити надовго.

По-четверте, стабілізація капіталізму може виявитись в тому, що імперіалістичні групи передових

країн спробують зговоритися відносно єдиного фронту проти Радянського Союзу. Припустімо, що зговір цей удасться зварганити. Припустімо, що щось подібне до єдиного фронту вдасться їм скласти, використовуючи всі і всякі комбінації, аж до шахрайських фальсифікацій у зв'язку з софійським вибухом[28] та ін. Чи є підстава вважати, що зговір проти нашої країни, або стабілізація в цій галузі, може бути хоч трохи тривкою, хоч трохи успішною? Я думаю, що таких підстав нема. Чому? Тому, по-перше, що загроза єдиного фронту і об'єднаного наступу капіталістів створила б величезний обруч, який стягував би всю країну навколо Радянської влади як ніколи і перетворював би її в незламну фортецю в більшій мірі, ніж це мало місце, наприклад, під час нашестя «14 держав». Згадайте загрозу відомого Черчілля про нашестя 14 держав. Ви знаєте, що досить було висловити цю загрозу, щоб вся країна об'єдналася навколо Радянської влади проти імперіалістичних хижаків. Тому, по-друге, що похід проти Радянської країни неодмінно розв'яже цілий ряд революційних вузлів в тилу у противників, розкладаючи і деморалізуючи ряди імперіалізму. А що вузлів цих нагромадилося останнім часом ціла купа і що вони не обіцяють імперіалізмові нічого хорошого, — в цьому навряд чи може бути сумнів. Тому, по-третє, що наша країна вже не одинока, бо у неї є союзники в особі робітників Заходу і пригноблених народів Сходу. Навряд чи можна сумніватися в тому, що війна проти Радянського Союзу означатиме війну імперіалізму проти своїх власних робітників і колоній. Мені не треба доводити, що, коли нападуть на

нашу країну, ми не будемо сидіти склавши руки, що ми вживемо всіх заходів до того, щоб загнуздати революційного лева в усіх країнах світу. Керівники капіталістичних країн не можуть не знати, що ми маємо щодо цього деякий досвід.

Такі є факти і міркування, які говорять про те, що стабілізація капіталізму не може бути тривкою, що ця стабілізація означає народження умов, які ведуть до поразки капіталізму, що стабілізація радянського ладу, навпаки, означає невпинне нагромадження умов, які ведуть до зміцнення диктатури пролетаріату, до піднесення революційного руху всіх країн і до перемоги соціалізму.

Ця принципіальна протилежність двох стабілізацій, капіталістичної і радянської, є виразом протилежності між двома системами господарства і управління, між системою капіталізму і системою соціалізму.

Хто не зрозумів цієї протилежності, той ніколи не зрозуміє основної суті сучасного міжнародного становища.

Така є загальна картина міжнародного становища в даний момент.

II

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Переходжу до другої групи питань.

Нове і особливе в становищі комуністичних партій капіталістичних країн в даний момент полягає в тому, що на зміну періоду припливу революції прийшов період її відпливу, період затишшя. Завдання

полягає в тому, щоб використати даний період затишшя для зміцнення комуністичних партій, для їх більшовизації, для перетворення їх в дійсно масові партії, які спираються на профспілки, для згуртування трудових елементів непролетарських класів і, насамперед, селянства навколо пролетаріату, нарешті, для підготовки пролетарів в дусі революції і диктатури пролетаріату.

Я не буду перелічувати всі чергові завдання, які стоять перед комуністичними партіями Заходу. Коли прочитаєте відповідні резолюції, особливо резолюцію розширеного пленуму Комінтерну про більшовизацію[29], вам не важко буде зрозуміти, в чому саме полягають конкретно ці завдання.

Я хотів би спинитися на основному завданні, на тому завданні комуністичних партій Заходу, з'ясування якого полегшує розв'язання всіх інших чергових завдань.

Що це за завдання?

Це завдання полягає в тому, щоб зімкнути комуністичні партії Заходу з профспілками. Це завдання полягає в тому, щоб розвинути і довести до кінця кампанію про єдність профруху, обов'язково і безумовно увійти всім комуністам в профспілки, повести там систематичну роботу по об'єднанню робітників в єдиний фронт проти капіталу і створити, таким чином, умови, які дають можливість комуністичним партіям спертися на профспілки.

Без проведення цього завдання неможливе ні перетворення комуністичних партій в дійсно масові партії, ні підготовка умов, необхідних для перемоги пролетаріату.

Профспілки і партії на Заході — не те, що профспілки і партія у нас в Росії. Взаємовідносини між профспілками і партіями на Заході далеко не збігаються з тими взаємовідносинами, які склалися у нас в Росії. Профспілки появились у нас після партії і навколо партії робітничого класу. Профспілок не було ще у нас, коли партія та її організації керували вже не тільки політичною, але й економічною боротьбою робітничого класу, аж до дрібних і найдрібніших страйків. Цим, головним чином, пояснюється той винятковий авторитет, яким користувалась наша партія серед робітників до лютневої революції в порівнянні з тими зародками профспілок, які існували у нас тоді там і сям. Справжні профспілки появились у нас тільки після лютого 1917 року. Уже перед Жовтнем ми мали оформлені професійні організації, які користувалися серед робітників величезним авторитетом. Ленін уже тоді говорив, що без такої опори, як профспілки, неможливо ні завоювати, ні вдержати диктатуру пролетаріату. Найбільш могутнього розвитку набрали у нас профспілки після взяття влади, особливо в умовах непу. Безперечно, що тепер наші могутні профспілки є одна з основних опор диктатури пролетаріату. Найхарактерніше в історії розвитку наших профспілок полягає в тому, що вони виникли, розвивалися і зміцніли після партії, навколо партії і в дружбі з партією.

Зовсім в іншій обстановці розвивалися профспілки на заході Європи. По-перше, вони виникли і зміцніли там задовго до появи партії робітничого класу. Подруге, не профспілки розвинулись там навколо партії робітничого класу, а, навпаки, самі партії робітничого

класу вийшли з профспілок. По-третє, тому що економічна галузь боротьби, найближча для робітничого класу, уже була, так би мовити, завойована профспілками, то партіям прийшлося зайнятися, головним чином, парламентською політичною боротьбою, що не могло не відбитися на характері їх роботи і питомій їх вазі в очах робітничого класу. І саме тому, що партії виникли там після профспілок, саме тому, що профспілки народилися задовго до партій, і вони, власне, й становили основні фортеці пролетаріату в його боротьбі з капіталом, — саме тому партії, як самостійні сили, що не спирались на профспілки, були відсунуті на задній план.

Але з цього випливає, що коли комуністичні партії хочуть стати дійсно масовою силою, здатною рушити вперед революцію, вони повинні зімкнутися з профспілками і спертися на них.

Не враховувати цієї особливості становища на Заході — це значить напевно погубити справу комуністичного руху.

Там, на Заході, все ще є тепер окремі «комуністи», які не хочуть зрозуміти цієї особливості і які продовжують носитися з антипролетарським і антиреволюційним лозунгом: «геть з профспілок». Треба сказати, що ніхто не може так пошкодити комуністичному рухові на Заході, як ці і подібні їм «комуністи». Ці люди думають «атакувати» профспілки ззовні, вважаючи їх ворожим табором. Вони не розуміють, що при такій політиці робітники будуть цих людей розцінювати саме як ворогів. Вони не розуміють, що чи погані, чи хороші профспілки, але масовий робітник вважає їх все ж своїми фортецями,

які допомагають йому зберегти заробітну плату, робочий день та ін. Вони не розуміють, що така політика не полегшує, а підриває справу проникнення комуністів у мільйонні маси робітничого класу.

«Ви атакуєте мою фортецю, — може сказати таким «комуністам» середній масовий робітник, — ви хочете зруйнувати ту справу, яку я створював десятиріччями, доводячи мені, що комунізм кращий за тред-юніонізм. Я не знаю, може ви й маєте рацію у своїх теоретичних викладках щодо комунізму, — де ж мені, простому робітникові, розібратися у ваших теоріях, — але я знаю одно, що у мене є свої профспілкові фортеці, вони вели мене на боротьбу, вони відстоювали мене — чи погано, чи добре — від нападок з боку капіталістів, і всяк, хто думає зруйнувати ці фортеці, той руйнує мою власну робітничу справу. Перестаньте атакувати мої фортеці, увійдіть в профспілки, попрацюйте там років з п'ять, а то й більше, допоможіть їх поліпшити і зміцнити, а я подивлюсь на вас, які ви є хлопці, і, коли ви покажете себе дійсно підходящими хлопцями, я, звичайно, не відмовлюсь підтримати вас» і т. д.

Так або приблизно так зустрічає нинішній середній масовий робітник Заходу антипрофесіоналістів.

Хто не зрозумів цієї особливості в психології середнього робітника в Європі, той нічого не зрозуміє в становищі наших комуністичних партій в даний момент.

В чому сила соціал-демократії на Заході?

В тому, що вона спирається на профспілки.

В чому слабість наших комуністичних партій на Заході?

В тому, що вони ще не зімкнулися, а деякі елементи цих комуністичних партій не хочуть зімкнутися з профспілками.

Через це основне завдання комуністичних партій Заходу в даний момент полягає в тому, щоб розвинути і довести до кінця кампанію про єдність профруху, увійти всім комуністам поголовно в профспілки, повести там систематичну терпеливу роботу у справі згуртування робітничого класу проти капіталу і добитися, таким чином, того, щоб комуністичні партії могли спертися на профспілки.

Такий є смисл рішень розширеного пленуму Комінтерну про чергові завдання комуністичних партій Заходу в даний момент.

III

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОМУНІСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОЛОНІАЛЬНИХ І ЗАЛЕЖНИХ КРАЇН

Переходжу до третьої групи питань.

Нове в цій галузі полягає ось у чому:

а) з огляду на посилений вивіз капіталу з передових країн у відсталі, що заохочується стабілізацією капіталізму, капіталізм в колоніальних країнах розвивається і розвиватиметься швидким темпом, ламаючи старі форми соціально-політичних умов і насаджуючи нові;

б) пролетаріат в цих країнах росте і ростиме посиленим темпом;

в) росте і ростиме революційний робітничий рух і революційна криза в колоніях;

г) у зв'язку з цим наростають і наростатимуть певні верстви національної буржуазії, найбільш багаті і найбільш могутні, які, боячись революції в своїй країні більше, ніж імперіалізму, визнають за краще угоду з імперіалізмом, ніж справу визволення своєї країни від імперіалізму, зраджуючи тим самим свою власну батьківщину (Індія, Єгипет та ін.);

д) з огляду на все це визволення цих країн від імперіалізму може бути проведене лише в боротьбі з угодовською національною буржуазією;

е) але з цього випливає, що питання про союз робітників і селян і про гегемонію пролетаріату в колоніях промислово розвинених і колоніях, які промислово розвиваються, повинно стати питанням актуальним, так само, як воно стало актуальним перед першою революцією в Росії в 1905 році.

До цього часу справа стояла так, що про Схід говорили звичайно як про ціле і однорідне. Тепер ясно для всіх, що єдиного, однорідного Сходу нема більше, що є тепер колонії капіталістично розвинуті і колонії, які капіталістично розвиваються, є колонії відсталі і колонії, які відстають, і щодо них не може бути ніякої однорідної мірки.

Досі національно-визвольний рух уявляли так, що його розглядали як суцільний фронт всіх національних сил колоніальних і залежних країн, від крайніх реакційних буржуа до крайніх революційних пролетарів. Тепер, після розколу національної буржуазії на революційне і антиреволюційне крило, картина національного руху набирає трохи іншого вигляду. Поруч з революційними елементами національного

руху з буржуазії народжуються елементи угодовські, реакційні, елементи, які вважають за краще угоду з імперіалізмом, ніж справу визволення своєї країни.

Звідси завдання комуністичних елементів колоніальних країн: зімкнутися з революційними елементами буржуазії, і насамперед з селянством, проти блоку імперіалізму і угодовських елементів «своєї» буржуазії для того, щоб повести на чолі з пролетаріатом дійсну революційну боротьбу за визволення від імперіалізму.

Висновок один: цілий ряд колоніальних країн наближається нині до свого 1905 року.

Завдання полягає в тому, щоб згуртувати передові елементи робітників колоніальних країн в єдину комуністичну партію, здатну керувати наростаючою революцією.

Ось що говорив Ленін про наростаючий революційний рух в колоніальних країнах ще в 1922 році:

«Теперішні «переможці» в першій імперіалістській бойні не в силі перемогти навіть маленької, мізерно маленької Ірландії, не в силі перемогти навіть тієї плутанини, яка створилась між ними самими у фінансових і валютних питаннях. А Індія і Китай киплять. Це — понад 700 мільйонів чоловік. Це, коли додати навколишні і цілком подібні їм азіатські країни, — більша половина населення землі. Там насувається, нестримно і все швидше насувається, 1905 р., — з тією істотною і величезною відмінністю, що в 1905 р. революція в Росії могла ще пройти (принаймні, спочатку) ізольовано, тобто не втягуючи відразу в революцію інші країни. А ростуща в Індії і в Китаї революція вже зараз втягуються і втяглися в революційну боротьбу, в революційний рух, в міжнародну революцію» (див. т. XXVII, стор. 293).

Колоніальні країни стоять перед своїм 1905 роком — такий висновок.

Такий же смисл резолюцій в колоніальному питанні, ухвалених розширеним пленумом Комінтерну.

IV

ПРО ДОЛЮ СОЦІАЛІЗМУ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Переходжу до четвертої групи питань.

Досі я говорив про резолюції нашої партійної конференції в питаннях, які стосуються безпосередньо Комінтерну. Тепер ми переходимо до питань, які мають пряме відношення і до Комінтерну і до РКП(б) і є, таким чином, з'єднуючою ланкою між питаннями зовнішніми і внутрішніми.

Як повинна відбитися тимчасова стабілізація капіталізму на долі соціалізму в нашій країні? Чи не є ця стабілізація кінець або початок кінця соціалістичного будівництва в нашій країні?

Чи можна взагалі побудувати власними силами соціалізм в нашій країні, відсталій в техніко-економічному відношенні, при умові збереження капіталізму в інших країнах на більш або менш тривалий період?

Чи можна створити повну гарантію від небезпек інтервенції, а значить і реставрації старих порядків в нашій країні при наявності капіталістичного оточення, та ще й стабілізованого в даний момент?

Все це — такі питання, які неминуче постають перед нами у зв'язку з новою обстановкою в галузі

міжнародних відносин і які ми не можемо обійти, не давши на них точної і певної відповіді.

Наша країна являє дві групи суперечностей. Одна група суперечностей — це внутрішні суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством. Друга група суперечностей — це суперечності зовнішні, які є між нашою країною, як країною соціалізму, і всіма іншими країнами, як країнами капіталізму.

Розгляньмо обидві ці групи суперечностей окремо.

Що деякі суперечності між пролетаріатом і селянством існують, — цього, звичайно, не можна заперечувати. Досить згадати все те, що відбувалося у нас і відбувається в зв'язку з політикою цін на сільськогосподарські продукти, в зв'язку з лімітами, в зв'язку з кампанією зниження цін на фабрикати та ін., щоб зрозуміти всю реальність цих суперечностей. Два основні класи стоять перед нами: клас пролетарів і клас приватних власників, тобто селянства. Звідси неминучість суперечностей між ними. Все питання в тому, чи можемо ми своїми власними силами перебороти ці суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством. Коли кажуть: чи можна побудувати соціалізм своїми власними силами? — то цим хочуть сказати: чи переборні суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством в нашій країні, чи непереборні?

Ленінізм відповідає на це питання позитивно: так, ми можемо побудувати соціалізм, і ми його будемо будувати разом з селянством, під керівництвом робітничого класу.

Де підстави, мотиви для такої відповіді?

Мотиви такої відповіді полягають в тому, що, крім суперечностей між пролетаріатом і селянством, є ще спільні інтереси в корінних питаннях розвитку, які покривають і, в усякому разі, можуть перекрити ці суперечності і які є базою, основою союзу робітників і селян.

В чому полягають ці спільні інтереси?

Справа в тому, що існують два шляхи розвитку землеробства: шлях капіталістичний і шлях соціалістичний. Шлях капіталістичний означає розвиток через зубожіння більшості селянства в ім'я збагачення верхніх верств міської та сільської буржуазії. Шлях соціалістичний, навпаки, означає розвиток через невпинне піднесення добробуту більшості селянства. Як пролетаріат, так і, особливо, селянство зацікавлені в тому, щоб розвиток пішов другим шляхом, шляхом соціалістичним. Бо цей шлях є єдиним порятунком селянства від зубожіння і напівголодного існування. Нічого й казати, що диктатура пролетаріату, яка має в своїх руках основні нитки господарства, вживе всіх заходів до того, щоб переміг другий шлях, шлях соціалістичний. Само собою зрозуміло, з другого боку, що селянство кровно зацікавлене в тому, щоб розвиток пішов цим другим шляхом.

Звідси спільність інтересів пролетаріату і селянства, яка покриває суперечності між ними.

Ось чому говорить ленінізм, що ми можемо і повинні побудувати повне соціалістичне суспільство разом з селянством, на основі союзу робітників і селян.

Ось чому говорить ленінізм, спираючись на спільні інтереси пролетарів і селян, що ми можемо

і повинні перебороти своїми власними силами суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством.

Так дивиться на цю справу ленінізм.

Але не всі, як видно, товариші згодні з ленінізмом. Ось що, наприклад, говорить Троцький в питанні про суперечності між пролетаріатом і селянством:

«Суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, зможуть найти своє розв'язання **тільки** * в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату» (див. передмову до книги Троцького «1905 рік»).

Інакше кажучи, перебороти своїми власними силами і вичерпати внутрішні суперечності в нашій країні, суперечності між пролетаріатом і селянством, ми не в силі, ми не спроможні, бо тільки в результаті світової революції і тільки на основі світової революції ми зможемо, виявляється, вичерпати ці суперечності і побудувати, нарешті, соціалізм.

Нічого й казати, що це положення не має нічого спільного з ленінізмом.

Той же Троцький говорить далі:

«Без прямої державної підтримки европейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру. В цьому не можна сумніватися ні хвилини» (див. «Наша революція» Троцького, стор. 278).

Інакше кажучи, поки західний пролетаріат не візьме владу і не подасть нам державної підтримки, нам

* Курсив мій. Й. Ст.

не можна і мріяти про вдержання влади на хоч трохи тривалий період.

Далі:

«Безнадійна річ думати, — ...що, наприклад, революційна Росія могла б встояти перед лицем консервативної Європи» (див. тв. Троцького, т. III, частина I, стор. 90).

Інакше кажучи, ми, виявляється, не тільки не можемо побудувати соціалізм, але не можемо навіть встояти хоча б на короткий строк «перед лицем консервативної Європи», хоч весь світ знає, що ми не тільки вдержалися, але й відбили ряд шалених атак консервативної Європи на нашу країну.

І нарешті:

«Справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії, — говорить Троцький, — стане можливим **тільки після перемоги** * пролетаріату у найважливіших країнах Європи» (див. там же, стор. 93).

Здається, ясно.

Я навів, товариші, ці цитати для того, щоб протипоставити їх цитатам з творів Леніна і дати вам, таким чином, можливість збагнути основну суть питання про можливість побудови повного соціалістичного суспільства в країні пролетарської диктатури, оточеної капіталістичними державами.

Перейдімо тепер до цитат з творів Леніна.

Ось що писав Ленін ще в 1915 році під час імперіалістичної війни:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, *став би проти всього іншого, капіталістичного світу*, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав»... Бо «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Інакше кажучи, країна пролетарської диктатури, оточена капіталістами, може, виявляється, не тільки вичерпати власними силами внутрішні суперечності між пролетаріатом і селянством, але вона може і повинна ще побудувати соціалізм, організувати у себе соціалістичне господарство і поставити збройну силу для того, щоб піти на допомогу пролетарям навколишніх країн в їх боротьбі за повалення капіталу.

Таке основне положення ленінізму про перемогу соціалізму в одній країні.

Те саме говорить Ленін, хоч і в трохи іншій формі, в 1920 році на VIII з'їзді Рад, у зв'язку з питанням про електрифікацію нашої країни:

«Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни. Інакше країна лишається дрібноселянською, і треба, щоб ми це ясно усвідомили. Ми більш слабі, ніж капіталізм, не тільки в світовому масштабі, *але й всередині країни*. Всім це відомо. Ми це усвідомили, і ми доведемо справу до того, щоб господарська база з дрібноселянської перейшла у великопромислову. Тільки тоді, коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості, тільки тоді ми переможемо **остаточно** *» (див. т. XXVI, стор. 46—47).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Інакше кажучи, Ленін цілком усвідомлює технічні труднощі побудови соціалізму в нашій країні, але він зовсім не робить з цього абсурдного висновку про те, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим тільки після перемоги пролетаріату у найважливіших країнах Європи», а вважає, що ми можемо своїми власними силами перебороти ці труднощі для того, щоб добитися «остаточної перемоги», тобто побудови повного соціалізму.

А ось що говорить Ленін через рік після цього, в 1921 році:

«10—20 років правильних співвідносин з селянством і забезпечено перемогу **у всесвітньому масштабі** * (навіть при затягуванні пролетарських революцій, які ростуть)» («План і конспекти брошури «Про продовольчий податок»», 1921 р. — див. т. XXVI, стор. 313).

Інакше кажучи, Ленін цілком усвідомлює політичні труднощі побудови соціалізму в нашій країні, але він зовсім не робить з цього неправильного висновку про те, що «без прямої державної підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі», а вважає, що при правильній політиці щодо селянства ми цілком можемо добитися «перемоги у всесвітньому масштабі» в розумінні побудови повного соціалізму.

А що таке правильна політика щодо селянства? Правильна політика щодо селянства є щось, залежне цілком і повністю від нас і тільки від нас, як партії, що керує будівництвом соціалізму в нашій країні.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Те саме, але з ще більшою певністю, говорить Ленін в 1922 році в своїх нотатках про кооперацію:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д.,— хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, **хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства?*** Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це **все необхідне і достатнє*** для цієї побудови» (див. т. XXVII, стор. 392).

Інакше кажучи, при диктатурі пролетаріату у нас є, виявляється, всі дані, необхідні для того, щоб побудувати повне соціалістичне суспільство, переборюючи всі і всякі внутрішні утруднення, бо ми можемо і ми повинні перебороти їх своїми власними силами.

Здається, ясно.

Заперечення про те, що порівняна економічна відсталість нашої країни виключає можливість побудови соціалізму, Ленін бере в атаку і розбиває його, як щось несумісне з соціалізмом:

«До краю шаблонним є у них довід,— говорить Ленін,— який вони вивчили напам'ять під час розвитку західноевропейської соціал-демократії, і який полягає в тому, що ми не доросли до соціалізму, що у нас нема, як висловлюються різні «вчені» панове з них, об'єктивних економічних передумов для соціалізму» (див. т. XXVII, стор. 399).

В противному разі нічого було брати владу в Жовтні і здійснювати Жовтневу революцію. Бо

* Курсив мій. Й. Ст.

коли можливість і необхідність побудови повного соціалістичного суспільства виключається з тих чи інших міркувань, то тим самим втрачає смисл і Жовтнева революція. Хто заперечує можливість побудови соціалізму в одній країні, той повинен неодмінно заперечувати і правомірність Жовтневої революції. І навпаки: хто не вірить в Жовтень, той не повинен визнавати можливості перемоги соціалізму в умовах капіталістичного оточення. Зв'язок між невірою в Жовтень і невизнанням соціалістичних можливостей в нашій країні — повний і безпосередній.

«Я знаю, — говорить Ленін, — є, звичайно, мудреці, які вважають себе дуже розумними і навіть називають себе соціалістами, які запевняють, що не слід було брати владу до того часу, поки не вибухне революція в усіх країнах. Вони й гадки не мають, що, кажучи так, вони відходять від революції і переходять на бік буржуазії. Чекати, поки трудящі класи вчинять революцію в міжнародному масштабі, — це значить всім застигнути в чеканні. Це безглуздя» (див. т. XXIII, стор. 9).

Так стоїть справа з суперечностями першого порядку, з суперечностями внутрішнього характеру, з питанням про можливість побудови соціалізму в умовах капіталістичного оточення.

Перейдімо тепер до суперечностей другого порядку, до суперечностей зовнішніх, які є між нашою країною, як країною соціалізму, і всіма іншими країнами, як країнами капіталізму?

В чому полягають ці суперечності?

Вони полягають в тому, що, поки є капіталістичне оточення, повинна бути і небезпека інтервенції з боку капіталістичних країн, а поки є така небезпека,

повинна бути і небезпека реставрації, небезпека відновлення капіталістичних порядків в нашій країні.

Чи можна вважати ці суперечності цілком переборними для однієї країни? Ні, не можна. Бо зусиль однієї країни, коли навіть ця країна є країна пролетарської диктатури, недосить для того, щоб повністю гарантувати її від небезпеки інтервенції. Повна гарантія від інтервенції, а значить, і остаточна перемога соціалізму можлива, з огляду на це, лише в міжнародному масштабі, лише в результаті спільних зусиль пролетарів ряду країн, або — ще краще — лише в результаті перемоги пролетарів кількох країн.

Що таке остаточна перемога соціалізму?

Остаточна перемога соціалізму є повна гарантія від спроб інтервенції, а значить, і реставрації, бо хоч трохи серйозна спроба реставрації може мати місце лише при серйозній підтримці ззовні, лише при підтримці міжнародного капіталу. Тому підтримка нашої революції з боку робітників усіх країн, а тим більше перемога цих робітників хоча б у кількох країнах, є необхідною умовою повної гарантії першої перемігшої країни від спроб інтервенції та реставрації, необхідною умовою остаточної перемоги соціалізму.

«Поки наша Радянська республіка, — говорить Ленін, — лишиться одинокою окраїною всього капіталістичного світу, доти думати... про зникнення тих чи інших небезпек було б абсолютно смішним фантазерством і утопізмом. Звичайно, поки такі корінні протилежності лишилися, — лишаються і небезпеки, і від них нікуди не втечеш» (див. т. XXVI, стор. 29).

І далі:

«Ми живемо не тільки в державі, але й **в системі держав,** і існування Радянської республіки поруч з імперіалістськими

державами довгий час немислиме. Кінець кінцем або одно, або друге переможе» (див. т. XXIV, стор. 122).

Ось чому говорить Ленін, що:

«Остаточно перемогти можна тільки в світовому масштабі і тільки спільними зусиллями робітників усіх країн» (див. т. XXIII, стор. 9).

Так стоїть справа з суперечностями другого порядку.

Хто плутає першу групу суперечностей, які можна цілком перебороти зусиллями однієї країни, з другою групою суперечностей, які потребують для свого розв'язання зусиль пролетарів кількох країн, — той допускає найгрубішу помилку проти ленінізму, той або плутаник, або непоправний опортуніст.

Деяким зразком такої переплутанини міг би послужити лист одного товариша, надісланий мені в січні цього року, в питанні про перемогу соціалізму в одній країні. Він пише з недоумінням:

«Ви говорите, що ленінська теорія... полягає в тому, що **соціалізм може перемогти в одній країні.** Я, на жаль, не знайшов вказівок у відповідних місцях у Леніна про перемогу соціалізму в одній країні».

Біда, звичайно, не в тому, що цей товариш, якого я вважаю одним з кращих товаришів з нашої шкільної молоді, «не знайшов вказівок у відповідних місцях у Леніна про перемогу соціалізму в одній країні». Прийде час, коли він прочитає і знайде, нарешті, такі вказівки. Біда в тому, що він поплутав суперечності внутрішні з суперечностями зовнішніми і заплутався вкрай у цій переплутанині. Не зайвим буде, можливо, ознайомити вас з моєю відповіддю на лист цього товариша. Ось вона:

«Мова йде не про **повну** перемогу, а про перемогу соціалізму взагалі, тобто про те, щоб прогнати поміщиків і капіталістів, взяти владу, відбити атаки імперіалізму і почати будувати соціалістичне господарство, — все це може цілком вдатися пролетаріатові в одній країні, але повна гарантія від реставрації може бути забезпечена лише в результаті «спільних зусиль пролетарів кількох країн».

Безглуздям було б починати Жовтневу революцію в Росії при переконанні, що перемігший пролетаріат Росії при явному співчутті з боку пролетарів інших країн, але при відсутності перемоги в кількох країнах, «не може встояти проти консервативної Європи». Це не марксизм, а звичайнісінький опортунізм, троцькізм і все що завгодно. Якби теорія Троцького була правильна, то не мав би рації Ілліч, який говорить, що Росію непівську перетворимо в соціалістичну, що ми маємо «все необхідне для побудови **повного** соціалістичного суспільства» * (див. «Про кооперацію»)...

Найнебезпечніше в нашій політичній практиці — це спроба розглядати перемігшу пролетарську країну, як щось пасивне, здатне лише топтатися на місці до моменту появи допомоги з боку перемігших пролетарів інших країн. Припустімо, що протягом п'яти — десяти років існування радянського ладу в Росії не буде ще революції на Заході; припустімо, що за цей період наша Республіка все ж проіснує як Радянська Республіка, що будує соціалістичну економіку в умовах непу, — чи думаєте Ви, що за ці п'ять — десять років наша країна займатиметься товченням води, а не організацією соціалістичного господарства? Досить поставити це питання, щоб зрозуміти всю небезпеку теорії заперечення перемоги соціалізму в одній країні.

Але чи значить це, що перемога ця буде повною, остаточною? Ні, не значить..., бо, поки є капіталістичне оточення, завжди буде небезпека воєнної інтервенції». (Січень 1925 року.)

Так стоїть справа з питанням про долю соціалізму в нашій країні з точки зору відомої резолюції XIV конференції нашої партії.

---

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

V

ПОЛІТИКА ПАРТІЇ НА СЕЛІ

Переходжу до п'ятої групи питань.

Перш ніж перейти до резолюцій XIV конференції, які трактують про політику партії на селі, я хотів би спинитися в кількох словах на галасі, що його зняла буржуазна преса в зв'язку з тією критикою наших власних недоліків на селі, до якої вдалася наша партія. Буржуазна преса скаче і грає, запевняючи всіх і вся, що відкрита критика наших власних недоліків є ознака слабості Радянської влади, ознака її розкладу і розпаду. Нічого й казати, що весь цей галас є наскрізь фальшивий і брехливий.

Самокритика є ознака сили, а не слабості нашої партії. Тільки сильна партія, яка має коріння в житті і йде до перемоги, може дозволити собі ту нещадну критику своїх власних хиб, яку вона допустила і завжди допускатиме на очах перед усім народом. Партія, яка приховує правду від народу, партія, яка боїться світу і критики, є не партія, а кліка обманщиків, приречених на загибель. Панове буржуа міряють нас на свій аршин. Вони бояться світу і старанно ховають правду від народу, прикриваючи свої недоліки парадною вивіскою благополуччя. І ось, вони думають, що і ми, комуністи, повинні ховати правду від народу. Вони бояться світу, бо досить їм допустити хоч трохи серйозну самокритику, хоч трохи вільну критику своїх власних недоліків, щоб не лишилося каменя на камені від буржуазного ладу. І ось, вони думають, що коли ми, комуністи, допускаємо самокритику, то це ознака того, що ми оточені і

висимо в повітрі. На свій аршин міряють нас вони, шановні буржуа і соціал-демократи. Тільки партії, які відходять в минуле і приречені на загибель, можуть боятися світу і критики. Ми не боїмося ні того, ні другого, не боїмося тому, що ми — партія висхідна, партія, що йде до перемоги. Ось чому самокритика, яка ведеться вже кілька місяців, є ознака величезної сили, а не слабості нашої партії, засіб її зміцнення, а не розкладу.

А тепер перейдімо до питання про політику партії на селі.

Які нові моменти можна було б відзначити на селі в зв'язку з новою обстановкою внутрішнього і міжнародного характеру?

Я думаю, що можна було б відзначити чотири основні факти:

1) зміна міжнародної обстановки і уповільнений темп революції, які диктують вибір найменш болісних, хоча б і тривалих, шляхів для прилучення селянства до соціалістичного будівництва, для будівництва соціалізму разом з селянством;

2) господарське зростання села і процес розшарування селянства, які вимагають ліквідації пережитків воєнного комунізму на селі;

3) політична активність селянства, яка вимагає зміни старих методів керівництва і адміністрування на селі;

4) перевибори Рад, які розкрили той безперечний факт, що в цілому ряді районів нашої країни **середняк опинився на боці куркуля проти бідняка.**

В чому полягає, в зв'язку з цими новими фактами, основне завдання партії на селі?

Деякі товариші, виходячи з факту диференціації села, приходять до того висновку, що основне завдання партії — це розпалити класову боротьбу на селі. Це невірно. Це — пуста балаканина. Не в цьому тепер наше головне завдання. Це — переспіви старих меншовицьких пісень з старої меншовицької енциклопедії.

Головне тепер зовсім не в тому, щоб розпалити класову боротьбу на селі. **Головне тепер полягає в тому, щоб згуртувати середняків навколо пролетаріату, завоювати їх знов.** Головне тепер полягає в тому, щоб зімкнутися з основною масою селянства, піднести її матеріальний і культурний рівень і рушити вперед разом з цією основною масою по шляху до соціалізму. Головне полягає в тому, щоб будувати соціалізм разом з селянством, неодмінно разом з селянством і неодмінно під керівництвом робітничого класу, бо керівництво робітничого класу є основна гарантія того, що будівництво піде по шляху до соціалізму.

В цьому тепер основне завдання партії.

Може не зайвим буде пригадати слова Ілліча з приводу цього, які були сказані ним в момент запровадження непу і зберегли досі всю свою силу:

«Вся суть в тому, щоб рухатись тепер вперед незрівнянно більш широкою і могутньою масою, не інакше як разом з селянством» (див. т. XXVII, стор. 272).

І далі:

«Зімкнутися з селянською масою, з рядовим трудовим селянством, і почати рухатись вперед незмірно, безконечно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся

маса з нами. Тоді й прискорення цього руху в свій час настане таке, про яке ми зараз і мріяти не можемо» (див. т. XXVII, стор. 231—232).

У зв'язку з цим перед нами стоять два основні завдання на селі.

1) По-перше, треба добитися того, щоб селянське господарство було включене в загальну систему радянського господарського розвитку. Раніше справа стояла так, що ми мали два паралельні процеси: місто йшло своїм шляхом, село — своїм. Капіталіст намагався включити селянське господарство в систему капіталістичного розвитку. Але це включення відбувалося порядком зубожіння селянських мас і збагачення верхнього прошарку селянства. Відомо, що цей шлях виявився чреватим революцією. Після перемоги пролетаріату включення селянського господарства в загальну систему радянського господарського розвитку полягає в тому, щоб створити умови, які можуть рушити вперед народне господарство на основі поступового, але невпинного піднесення добробуту більшості селян, тобто по шляху, протилежному тому, по якому капіталісти вели і закликáли йти селянство до революції.

Але як включити селянське господарство в систему господарського будівництва? Через кооперацію. Через кооперацію кредитну, кооперацію сільськогосподарську, кооперацію споживчу, кооперацію промислову.

Такі є ті шляхи і доріжки, через які повільно, але грунтовно має включитися селянське господарство в загальну систему соціалістичного будівництва.

2) Друге завдання полягає в тому, щоб поступово, але неухильно проводити лінію ліквідації старих методів адміністрування і керівництва на селі, лінію пожвавлення Рад, лінію перетворення Рад у справжні виборні органи, лінію насадження на селі начал радянської демократії. Ілліч говорив, що пролетарська диктатура є вищий тип демократії для більшості трудящих. Ілліч говорив, що цей вищий тип демократії може бути запроваджений лише після взяття влади пролетаріатом і після того, як ми матимемо змогу зміцнити цю владу. Так от, ця фаза зміцнення Радянської влади і насадження радянської демократії вже почалась. Ми повинні йти цим шляхом обережно і не поспішаючи, створюючи в ході роботи навколо партії численний актив з безпартійного селянства.

Коли перше завдання, завдання включення селянського господарства в загальну систему господарського будівництва, дає нам можливість запрягти селянство в загальну упряжку з пролетаріатом по шляху побудови соціалізму, то друге завдання, завдання насадження радянської демократії і пожвавлення Рад на селі, має дати нам змогу переробити наш державний апарат, зв'язати його з народними масами, зробити його здоровим і чесним, простим і дешевим, для того, щоб створити умови, які полегшували б поступовий перехід від суспільства з диктатурою пролетаріату в суспільство комуністичне.

Такі є основні лінії резолюцій, ухвалених XIV конференцією нашої партії в питанні про політику нашої партії на селі.

Відповідно до цього повинен змінитися і метод партійного керівництва на селі.

У нас є люди в партії, які твердять, що оскільки є неп, а капіталізм починає тимчасово стабілізуватися, то наше завдання полягає в тому, щоб провести політику максимального затиску як в партії, так і в державному апараті, так, щоб все скрипіло кругом. Я мушу сказати, що ця політика є неправильна і згубна. Нам потрібен тепер не максимальний затиск, а максимальна гнучкість як в політиці, так і в організації, максимальна гнучкість як в політичному, так і в організаційному керівництві. Без цього нам не вдержати керма при нинішніх складних умовах. Максимальна гнучкість потрібна нам для того, щоб зберегти кермо за партією і забезпечити партії повне керівництво.

Далі. Необхідно, щоб комуністи на селі відмовились від потворних форм адміністрування. Не можна виїжджати на одних тільки розпорядженнях щодо селянства. Треба навчитися терпеливо роз'яснювати селянам незрозумілі для них питання, треба навчитися переконувати селян, не шкодуючи на цю справу ні часу, ні зусиль. Звичайно, далеко легше і простіше видати розпорядження і поставити крапку, як це роблять часто деякі наші голови волвиконкомів. Але не все те хороше, що просте і легке. Недавно секретар одного з волосних осередків на запитання представника губкому про відсутність газет у волості, виявляється, відповів: «А навіщо нам газети? Без газет спокійніше і краще, а то ще прочитають мужики, і почнуться всякі розпити, і потім наберешся клопоту з ними». І цей секретар називається кому-

ністом! Навряд чи треба доводити, що це не комуніст, а одно нещастя. Справа в тому, що керувати нині без «клопоту» ніяк не можна, а без газет — тим більше. Цю просту істину треба зрозуміти і засвоїти, коли ми хочемо вдержати за партією і Радянською владою керівництво на селі.

Далі. Щоб керувати нині, треба вміти господарювати, треба знати і розуміти господарство. На одній лише тріскотні про «світову політику», про Чемберлена і Макдональда тепер далеко не поїдеш. У нас почалась смуга господарського будівництва. Через це керувати може той, хто тямить у господарстві, хто вміє дати мужикові корисні поради щодо господарського розвитку, хто вміє прийти на допомогу мужикові в справі господарського будівництва. Вивчати господарство, зімкнутися з господарством, увійти в усі деталі господарського будівництва — таке тепер завдання комуністів на селі. Без цього нічого і мріяти про керівництво.

По-старому тепер керувати не можна, бо політична активність селянства піднеслась, і треба, щоб ця активність вилилась у форму радянську, щоб вона йшла через Ради, а не поза Радами. Керує той, хто пожвавлює Ради і створює селянський актив навколо партії на селі.

По-старому керувати нині не можна, бо піднеслась господарська активність села, і треба, щоб ця активність вилилась в форму кооперації, щоб вона йшла через кооперацію, а не поза кооперацією. Керує той, хто насаджує на селі кооперативну громадськість.

Такі загалом конкретні завдання партійного керівництва на селі.

VI

ПРО МЕТАЛОПРОМИСЛОВІСТЬ

Переходжу до останньої групи питань, порушених XIV конференцією нашої партії.

В чому полягає нове і особливе в нашому господарському керівництві?

Полягає воно в тому, що наші господарські плани почали відставати від дійсного розвитку нашого господарства, вони виявляються недостатніми і, часто й густо, не встигають за дійсним ростом господарства.

Одним з яскравих виразів цього факту є наш державний бюджет. Ви знаєте, що протягом півроку ми змушені були міняти наш державний бюджет тричі з огляду на швидке зростання прибуткових статей нашого бюджету, не передбаченого нашими кошторисними проектами. Інакше кажучи, наші кошторисні проекти і наші бюджетні плани не встигали за ростом державних прибутків, через що в державній касі виявились лишки. Це значить, що соки господарського життя нашої країни пруть вгору з нестримною силою, розбиваючи всі і всякі наукові плани наших фінансових спеціалістів. Це значить, що ми переживаємо не менше, коли не більше, могутнє господарське трудове піднесення, ніж це мало місце, наприклад, в Америці після громадянської війни.

Найяскравішим виразом цього нового явища в житті нашого господарства можна вважати ріст нашої металопромисловості. Торік металічне виробництво становило 191 млн. довоєнних карбованців. В листопаді минулого року річний план на 1924/25 рік був складений на суму 273 млн. довоєнних карбованців.

В січні цього року план цей, через його невідповідність темпові фактичного росту металічної промисловості, був змінений і доведений до суми в 317 мільйонів. В квітні цього року цей розширений план виявився знов неспроможним, через що його довелося довести до суми в 350 мільйонів. Тепер нам кажуть, що і цей план виявився недостатнім, бо його доведеться розширити далі, довівши до 360—370 мільйонів.

Інакше кажучи, виробництво металопромисловості в цьому році, в порівнянні з виробництвом в минулому році, виросло майже вдвоє. Я вже не кажу про колосальний ріст нашої легкої промисловості, про ріст транспорту, паливної промисловості та ін.

Про що все це говорить? Про те, що в розумінні налагоджування індустрії, яка є основною базою соціалізму, ми вийшли вже на широкий шлях розвитку. Щодо металічної індустрії, яка є основною пружиною всієї індустрії взагалі, то мертва смуга лишилась позаду, і наша металопромисловість має всі підстави йти вгору, до повного розквіту. Тов. Дзержинський має рацію, кажучи, що наша країна може і повинна стати металічною.

Навряд чи треба ще доводити величезне значення цього факту як для внутрішнього розвитку нашої країни, так і для міжнародної революції.

Безперечно, що, з точки зору внутрішнього розвитку, розвиток нашої металопромисловості, значення її росту колосальне, бо він означає ріст усієї нашої індустрії і всього нашого господарства, бо металічна промисловість є основна база промисловості взагалі, бо ні легка промисловість, ні транспорт, ні паливо, ні електрифікація, ні сільське господарство не можуть

бути поставлені на ноги без *могутнього розвитку* металічної промисловості. Ріст металічної індустрії є основа росту всієї індустрії взагалі і народного господарства взагалі.

Ось що говорить Ленін про «важку індустрію», розуміючи під важкою індустрією, головним чином, індустрію металічну:

«Порятунком для Росії є не тільки хороший урожай в селянському господарстві — цього ще мало, — і не тільки хороший стан легкої промисловості, яка постачає селянству предмети вжитку, — цього теж ще мало, — нам необхідна також **важка** індустрія. А для того, щоб привести її в хороший стан, потрібно *багато років роботи*».

І далі:

«Без врятування важкої промисловості, без її відбудови ми не зможемо побудувати ніякої промисловості, а без неї ми взагалі загинемо, як самостійна країна» (див. т. XXVII, стор. 349).

Щодо міжнародного значення розвитку нашої металічної промисловості, то воно, можна сказати, незмірне. Бо що таке бурхливий ріст металопромисловості при диктатурі пролетаріату, як не прямий доказ того, що пролетаріат здатний не тільки руйнувати старе, але й будувати нове, що він здатний *побудувати своїми власними силами нову промисловість* і нове суспільство, вільне від експлуатації людини людиною? А довести це на ділі, а не з книжки—це значить рушити вперед справу міжнародної революції напевно і остаточно. Паломництво західноєвропейських робітників в нашу країну — не випадковість. Воно має величезне агітаційне і практичне значення для розвитку революційного руху в усьому світі. Те, що приїжджають до нас робітники, щупають у нас

кожний куточок на фабриках і заводах, — ця обставина говорить про те, що вони не вірять книгам і хочуть переконатися власним досвідом у здатності пролетаріату будувати нову промисловість, створювати нове суспільство. І коли вони переконаються в цьому, можете бути певні, що справа міжнародної революції рушить вперед семимильними кроками.

«Зараз, — говорить Ленін, — головний свій вплив на **міжнародну** революцію ми справляємо своєю господарською політикою. Всі на Радянську Російську республіку дивляться, всі трудящі в усіх країнах світу без всякого винятку і без всякого перебільшення... На це поприще боротьба перенесена у всесвітньому масштабі. Розв'яжемо ми це завдання — і тоді ми виграли в міжнародному масштабі **напевно і остаточно.** Через це питання господарського будівництва набувають для нас значення цілком виняткового. На цьому фронті ми повинні здобути перемогу повільним, поступовим, — швидким не можна, — але невпинним піднесенням і рухом вперед»* (див. т. XXVI, стор. 410—411).

Таке міжнародне значення росту нашої індустрії взагалі, металопромисловості особливо.

Зараз у нас є близько 4 мільйонів індустріального пролетаріату. Цього, звичайно, мало, але це все ж дещо для того, щоб будувати соціалізм і побудувати оборону нашої країни на страх ворогам пролетаріату. Проте ми не можемо і не повинні спинитися на цьому. Нам потрібно мільйонів 15—20 індустріальних пролетарів, електрифікація основних районів нашої країни, кооперована сільське господарство і високо розвинута металічна промисловість. І тоді нам не страшні ніякі небезпеки. І тоді ми переможемо в міжнародному масштабі.

---

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

Історичне значення XIV конференції саме в тому й полягає, що вона ясно намітила шлях до цієї великої мети.

А шлях цей правильний, бо він є шлях Леніна, що несе нам остаточну перемогу.

Такі загалом підсумки робіт XIV конференції нашої партії.

«Правда» №№ 106 і 107;
12 і 13 травня 1925 р.

ПРО ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ УНІВЕРСИТЕТУ НАРОДІВ СХОДУ

Промова на зборах студентів КУТС 18 травня 1925 р.

Товариші! Дозвольте, насамперед, вітати вас з четвертими роковинами існування Комуністичного університету трудящих Сходу. Нічого й казати, що я бажаю вашому Університетові всіляких успіхів на важкому шляху створення комуністичних кадрів для Сходу.

А тепер перейдімо до справи.

Коли аналізувати склад Університету трудящих Сходу, то не можна не помітити деякої двоїстості цього складу. Університет цей об'єднує представників не менше 50 націй і національних груп Сходу. Слухачі Університету, всі вони — сини Сходу. Але це визначення не дає ще чогось ясного й закінченого. Справа в тому, що серед слухачів Університету є дві основні групи, які представляють два ряди цілком різних умов розвитку. Перша група — це люди, які приїхали до нас з **радянського** Сходу, з тих країн, де влади буржуазії нема більше, імперіалістичний гніт скинено, а при владі стоять робітники. Друга група слухачів — це ті люди, які приїхали до нас з **колоніальних і залежних** країн, з тих країн, де все ще панує капіталізм, де гніт імперіалізму зберіг усю свою силу, і де ще треба завоювати незалежність, вигнавши геть імперіалістів.

Таким чином, перед нами два Сходи, які живуть різним життям і розвиваються в різних умовах.

Нічого й казати, що цей двоїстий характер складу слухачів не може не накладати свого відпечатку на роботу Університету трудящих Сходу. Саме цим і пояснюється, що Університет цей однією ногою стоїть на радянському грунті, а другою — на грунті колоній і залежних країн.

Звідси дві лінії в діяльності Університету: одна лінія - що має своєю метою створити кадри, які можуть обслужити потреби радянських республік Сходу, і друга лінія — що має своєю метою створити кадри, які можуть обслужити революційні потреби трудящих мас колоніальних і залежних країн Сходу.

Звідси ж випливають два роди завдань, які стоять перед Університетом трудящих Сходу.

Розгляньмо ці завдання КУТС, кожне зокрема.

I

ЗАВДАННЯ КУТС ЩОДО РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК СХОДУ

В чому полягають характерні особливості існування й розвитку цих країн, цих республік на відміну від колоніальних і залежних країн?

По-перше, в тому, що республіки ці вільні від імперіалістичного гніту.

По-друге, в тому, що вони розвиваються і консолідуються, як нації, не під егідою буржуазних порядків, а під егідою Радянської влади. Це безприкладний факт в історії, але це все-таки факт.

По-третє, в тому, що, оскільки вони мало розвинені в промисловому відношенні, вони можуть спертися в своєму розвитку цілком і повністю на підтримку промислового пролетаріату Радянського Союзу.

По-четверте, в тому, що, будучи вільні від колоніального гніту, перебуваючи під захистом диктатури пролетаріату і будучи членами Радянського Союзу, республіки ці можуть і повинні прилучатися до соціалістичного будівництва нашої країни.

Основне завдання полягає в тому, щоб полегшити справу прилучення робітників і селян цих республік до будівництва соціалізму в нашій країні, створити й розвинути, стосовно до особливих умов існування цих республік, передумови, які можуть рушити вперед і прискорити це прилучення.

Звідси випливають чергові завдання, які стоять перед активними працівниками радянського Сходу:

1) Створити промислові вогнища в радянських республіках Сходу, як бази для згуртування селян навколо робітничого класу. Ви знаєте, що ця справа вже почата і вона йтиме вперед в міру господарського росту Радянського Союзу. Наявність різного роду сировини в цих республіках є запорукою того, що справа ця з часом буде доведена до кінця.

2) Підняти сільське господарство і, насамперед, зрошення. Ви знаєте, що ця справа також рушила вперед, принаймні в Закавказзі і Туркестані.

3) Підняти й рушити вперед справу кооперування широких мас селян і кустарів, як найвірніший шлях включення радянських республік Сходу в загальну систему радянського господарського будівництва.

4) Наблизити Ради до мас, зробити їх національними за складом і насадити, таким чином, національно-радянську державність, близьку й зрозумілу трудящим масам.

5) Розвинути національну культуру, насадити широку сітку курсів і шкіл як загальноосвітнього, так і професійно-технічного характеру рідною мовою для підготовки радянсько-партійних і професійно-господарських кадрів з місцевих людей.

Виконати ці завдання — це саме й значить полегшити справу соціалістичного будівництва в радянських республіках Сходу.

Говорять про зразкові республіки радянського Сходу. Але що таке зразкова республіка? Зразкова республіка є така республіка, яка виконує всі ці завдання чесно й сумлінно, створюючи тим самим тягу робітників і селян сусідніх колоніальних і залежних країн до визвольного руху.

Я говорив вище про наближення Рад до трудящих мас національностей, — про націоналізацію Рад. Але що це значить і як воно проявляється на практиці? Я думаю, що зразком такого наближення до мас можна було б вважати закінчене недавно національне розмежування в Туркестані[30]. Буржуазна преса вбачає в цьому розмежуванні «більшовицьку хитрість». Тимчасом ясно, що тут проявилась не «хитрість», а найглибше прагнення народних мас Туркменістану й Узбекістану мати свої власні органи влади, близькі і зрозумілі їм. В епоху дореволюційну обидві ці країни були розірвані на шматки по різних ханствах і державах, являючи зручне поле для експлуататорських махінацій «власть імущих». Тепер настав

момент, коли з'явилась можливість **возз'єднати** ці розірвані шматки в незалежні держави для того, щоб зблизити і спаяти трудящі маси Узбекістану і Туркменістану з органами влади. Розмежування Туркестану є, насамперед, **возз'єднання** розірваних частин цих країн у незалежні держави. Якщо ці держави захотіли потім вступити в Радянський Союз як рівноправні його члени, то це говорить лише про те, що більшовики знайшли ключ до найглибших прагнень народних мас Сходу, а Радянський Союз є єдине в світі добровільне об'єднання трудящих мас різних національностей. Для того, щоб возз'єднати Польщу, буржуазії потрібен був цілий ряд воєн. А для того, щоб возз'єднати Туркменістан й Узбекістан, комуністам потрібно було лише кілька місяців роз'яснювальної пропаганди.

Ось як треба зближати органи управління, в даному разі Ради, з широкими масами трудящих різних національностей.

Ось де доказ того, що більшовицька національна політика є єдино вірна політика.

Я говорив, далі, про піднесення національної культури в радянських республіках Сходу. Але що таке національна культура? Як узгодити її з пролетарською культурою? Хіба не говорив Ленін ще до війни, що культур у нас дві — буржуазна і соціалістична, що лозунг національної культури є реакційний лозунг буржуазії, яка намагається отруїти свідомість трудящих отрутою націоналізму? [31] Як узгодити будівництво національної культури, розвиток шкіл та курсів рідною мовою і створення кадрів з місцевих людей з будівництвом соціалізму, будівництвом

пролетарської культури? Чи немає тут непереборної суперечності? Звичайно, немає! Ми будуємо пролетарську культуру. Це цілком вірно. Але вірно також і те, що пролетарська культура, соціалістична своїм змістом, набирає різних форм і способів виразу у різних народів, втягнених в соціалістичне будівництво, залежно від відмінності мови, побуту і т. д. Пролетарська своїм змістом, національна формою,— така є та загальнолюдська культура, до якої йде соціалізм. Пролетарська культура не скасовує національної культури, а дає їй зміст. І навпаки, національна культура не скасовує пролетарської культури, а дає їй форму. Лозунг національної культури був лозунгом буржуазії, поки при владі стояла буржуазія, а консолідація націй відбувалася під егідою буржуазних порядків. Лозунг національної культури став лозунгом пролетарським, коли при владі став пролетаріат, а консолідація націй стала проходити під егідою Радянської влади. Хто не зрозумів цієї принципіальної різниці двох різних обстановок, той ніколи не зрозуміє ні ленінізму, ні суті національного питання.

Говорять (наприклад, Каутський) про створення єдиної загальнолюдської мови з відмиранням усіх інших мов у період соціалізму. Я мало вірю в цю теорію єдиної всеосяжної мови. Досвід, у кожному разі, говорить не за, а проти такої теорії. Досі справа стояла так, що соціалістична революція не зменшувала, а збільшувала кількість мов, бо вона, розворушуючи найглибші низи людства і виштовхуючи їх на політичну сцену, пробуджує до нового життя цілий ряд нових національностей, раніше невідомих

або мало відомих. Хто міг подумати, що стара царська Росія представляє не менше 50 націй і національних груп? Однак, Жовтнева революція, порвавши старі кайдани і висунувши на сцену цілий ряд забутих народів і народностей, дала їм нове життя і новий розвиток. Нині говорять про Індію як про єдине ціле. Та навряд чи можна сумніватися в тому, що, в разі революційного заворушення в Індії, на сцену випливуть десятки раніше невідомих національностей, що мають свою особливу мову, свою особливу культуру. І коли йдеться про прилучення різних національностей до пролетарської культури, то навряд чи можна сумніватися в тому, що прилучення це відбуватиметься в формах, які відповідають мові й побутові цих національностей.

Недавно я одержав листа бурятських товаришів з проханням роз'яснити серйозні і важкі питання взаємовідношень загальнолюдської і національної культур. Ось він:

«Дуже просимо дати роз'яснення на такі, дуже для нас серйозні і важкі питання. Кінцева мета комуністичної партії — єдина загальнолюдська культура. Як мислиться перехід через національні культури, що розвиваються в межах окремих наших автономних республік, до единої загальнолюдської культури? Як повинна відбуватися асиміляція особливостей окремих національних культур (мова і т. д.)?».

Я думаю, що сказане вище могло б послужити відповіддю на тривожне запитання бурятських товаришів.

Бурятські товариші ставлять питання про асиміляцію окремих національностей в ході побудови загальнолюдської пролетарської культури. Безсумнівно, що деякі національності можуть підпасти і, мабуть,

напевно підпадуть під процес асиміляції. Такі процеси бували й раніше. Але справа в тому, що процес асиміляції одних національностей не виключає, а передбачає протилежний процес посилення й розвитку цілого ряду живих і ростущих націй, бо частковий процес асиміляції окремих національностей є результат загального процесу розвитку націй. Саме тому можлива асиміляція деяких окремих національностей не ослабляє, а підтверджує те цілком правильне положення, що пролетарська загальнолюдська культура не виключає, а передбачає і живить національну культуру народів так само, як національна культура народів не скасовує, а доповнює і збагачує загальнолюдську пролетарську культуру.

Такі загалом чергові завдання, що стоять перед активними працівниками радянських республік Сходу.

Такі характер і зміст цих завдань.

Треба використати насталий період посиленого господарського будівництва і нових поступок селянству для того, щоб рушити вперед виконання цих завдань і тим полегшити справу прилучення радянських республік Сходу, які є переважно селянськими країнами, до будівництва соціалізму в Радянському Союзі.

Кажуть, що нова політика партії щодо селянства, даючи ряд нових поступок (короткострокова оренда, допущення найманої праці), містить у собі деякі елементи відступу. Чи вірно це? Так, вірно. Але це такі елементи відступу, які допускаються нами при збереженні величезної переваги сил на стороні партії і Радянської влади. Тверда валюта, ростуща промисловість, ростущий транспорт, дедалі міцніша кредитна

система, з допомогою якої, через пільговий кредит, можна розорити або підняти на вищий ступінь першулішу верству населення, не вчинивши ні найменших потрясінь, — все це в руках пролетарської диктатури такі резерви, що на їх основі деякі елементи відступу на одній ділянці фронту можуть тільки полегшити підготовку наступу по всьому фронту. Саме тому деякі нові поступки селянству, допущені партією, повинні будуть не утруднити, а полегшити в даний момент справу прилучення селянства до соціалістичного будівництва.

Яке значення може мати ця обставина для радянських республік Сходу? Вона може мати лише те значення, що вона дає в руки активних працівників цих республік нову зброю, яка полегшує і прискорює справу змички цих країн із загальною системою радянського господарського розвитку.

Такий є зв'язок між політикою партії на селі і черговими національними завданнями, що стоять перед активними працівниками радянського Сходу.

В зв'язку з цим завдання Університету народів Сходу щодо радянських республік Сходу полягає в тому, щоб виховати кадри для цих республік у напрямі, який забезпечує виконання вказаних вище чергових завдань.

Університет народів Сходу не може відірватись від життя. Він не є і не може бути установою, яка стоїть над життям. Він повинен бути зв'язаний з реальним життям усім корінням свого існування. Він не може, через це, відсторонятися від чергових завдань, які стоять перед радянськими республіками Сходу. Ось чому завдання Університету народів

Сходу полягає в тому, щоб врахувати чергові завдання цих республік при вихованні відповідних кадрів для них.

Треба при цьому мати на увазі наявність двох ухилів у практиці активних працівників радянського Сходу, боротьба з якими в стінах цього Університету необхідна для того, щоб виховати дійсні кадри і дійсних революціонерів для радянського Сходу.

Перший ухил полягає в спрощенстві, в спрощенні тих завдань, що про них я говорив вище, в спробі механічно пересадити зразки господарського будівництва, які цілком зрозумілі й застосовні в центрі Радянського Союзу, але зовсім не підходять до умов розвитку на так званих окраїнах. Товариші, які допускають цей ухил, не розуміють двох речей. Вони не розуміють, що умови в центрі і на «окраїнах» не однакові і далеко не тотожні. Вони не розуміють, крім того, що самі радянські республіки Сходу не однорідні, що одні з них, наприклад Грузія і Вірменія, стоять на вищому ступені національного оформлення, другі з них, наприклад Чечня і Кабарда, стоять на нижчому ступені національного оформлення, а треті з них, наприклад Киргизія, займають середнє становище між цими двома крайностями. Ці товариші не розуміють, що без пристосування до місцевих умов, без пильного врахування всіх і всяких особливостей кожної країни не можна побудувати що-небудь серйозне. Результатом цього ухилу є відрив від мас і переродження в лівих фразерів. Завдання Університету народів Сходу полягає в тому, щоб виховати кадри в дусі непримиренної боротьби з цим спрощенством.

Другий ухил полягає, навпаки, в перебільшенні місцевих особливостей, у забутті того спільного і головного, що зв'язує радянські республіки Сходу з промисловими районами Радянського Союзу, в замовчуванні соціалістичних завдань, пристосуванні до завдань вузького і обмеженого націоналізму. Товариші, які допускають цей ухил, мало дбають про внутрішнє будівництво своєї країни, вони воліють полишити цей розвиток природному ходові речей. Для них головне не внутрішнє будівництво, а «зовнішня» політика, розширення кордонів своєї республіки, тяжба з навколишніми республіками, бажання відірвати у сусідів зайвий клаптик і сподобатись, таким чином, буржуазним націоналістам своєї країни. Результатом цього ухилу є відрив від соціалізму і переродження в звичайних буржуазних націоналістів. Завдання Університету народів Сходу полягає в тому, щоб виховати кадри в дусі непримиренної боротьби з цим прихованим націоналізмом.

Такі є завдання Університету народів Сходу щодо радянських республік Сходу.

II

ЗАВДАННЯ КУТС ЩОДО КОЛОНІАЛЬНИХ І ЗАЛЕЖНИХ КРАЇН СХОДУ

Перейдімо до другого питання, до питання про завдання КУТС щодо колоніальних і залежних країн Сходу.

В чому полягають характерні особливості існування й розвитку цих країн на відміну від радянських республік Сходу?

По-перше, в тому, що ці країни живуть і розвиваються під гнітом імперіалізму.

По-друге, в тому, що наявність подвійного гніту, гніту внутрішнього (своєї буржуазії) і гніту зовнішнього (чужої імперіалістської буржуазії), загострює і поглиблює в цих країнах революційну кризу.

По-третє, в тому, що в деяких з цих країн, наприклад в Індії, капіталізм росте посиленим темпом, породжуючи і оформляючи більш або менш численний клас місцевих пролетарів.

По-четверте, в тому, що з ростом революційного руху національна буржуазія таких країн розколюється на дві частини, на революційну (дрібна буржуазія) і угодовську (велика буржуазія), з яких перша продовжує революційну боротьбу, а друга вступає в блок з імперіалізмом.

По-п'яте, в тому, що поруч з імперіалістичним блоком складається в таких країнах інший блок, блок робітників і революційної дрібної буржуазії, блок антиімперіалістичний, який переслідує цілі повного визволення від імперіалізму.

По-шосте, в тому, що питання про гегемонію пролетаріату в таких країнах і визволення народних мас з-під впливу угодовської національної буржуазії набуває все більш животрепетного характеру.

По-сьоме, в тому, що ця обставина значно полегшує справу змички національно-визвольного руху таких країн з пролетарським рухом передових країн Заходу.

З цього випливають, щонайменше, три висновки:

1) Добитися визволення колоніальних і залежних країн від імперіалізму неможливо без переможної революції: даром незалежності не дістанеш.

2) Рухати вперед революцію і завоювати повну незалежність капіталістично розвинених колоній і залежних країн неможливо без ізоляції угодовської національної буржуазії, без визволення дрібнобуржуазних революційних мас з-під впливу цієї буржуазії, без проведення політики гегемонії пролетаріату, без організації передових елементів робітничого класу в самостійну комуністичну партію.

3) Добитися тривкої перемоги в колоніальних і залежних країнах неможливо без реальної змички між визвольним рухом цих країн і пролетарським рухом передових країн Заходу.

Основне завдання комуністів колоніальних і залежних країн полягає в тому, щоб виходити в своїй революційній роботі з цих висновків.

В чому полягають чергові завдання революційного руху колоній і залежних країн в зв'язку з цими обставинами?

Своєрідність колоній і залежних країн в даний момент полягає в тому, що єдиного і всеосяжного колоніального Сходу немає більше в природі. Раніше уявляли колоніальний Схід як щось єдине і однорідне. Тепер це уявлення не відповідає вже дійсності. Ми маємо тепер, щонайменше, три категорії колоніальних і залежних країн. По-перше, країни, на зразок Марокко, які не мають або майже не мають свого пролетаріату і в промисловому відношенні зовсім не розвинені. По-друге, країни, на зразок Китаю і Єгипту, які в промисловому відношенні мало розвинені і мають порівняно нечисленний пролетаріат. По-третє, країни, на зразок Індії, які капіталістично більш або

менш розвинені і мають більш або менш численний національний пролетаріат.

Ясно, що ставити всі ці країни на одну дошку немає ніякої можливості.

Для країн, на зразок Марокко, де національна буржуазія не має ще підстави розколюватись на революційну і угодовську партії, завдання комуністичних елементів полягає в тому, щоб вжити всіх заходів до створення єдиного національного фронту проти імперіалізму. Виділення комуністичних елементів в єдину партію може відбуватися в таких країнах лише в ході боротьби з імперіалізмом, особливо після переможної революційної боротьби проти імперіалізму.

В країнах, на зразок Єгипту або Китаю, де національна буржуазія вже розкололась на революційну і угодовську партії, але де угодовська частина буржуазії не може ще спаятися з імперіалізмом, комуністи вже не можуть ставити собі за мету утворення єдиного національного фронту проти імперіалізму. Від політики єдиного національного фронту комуністи повинні перейти в таких країнах до політики революційного блоку робітників і дрібної буржуазії. Блок цей може набрати в таких країнах форми єдиної партії, партії робітничо-селянської, з тим, однак, щоб ця своєрідна партія являла **на ділі** блок двох сил— комуністичної партії і партії революційної дрібної буржуазії. Викриття половинчатості й непослідовності національної буржуазії і рішуча боротьба з імперіалізмом — такі завдання цього блоку. Така двоскладова партія потрібна й доцільна, якщо вона не зв'язує компартію по руках і ногах, якщо вона не обмежує свободу агітаційної і пропагандистської роботи ком-

партії, якщо вона не перешкоджає згуртовувати пролетарів навколо компартії, якщо вона полегшує справу фактичного керівництва революційним рухом з боку компартії. Така двоскладова партія не потрібна і не доцільна, якщо вона не відповідає всім цим умовам, бо вона може повести лише до розчинення комуністичних елементів в рядах буржуазії, до втрати компартією пролетарської армії.

Трохи інакше стоїть справа в країнах, на зразок Індії. Основне й нове в умовах існування таких колоній, як Індія, полягає не тільки в тому, що національна буржуазія розкололася на революційну і угодовську партії, але, насамперед, в тому, що угодовська частина цієї буржуазії встигла вже зговоритися в основному з імперіалізмом. Боячись революції більше, ніж імперіалізму, дбаючи про інтереси свого гаманця більше, ніж про інтереси своєї власної батьківщини, ця частина буржуазії, найбагатша і найвпливовіша, обома ногами стає в табір непримиренних ворогів революції, укладає блок з імперіалізмом проти робітників і селян своєї власної країни. Не можна добитися перемоги революції, не розбивши цього блоку. Але, щоб розбити цей блок, треба зосередити вогонь проти угодовської національної буржуазії, викриваючи її зрадництво, визволяючи трудящі маси з-під її впливу і систематично підготовляючи умови, необхідні для гегемонії пролетаріату. Інакше кажучи, справа йде про те, щоб у таких колоніях, як Індія, підготувати пролетаріат до ролі вождя визвольного руху, крок за кроком відтираючи з цього почесного поста буржуазію та її глашатаїв. Створити революційний антиімперіалістичний блок і забезпечити

в цьому блоку гегемонію пролетаріату — таке завдання. Блок цей може прибрати, але не завжди обов'язково мусить прибирати форму єдиної робітничо-селянської партії, зв'язаної формально єдиною платформою. Самостійність компартії в таких країнах повинна бути основним лозунгом передових елементів комунізму, бо гегемонія пролетаріату може бути підготовлена і проведена лише комуністичною партією. Але компартія може й повинна вступити у відкритий блок з революційним крилом буржуазії для того, щоб, ізолювавши угодовську національну буржуазію, повести за собою мільйонні маси міської і сільської дрібної буржуазії в боротьбі проти імперіалізму.

Звідси чергові завдання революційного руху капіталістично розвинених колоній і залежних країн:

1) Завоювання кращих елементів робітничого класу на сторону комунізму і створення самостійних комуністичних партій.

2) Створення національно-революційного блоку робітників, селян і революційної інтелігенції проти блоку угодовської національної буржуазії та імперіалізму.

3) Забезпечення гегемонії пролетаріату в цьому блоку.

4) Боротьба за визволення міської і сільської дрібної буржуазії з-під впливу угодовської національної буржуазії.

5) Забезпечення змички визвольного руху з пролетарським рухом передових країн.

Такі є три групи чергових завдань, що стоять перед активними працівниками колоніальних і залежних країн Сходу.

Завдання ці набирають особливо серйозного характеру і особливо важливого значення, коли розглянути їх у світлі нинішньої міжнародної обстановки. Міжнародна обстановка в даний момент характеризується настанням періоду тимчасового затишшя революційного руху. Але що таке затишшя, що воно може означати в даний момент? Воно може означати лише посилення натиску на робітників Заходу, на колонії Сходу і, насамперед, на Радянський Союз, як на прапороносця революційного руху всіх країн. Навряд чи можна сумніватися в тому, що підготовка цього натиску на Радянський Союз уже почалася в рядах імперіалістів. Наклепницька кампанія в зв'язку з повстанням в Естонії[32], шахрайське цькування Радянського Союзу в зв'язку з вибухом в Софії, загальний похід буржуазної преси проти нашої країни, — все це підготовний етап до наступу. Це є артилерійська підготовка громадської думки, розрахована на те, щоб привчити обивателів до вилазок проти Радянського Союзу і створити моральні передумови для інтервенції. Що вийде з цієї кампанії брехні і наклепу, чи рискнуть імперіалісти затіяти серйозний наступ, — ми ще подивимось. Але що ці вилазки не обіцяють нічого доброго колоніям, в цьому навряд чи є підстава сумніватися. Тому питання про підготовку контрудару об'єднаних сил революції проти ймовірного удару з боку імперіалізму є невідкладне питання дня.

Ось чому неухильне виконання чергових завдань революційного руху в колоніях і залежних країнах набуває в даний момент особливо важливого значення.

В чому полягає місія Університету народів Сходу щодо колоніальних і залежних країн в зв'язку з усіма цими обставинами? Місія ця полягає в тому, щоб врахувати всі особливості революційного розвитку цих країн і виховати кадри, що прийшли з цих країн, в напрямі, який забезпечує виконання викладених вище різноманітних чергових завдань.

В Університеті народів Сходу є близько 10 різних груп слухачів, які прийшли до нас з колоніальних і залежних країн. Усім відомо, що товариші ці прагнуть світла і знання. Завдання Університету народів Сходу полягає в тому, щоб викувати з них справжніх революціонерів, озброєних теорією ленінізму, навчених практичного досвіду ленінізму і здатних виконати чергові завдання визвольного руху колоній та залежних країн не за страх, а за совість.

Треба при цьому мати на увазі наявність двох ухилів у практиці активних працівників колоніального Сходу, боротьба з якими необхідна для того, щоб виховати дійсно революційні кадри.

Перший ухил полягає в недооцінці революційних можливостей визвольного руху і в переоцінці ідеї єдиного всеосяжного національного фронту в колоніях та залежних країнах, незалежно від стану й ступеня розвитку цих країн. Це є ухил вправо, що криє в собі небезпеку приниження революційного руху і розчинення комуністичних елементів у загальному хорі буржуазних націоналістів. Рішуча боротьба з цим ухилом є прямий обов'язок Університету народів Сходу.

Другий ухил полягає в переоцінці революційних можливостей визвольного руху і в недооцінці справи

союзу робітничого класу з революційною буржуазією проти імперіалізму. На цей ухил хворіють, здається, комуністи на Яві, які помилково висунули недавно лозунг Радянської влади для своєї країни. Це є ухил вліво, що криє в собі небезпеку відриву від мас і перетворення компартії в секту. Рішуча боротьба з цим ухилом є необхідна умова виховання дійсно революційних кадрів для колоній і залежних країн Сходу.

Такі загалом політичні завдання Університету народів Сходу щодо народів радянського і колоніального Сходу.

Будемо сподіватися, що Університет народів Сходу зуміє виконати ці завдання з честю.

«Правда» № 115,
22 травня 1925 р.

ВСІМ ЧЛЕНАМ РЕДАКЦІЇ «КОМСОМОЛЬСКОЙ ПРАВДЫ» [33]

Товариші! З огляду на серйозне значення «Комсомольской Правды», хотів би поділитися з Вами першими своїми враженнями про деякі статті в цій газеті.

1) Вважаємо, що деякі місця в статтях Стецького «Новий етап нової економічної політики» викликають сумніви. В цих статтях, правда, в м'якій формі проводиться лозунг «збагачуйтесь». Лозунг цей не наш, він неправильний, він викликає цілий ряд сумнівів і непорозумінь, і йому не повинно бути місця в провідній статті в «Комсомольской Правде». Наш лозунг — соціалістичне нагромадження. Ми знімаємо адміністративні перешкоди, які стоять на шляху піднесення добробуту села. Ця операція безумовно полегшує всяке нагромадження, і приватнокапіталістичне і соціалістичне. Але ніколи ще партія не говорила, що вона своїм лозунгом ставить приватне нагромадження. Ми розв'язуємо неп і допускаємо приватне нагромадження **для того,** щоб полегшити проведення **нашого** лозунга про соціалістичне нагромадження в системі нашого народного господарства. Можливо, що деякі наші товариші визнають це питання спірним. Але

тоді так і треба сказати, що питання про лозунг «збагачуйтесь» є спірним і статті на користь такого лозунга повинні друкуватися в дискусійному порядку. З другого боку, ясно, що «Комсомольская Правда» не є дискусійний орган, а орган, насамперед, позитивний, орган, що дає читачеві загальноприйняті партією лозунги і положення.

Словом, хоч би як підходити до питання, чи з точки зору формальної, чи з точки зору суті справи, статтю Стецького в цьому пункті треба вважати незадовільною. Слід було б надалі бути обережнішим.

2) Не цілком прийнятний також відомий пункт у статтях Стецького про некапіталістичний розвиток на селі. Раніше можна було говорити про некапіталістичний шлях розвитку. Тепер, коли фактично боротьба між елементами соціалістичного і капіталістичного розвитку почалась і розгортається на всю широчінь, правильніше було б сказати про соціалістичний шлях розвитку. Інакше може скластись враження, що, крім двох шляхів розвитку, капіталістичного і соціалістичного, є ще третій шлях, — що неправильно, і, в усякому разі, — непереконливо.

3) Мені здається також неправильним відоме місце в статті Слєпкова «Про ленінську спадщину» про те, що комуністам і комсомольцям доведеться **конкурувати** в організаційно-політичній роботі з безпартійним активом селянства. Досі ми ставили питання про створення такого активу навколо партії, про його виховання, і це вважалося правильним. Тепер Слєпков ставить нове питання про конкуренцію комуністів і комсомольців з безпартійним активом, який ще треба створювати. Це неправильно, і це не клеїться з усією

нашою кампанією під лозунгом пожвавлення Рад. Не конкурувати треба з цим активом, а створювати і виховувати його.

4) Добре було б організувати систему додатків до «Комсомольской Правды» у вигляді популярних брошур видатних теоретиків марксизму про комунізм, про диктатуру пролетаріату, про Жовтневу революцію, а також з різних галузей господарства і управління, які мають пряме відношення до практичної роботи комсомольського активу в місті і селі. Такі додатки, у вигляді маленьких брошур, могли б стати потім чимсь на зразок бібліотечки для комсомольського активіста, що не може не мати надзвичайно серйозного значення для виховання комсомольського активу.

5) Добре було б спростити стиль статей в «Комсомольской Правде», зобов'язати співробітників писати просто, короткими фразами, по можливості без іноземних термінів, так, як умів це робити Ілліч. В крайньому разі, можна було б, знов-таки, як додаток до «Комсомольской Правды», дати маленький словничок іноземних слів, або, принаймні, в тексті статей давати відповідні пояснення, коли вже не можна обійтись без іноземних слів.

Й. Сталін
В. Молотов
А. Андреєв

м. Москва, 2-го червня 1925 р.

Друкується вперше

ПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

Промова в Свердловському університеті 9 червня 1925 р.

Товариші! Я відповідатиму на питання, поставлені вами на письмі. Я братиму питання в тому порядку, в якому вони поставлені у вашій записці. Питань цих, як вам відомо, десять.

Почнімо з першого питання.

I

Які заходи і які умови повинні сприяти зміцненню змички робітничого класу з селянством при умові диктатури пролетаріату, якщо Радянський Союз не буде підтриманий соціальною революцією західного пролетаріату в наступні 10—15 років?

Я думаю, що це питання включає в себе всі інші питання, поставлені вами на письмі. Тому моя відповідь матиме загальний і через це далеко не вичерпний характер. В противному разі нічого не лишилося б сказати у відповідь на решту питань.

Я думаю, що рішення XIV конференції партії дають вичерпну відповідь на це питання. Вони, ці рішення, говорять про те, що основною гарантією

зміцнення змички є правильна політика щодо селянства.

Але що таке правильна політика щодо селянства?

Вона може полягати лише в ряді заходів по лінії господарській, адміністративно-політичній і культурно-освітній, що забезпечують зміцнення змички.

Почнімо з господарської галузі.

Необхідна, насамперед, ліквідація пережитків воєнного комунізму на селі. Необхідна, далі, правильна політика цін на фабрикати і сільськогосподарські продукти, яка забезпечує швидке зростання промисловості й сільського господарства і ліквідацію «ножиць». Необхідне, крім того, скорочення загальної суми сільськогосподарського податку і поступове переведення його з рейок загальнодержавного бюджету на рейки бюджету місцевого. Необхідне кооперування мільйонних мас селянства, насамперед по лінії сільськогосподарської і кредитної кооперації, як засіб включення селянського господарства в загальну систему соціалістичного будівництва. Необхідне максимальне забезпечення села тракторами, як засіб технічного революціонізування сільського господарства і як шлях створення культурно-технічних вогниц на селі. Необхідне, нарешті, проведення плану електрифікації, як засіб зближення села з містом і знищення протилежності між ними.

Такий є той шлях, по якому повинна піти партія, якщо вона хоче забезпечити змичку міста з селом по лінії господарській.

Хотів би звернути вашу увагу на питання про переведення сільськогосподарського податку з рейок державного бюджету на рейки місцевого бюджету.

Це може здатися вам дивним. Проте, це факт, що сільськогосподарський податок набуває і неухильно набуватиме характеру місцевого податку. Відомо, наприклад, що раніше, років два тому, сільськогосподарський податок становив у нас основну, або майже основну, статтю прибутків нашого державного бюджету. А тепер? Тепер він становить незначну частину державного бюджету. Держбюджет дорівнює зараз двом з половиною мільярдам карбованців, а сільськогосподарський податок дає, може дати в цьому році максимум 250—260 мільйонів карбованців, на 100 мільйонів менше торішньої суми. Як бачите, це не так уже багато. І чим більше ростиме держбюджет, тим більше падатиме частка цього податку в ньому. По-друге, 100 мільйонів з цих 260 мільйонів сільськогосподарського податку надходять до місцевого бюджету. Це більш як третина всього податку. Чим це пояснити? Тим, що з усіх існуючих податків сільськогосподарський податок є найближчий до місцевих умов, найбільш пристосований для використання його на місцеві потреби. Навряд чи можна сумніватися в тому, що місцевий бюджет взагалі зростатиме. Але безсумнівне також і те, що він зростатиме насамперед за рахунок сільськогосподарського податку, який вимагає максимального пристосування до місцевих умов. Це тим імовірніше, що центр ваги державних прибутків уже перемістився і взагалі переміщатиметься на надходження іншого роду, на надходження від державних підприємств, на посередні податки і т. д.

Ось чому переведення сільськогосподарського податку з рейок загальнодержавного бюджету на рейки

бюджету місцевого може стати в свій час імовірним і цілком доцільним з точки зору зміцнення змички.

Перейдімо до заходів по забезпеченню змички в галузі адміністративно-політичній.

Насадження радянської демократії в місті й на селі і пожвавлення Рад з метою спрощення, здешевлення і морального оздоровлення державного апарату, з метою вигнання з цього апарату елементів бюрократизму та буржуазного розкладу, з метою повного зближення державного апарату з мільйонними масами, — такий є той шлях, по якому повинна піти партія, коли вона хоче зміцнити змичку по лінії адміністративно-політичного будівництва.

Диктатура пролетаріату не є самоціль. Диктатура є засіб, шлях до соціалізму. А що таке соціалізм? Соціалізм є перехід від суспільства з диктатурою пролетаріату до суспільства бездержавного. Але для того, щоб перехід цей здійснити, треба підготувати переробку державного апарату в такому напрямі й таким шляхом, з допомогою яких може бути на ділі забезпечене перетворення суспільства з диктатурою в суспільство комуністичне. Для цієї мети й служить лозунг пожвавлення Рад, лозунг насадження радянської демократії в місті й на селі, лозунг прилучення кращих елементів робітничого класу й селянства до безпосереднього управління країною. Виправити державний апарат, переробити його по-справжньому, вигнати з нього елементи бюрократизму й розкладу, зробити його близьким і рідним для широких мас, — все це неможливе без постійної і активної допомоги самих мас державному апаратові. Але активна й безперервна допомога мас, в свою чергу, неможлива

без залучення кращих елементів робітників та селян до органів управління, без здійснення прямого й безпосереднього зв'язку державного апарату з найглибшими «низами» трудящих мас.

Чим різниться радянський державний апарат від апарату буржуазної держави?

Насамперед тим, що буржуазний державний апарат стоїть **над** масами, внаслідок чого він відокремлений від населення непрохідним бар'єром і, самим своїм духом, чужий народним масам. Тимчасом як радянський державний апарат **зливається** з масами, бо він не може і не повинен стояти над масами, коли він хоче зберегти себе саме як радянський державний апарат, бо він не може бути чужий цим масам, коли він дійсно хоче охопити мільйонні маси трудящих. В цьому одна з принципіальних відмінностей радянського державного апарату від апарату буржуазної держави.

Ленін говорив колись у своїй брошурі «Чи вдержать більшовики державну владу?», що 240 тисяч членів партії більшовиків безсумнівно змогли б управляти країною в інтересах бідних проти багатих, бо вони нічим не гірші, ніж 130 тисяч поміщиків, які управляли країною в інтересах багатих проти бідних. Деякі комуністи на цій підставі думають, що державний апарат може бути вичерпаний кількома сотнями тисяч членів партії і що цього цілком досить для того, щоб управляти величезною країною. З огляду на це вони іноді не від того, щоб ототожнювати партію з державою. Це неправильно, товариші. Це перекручення думки Леніна. Говорячи про 240 тисяч членів партії більшовиків, Ленін зовсім не хотів

сказати, що цим вичерпується або може вичерпатись чисельний склад і загальний розмах радянського державного апарату. Навпаки, до складу державного апарату він включав, крім членів партії, ще один мільйон голосів, поданих тоді, перед Жовтнем, за більшовиків, заявляючи, що у нас є засіб одним ударом **подесятерити** наш державний апарат, тобто довести його, щонайменше, до 10 мільйонів, шляхом залучення трудящих до повсякденної роботи управління державою.

«Ці 240 000 чоловік, — говорить Ленін, — мають за себе вже тепер не менше одного мільйона голосів дорослого населення, бо саме таке співвідношення числа членів партії до числа подаваних за неї голосів установлене досвідом Європи і досвідом Росії, хоч би, напр., серпневими виборами до Пітерської думи. Ось у нас уже «державний апарат» **в один мільйон** людей, відданих соціалістичній державі ідейно, а не ради одержування 20-го числа щомісячно великого куша.

Мало того, у нас є «чудесний засіб» відразу, одним ударом **подесятерити** наш державний апарат, засіб, якого жодна капіталістична держава ніколи не мала і мати не може. Ця чудесна справа — залучення трудящих, залучення бідноти до повсякденної роботи управління державою» (див. т. XXI, стор. 264 — 265).

А як відбувається це «залучення трудящих, залучення бідноти до повсякденної роботи управління державою»?

Відбувається воно через масові ініціативні організації, всякі комісії і комітети, наради і делегатські збори, що утворюються навколо Рад, господарських органів, фабзавкомів, культурних закладів, партійних організацій, організацій спілки молоді, всякого роду кооперативних об'єднань і т. д. і т. п. Наші товариші іноді не помічають, що навколо наших низових партійних, радянських, культурних, професійних,

освітніх, комсомольських, армійських, жінвідділських та всяких інших організацій копошаться цілі мурашники самочинних організацій, комісій і нарад, які охоплюють мільйонні маси безпартійних робітників та селян, мурашники, які створюють у своїй повсякденній, непомітній, копіткій, негаласливій роботі основу й життя Рад, джерело сили Радянської держави. Без цих мільйонних організацій, які облягають наші радянські й партійні органи, існування і розвиток Радянської влади, керівництво і управління великою країною було б абсолютно немислиме. Радянський державний апарат складається не тільки з Рад. Радянський державний апарат в глибокому розумінні цього слова складається з Рад плюс мільйонні організації всіх і всяких безпартійних і партійних об'єднань, які з'єднують Ради з найглибшими «низами», **зливають** державний апарат з мільйонними масами і знищують крок за кроком усяку подобу бар'єра між державним апаратом і населенням.

Ось як ми повинні старатись «подесятерити» наш державний апарат, роблячи його рідним і близьким мільйонним масам трудящих, виганяючи з нього пережитки бюрократизму, зливаючи його з масами і підготовляючи тим самим перехід від суспільства з диктатурою пролетаріату в суспільство комуністичне.

Такий є смисл і значення лозунга пожвавлення Рад і насадження радянської демократії.

Такі є основні заходи зміцнення змички, необхідні в галузі адміністративно-політичної роботи партії.

Щодо заходів по забезпеченню змички в галузі культурно-освітньої роботи, то про них мало що доведеться сказати, бо заходи ці ясні, загальновідомі

і тому не потребують роз'яснень. Я хотів би тільки відзначити основну лінію роботи в цій галузі на найближчий період. Вона, ця основна лінія, полягає в тому, щоб підготувати умови, необхідні для проведення загальнообов'язкової початкової освіти по всій країні, по всьому Союзу. Це, товариші, надзвичайно велика реформа. Проведення її буде величезною перемогою не тільки на культурному, але й на політичному та господарському фронтах. Вона, ця реформа, повинна послужити базою для величезного піднесення країни. Але вона коштуватиме сотні мільйонів карбованців. Досить указати на те, що вона вимагатиме для свого проведення цілої армії, мало не півмільйона, вчителів та вчительок. Але ми повинні, незважаючи ні на що, цю реформу забезпечити в найближчий період, коли ми дійсно думаємо підняти країну на вищий ступінь культурності. І ми це зробимо, товариші. В цьому не може бути сумніву.

Така є відповідь на ваше перше питання.

Перейдімо тепер до другого питання.

II

Які є небезпеки нашого партійного переродження в зв'язку з стабілізацією капіталізму, якщо ця стабілізація продержиться довго?

Чи є у нас взагалі такі небезпеки?

Небезпеки такі, як можливі і навіть як реальні небезпеки, безперечно існують. Існують вони у нас безвідносно до стабілізації. Стабілізація робить їх тільки більш відчутними. Їх, цих небезпек, коли взяти головні з них, я думаю, три:

а) небезпека втрати соціалістичної перспективи в справі будівництва нашої країни і зв'язане з цим ліквідаторство;

б) небезпека втрати міжнародної революційної перспективи і зв'язаний з цим націоналізм;

в) небезпека падіння партійного керівництва і зв'язана з цим можливість перетворення партії в придаток державного апарату.

Почнімо з першої небезпеки.

Характерну рису цієї небезпеки становить невіра у внутрішні сили нашої революції; невіра в справу союзу робітників і селян; невіра в провідну роль робітничого класу всередині цього союзу; невіра в справу перетворення «Росії непівської» в «Росію соціалістичну»; невіра в перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні.

Це є шлях ліквідаторства і переродження, бо він веде до ліквідації основ і цілей Жовтневої революції, до переродження пролетарської держави в державу буржуазно-демократичну.

Джерелом такого «умонастрою», грунтом його виникнення в партії є посилення буржуазного впливу на партію в умовах нової економічної політики, в умовах одчайдушної боротьби капіталістичних і соціалістичних елементів всередині нашого народного господарства. Капіталістичні елементи ведуть боротьбу не тільки в галузі економіки. Вони намагаються перенести боротьбу в галузь ідеології пролетаріату, намагаючись заразити найменш стійкі загони партії невірою в справу соціалістичного будівництва, скептичним ставленням до соціалістичних перспектив нашої будівничої роботи, причому не можна сказати,

щоб їх намагання лишалися абсолютно безплідними.

«Де ж нам, відсталій країні, побудувати повне соціалістичне суспільство, — кажуть одні з таких заражених «комуністів», — стан продуктивних сил нашої країни не дає нам можливості ставити собі такі утопічні цілі, дай боже сяк-так продержатись, чи до соціалізму нам, давайте будувати так чи інакше, а там видно буде...».

«Ми вже виконали свою революційну місію, пробивши Жовтневу революцію, — кажуть другі, — тепер все залежить від міжнародної революції, бо без попередньої перемоги західного пролетаріату ми не можемо побудувати соціалізм, а революціонерові в Росії, строго кажучи, більше нічого робити»... Відомо, що в 1923 році, напередодні німецької революції, частина шкільної молоді у нас готова була кинути книжки і їхати до Німеччини, кажучи, що «в Росії революціонерові нема чого робити, треба кинути книжки і їхати до Німеччини робити революцію».

Як бачите, обидві ці групи «комуністів», і перша, і друга, стоять на грунті заперечення соціалістичних можливостей нашого будівництва, на грунті ліквідаторства. Різниця між ними полягає в тому, що перші прикривають своє ліквідаторство «вченою» «теорією продуктивних сил» (недаром цими днями Мілюков похвалив їх, назвавши у «Последних Новостях»[34] «серйозними марксистами»), а другі прикривають його лівими і «страшенно революційними» фразами про світову революцію.

Справді. Припустімо, що революціонерові нема чого робити в Росії; припустімо, що будувати соціа-

лізм в нашій країні до перемоги соціалізму в інших країнах немислимо, неможливо; припустімо, що перемога соціалізму в передових країнах затримається ще років на 10—20, — чи можна припустити при таких умовах, що капіталістичні елементи нашого господарства, які діють в умовах капіталістичного оточення нашої країни, згодяться припинити смертельну боротьбу проти соціалістичних елементів цього господарства і чекатимуть, склавши руки, перемоги світової революції? Досить поставити це питання, щоб зрозуміти всю безглуздість такого припущення. Та коли це припущення виключається, що ж лишається тоді робити нашим «серйозним марксистам» і «страшенним революціонерам»? Очевидно, що їм лишається тільки одно: вертітися на холостому ходу, віддатися волі стихії і помаленьку перероджуватися в звичайних буржуазних демократів.

Одно з двох: **або** ми розглядаємо нашу країну як базу пролетарської революції, маємо, як говорить Ленін, усі дані для побудови повного соціалістичного суспільства, — і тоді ми можемо її повинні будувати таке суспільство, розраховуючи на повну перемогу над капіталістичними елементами нашого народного господарства; **або** ми за базу революції не вважаємо нашу країну, даних для побудови соціалізму не маємо, побудувати соціалістичне суспільство не можемо, — і тоді, в разі відтяжки перемоги соціалізму в інших країнах, мусимо миритися з тим, що капіталістичні елементи нашого народного господарства візьмуть гору, Радянська влада розкладеться, партія переродиться.

Або одно, або друге.

Ось чому невіра в соціалістичні можливості нашого будівництва веде до ліквідаторства і переродження.

Ось чому боротьба з небезпекою ліквідаторства є чергове завдання нашої партії, особливо тепер, особливо в умовах тимчасової стабілізації капіталізму.

Перейдімо до другої небезпеки.

Характерною рисою цієї небезпеки є невіра в міжнародну пролетарську революцію; невіра в її перемогу; скептичне ставлення до національно-визвольного руху колоній і залежних країн; нерозуміння того, що без підтримки з боку революційного руху інших країн наша країна не могла б встояти проти світового імперіалізму; нерозуміння того, що перемога соціалізму в одній країні не може бути остаточною, бо вона не може бути гарантована від інтервенції, поки не переможе революція хоч би в ряді країн; нерозуміння тієї елементарної вимоги інтернаціоналізму, в силу якої перемога соціалізму в одній країні є не самоціль, а засіб для розвитку і підтримки революції в інших країнах.

Це є шлях націоналізму і переродження, шлях повної ліквідації інтернаціональної політики пролетаріату, бо люди, одержимі цією хворобою, розглядають нашу країну не як частину цілого, що називається світовим революційним рухом, а як початок і кінець цього руху, вважаючи, що інтересам нашої країни повинні бути принесені в жертву інтереси всіх інших країн.

Підтримати визвольний рух Китаю? А навіщо? Чи не небезпечно буде? Чи не розсварить це нас з іншими країнами? Чи не краще буде встановити нам

«сфери впливу» в Китаї разом з іншими «передовими» державами і відтягти дещо від Китаю на свою користь? Воно і корисно, і безпечно... Підтримати визвольний рух в Німеччині? Чи варто рискувати? Чи не краще порозумітися з Антантою щодо Версальського договору і дещо виторгувати собі як компенсацію?.. Зберегти дружбу з Персією, Туреччиною, Афганістаном? Чи варта гра свічок? Чи не краще відновити «сфери впливу» де з ким з великих держав? І т. д. і т. п.

Такий є націоналістичний «умонастрій» нового типу, що намагається ліквідувати зовнішню політику Жовтневої революції і культивує елементи переродження.

Коли джерелом першої небезпеки, небезпеки ліквідаторства, є посилення буржуазного впливу на партію по лінії внутрішньої політики, по лінії боротьби капіталістичних і соціалістичних елементів нашого народного господарства, то джерелом цієї другої небезпеки, небезпеки націоналізму, треба вважати посилення буржуазного впливу на партію по лінії зовнішньої політики, по лінії боротьби капіталістичних держав з державою пролетарської диктатури. Навряд чи можна сумніватися в тому, що тиск капіталістичних держав на нашу державу величезний, що працівникам нашої зовнішньої політики не завжди вдається встояти проти цього тиску, що небезпека ускладнень створює нерідко спокусу стати на шлях найменшого опору, на шлях націоналізму.

З другого боку, ясно, що тільки на основі послідовного інтернаціоналізму, тільки на основі зовнішньої політики Жовтневої революції може зберегти

за собою перша перемігша країна роль прапороносця світового революційного руху, що шлях найменшого опору і націоналізму в зовнішній політиці означає шлях ізоляції і розкладу першої перемігшої країни.

Ось чому втрата міжнародної революційної перспективи веде до небезпеки націоналізму і переродження.

Ось чому боротьба з небезпекою націоналізму в зовнішній політиці є чергове завдання партії.

Нарешті, про третю небезпеку.

Характерною рисою цієї небезпеки є невіра у внутрішні сили партії; невіра в партійне керівництво; намагання державного апарату ослабити партійне керівництво, звільнитися від нього; нерозуміння того, що без партійного керівництва не може бути диктатури пролетаріату.

Небезпека ця йде з трьох сторін.

По-перше. Змінилися класи, якими треба керувати. Робітники і селяни тепер уже не ті, що в період воєнного комунізму. Раніше робітничий клас був декласований і розпорошений, а селянство було пройняте страхом повернення поміщиків в разі поразки в громадянській війні, причому партія була в цей період єдиною концентрованою силою, яка керувала справами по-воєнному. Тепер у нас інша обстановка. Війни немає більше. Отже, немає воєнної небезпеки, яка стягувала трудящі маси навколо партії. Пролетаріат відновився і піднявся як в культурному, так і в матеріальному відношенні. Піднялося і розвинулося також селянство. Політична активність обох класів росте і ростиме. Керувати тепер по-воєнному вже не можна. Потрібна, по-перше, максимальна

гнучкість у керівництві. Потрібна, по-друге, надзвичайна чуйність до запитів та потреб робітників і селян. Потрібне, по-третє, вміння вбирати в партію кращих людей з робітників і селян, які висунулися вперед в результаті розвитку політичної активності цих класів. Але ці умови і якості не даються відразу, як відомо. Звідси невідповідність між запитами, які ставляться партії, і можливостями, які є в розпорядженні партії в даний момент. Звідси ж небезпека ослаблення партійного керівництва, небезпека втрати партійного керівництва.

По-друге. За останній період, за період господарського розвитку, значно виріс і зміцнів апарат державних і громадських організацій. Трести і синдикати, торговельні і кредитні установи, адміністративно-політичні і культурно-освітні організації, нарешті, кооперація всіх видів—значно виросли і розширились, увібравши в себе сотні тисяч нових людей, головним чином безпартійних. Але апарати ці зростають не тільки своїм складом. Зростає також їх сила і питома вага. І чим більше зростає їх значення, тим відчутнішим стає їх тиск на партію, тим наполегливіше добиваються вони ослаблення партійного керівництва, тим сильніший стає їх опір партії. Необхідне таке перегрупування сил і таке розміщення керівних людей всередині цих апаратів, які могли б забезпечити керівництво партії в новій обстановці. Але добитися всього цього одним ударом неможливо, як відомо. Звідси небезпека відриву державного апарату від партії.

По-третє. Ускладнилася і диференціювалася сама робота. Я говорю про теперішню будівничу роботу.

Склалися і розвинулися цілі галузі і підгалузі роботи як на селі, так і в місті. Відповідно до цього і керівництво стало конкретнішим. Раніше прийнято було говорити про керівництво «взагалі». Тепер керівництво «взагалі» є пуста балаканина, бо вона не має в собі ніякого керівництва. Тепер керівництво потрібне конкретне, предметне. Попередній період виробив тип працівника-всезнайки, готового відповідати з усіх питань теорії і практики. Тепер цей старий тип працівника-всезнайки має поступитися місцем новому типові працівника, який старається бути господарем справи в одній якійсь галузі роботи. Щоб керувати по-справжньому, треба знати справу, треба вивчати справу сумлінно, терпеливо, наполегливо. Не можна керувати на селі, не знаючи сільського господарства, не знаючи кооперації, не будучи обізнаним з політикою цін, не вивчивши законів, які мають пряме відношення до села. Не можна керувати в місті, не знаючи промисловості, не вивчаючи побуту робітників, не прислухаючись до запитів і потреб робітників, не знаючи кооперації, профспілок, клубної справи. Але чи можна добитися всього цього одним ударом? На жаль, не можна. Щоб піднести партійне керівництво на належну висоту, треба піднести насамперед кваліфікацію партійних працівників. Тепер якість працівника повинна стояти на першому місці. Але піднести якість партійного працівника одним махом не так-то легко. Старі навики поквапливого адміністрування, що заміняли, на жаль, знання справи, все ще живі в партійних організаціях. Цим, власне, і пояснюється, що так зване партійне керівництво вироджується іноді в смішне накопичення нікому

не потрібних розпоряджень, в пусте і словесне «керівництво», яке нікого і нічого не зачіпає. В цьому одна з найсерйозніших небезпек ослаблення і занепаду партійного керівництва.

Такі загалом підстави, в силу яких небезпека втрати партійного керівництва веде до розкладу і переродження партії.

Ось чому рішуча боротьба з цією небезпекою є чергове завдання нашої партії.

Така є відповідь на ваше друге питання.

Перейдімо до третього питання.

III

Як вести боротьбу з куркульством, не розпалюючи класової боротьби?

Я думаю, що питання зібгано і тому неправильно поставлено. Про яку класову боротьбу йде мова? Коли мова йде взагалі про класову боротьбу на селі, то вона ведеться пролетаріатом не тільки проти куркулів. А суперечності між пролетаріатом і селянством в цілому, — чим це не класова боротьба, хоч вона й має досить незвичну форму? Хіба це не вірно, що пролетаріат і селянство становлять тепер два основні класи нашого суспільства, що між цими класами існують суперечності, правда, такі, що їх можна розв'язати і, кінець кінцем, подолати, але все-таки суперечності, які викликають боротьбу між цими двома класами?

Я думаю, що класова боротьба в нашій країні, коли мати на увазі відносини між містом і селом,

між пролетаріатом і селянством, — має три головні фронти:

а) фронт боротьби між пролетаріатом в цілому (в особі держави) і селянством по лінії встановлення максимальних цін на фабрикати й сільськогосподарські продукти, по лінії нормалізації податкової справи і т. п.;

б) фронт боротьби між пролетаріатом в цілому (в особі держави) і куркульством по лінії ліквідації спекулянтських цін на сільськогосподарські продукти, по лінії перекладення основного податкового тягара на куркулів і т. п.;

в) фронт боротьби між сільською біднотою, насамперед наймитами, і куркульством.

Ви бачите, що ці фронти не можуть бути однакові ні своєю питомою вагою, ні характером боротьби, що відбувається там. Тому й наше ставлення до форм класової боротьби на цих фронтах має бути різне, неоднакове.

Розгляньмо справу ближче.

Перший фронт. Пролетаріат (в особі держави), зважаючи на слабість нашої промисловості і неможливість одержання позик для неї, встановив ряд основних заходів, які можуть захистити її від конкуренції закордонної промисловості і здатні прискорити її розвиток на вигоду всьому нашому народному господарству, в тому числі й сільському господарству. Ці заходи: монополія зовнішньої торгівлі, сільськогосподарський податок, державні форми заготівлі сільськогосподарських продуктів, внесення планового начала в розвиток народного господарства в цілому. Все це — на основі націоналізації основних галузей

промисловості, транспорту, кредиту. Ви знаєте, що ці заходи привели до того, до чого вони повинні були привести, тобто поклали край як нестримному зниженню цін на вироби промисловості, так і нестримному підвищенню цін на продукти сільського господарства. З другого боку, ясно, що селянство в цілому, оскільки воно купує вироби промисловості і збуває на ринок продукти свого господарства, — воліє одержувати ці вироби по якомога дешевших цінах і збувати свої продукти по якомога дорожчих цінах. Так само селянство хотіло б, щоб не було зовсім сільськогосподарського податку, або щоб він був доведений, принаймні, до мінімуму.

Ось вам і грунт для боротьби між пролетаріатом і селянством.

Чи може держава відмовитись від указаних вище основних заходів? Ні, не може. Бо відмова від цих заходів привела б у даний момент до розгрому нашої промисловості, до розгрому пролетаріату як класу, до перетворення нашої країни в аграрну колонію промислово розвинених капіталістичних країн, до провалу всієї нашої революції.

Чи зацікавлене селянство в цілому в знищенні цих основних заходів нашої держави? Ні, не зацікавлене. Бо знищення цих заходів у даний момент означає торжество капіталістичного шляху розвитку, а капіталістичний шлях розвитку є шлях розвитку через зубожіння більшості селянства ради збагачення купки багатіїв, купки капіталістів. Хто зважиться твердити, що селянство зацікавлене в своєму власному зубожінні, що воно зацікавлене в перетворенні нашої країни в колонію, що воно не зацікавлене докорінно

в торжестві соціалістичного шляху розвитку нашого народного господарства?

Ось вам і грунт для союзу між пролетаріатом і селянством.

Чи значить це, що наші промислові органи, спираючись на монополію, можуть роздувати ціни на вироби промисловості на шкоду інтересам основної маси селянства і на шкоду самій промисловості? Ні, не значить. Така політика пошкодила б, насамперед, самій промисловості, зробивши неможливим перетворення нашої промисловості з тепличної і кволої рослини, якою вона була вчора, в міцну й могутню промисловість, якою вона повинна стати завтра. Звідси наша кампанія за зниження цін на фабрикати і піднесення продуктивності праці. Ви знаєте, що ця кампанія має досить широкий успіх.

Чи значить це, крім того, що наші заготівельні органи, спираючись на монополію, можуть грати на зниженні цін на сільськогосподарські продукти, роблячи їх розорними для селянства, на шкоду інтересам всього нашого народного господарства? Ні, не значить. Така політика погубила б, насамперед, промисловість, бо вона, по-перше, утруднила б постачання робітникам сільськогосподарських продуктів, по-друге, розклала б вкрай і дезорганізувала б внутрішній ринок нашої промисловості. Звідси наша кампанія проти так званих «ножиць». Ви знаєте, що ця кампанія дала вже сприятливі результати.

Чи значить це, нарешті, що наші місцеві або центральні органи, спираючись на закон про сільськогосподарський податок і користуючись своїм правом збирати податки, можуть розглядати цей закон

як щось незаперечне, можуть доходити в своїй практиці до розбирання комор і знімання покрівель з будинків малоспроможних платників податку, як це мало місце в деяких районах Тамбовської губернії? Ні, не значить. Така політика підірвала б всяке довір'я селян до пролетаріату, до держави. Звідси останні заходи партії по скороченню сільськогосподарського податку, по наданню цьому податкові більш-менш місцевого характеру, по впорядкуванню нашої податкової справи взагалі, по ліквідації неподобств, проявлених подекуди на грунті збирання податків. Ви знаєте, що ці заходи дали вже бажані результати.

Отже, ми маємо, по-перше, спільність інтересів пролетаріату і селянства в питаннях корінних, їх спільну зацікавленість у торжестві соціалістичного шляху розвитку народного господарства. Звідси союз робітничого класу і селянства. Ми маємо, по-друге, суперечності інтересів робітничого класу і селянства в питаннях поточних. Звідси боротьба всередині цього союзу, боротьба, яка покривається щодо своєї питомої ваги спільністю інтересів і яка повинна зникнути в майбутньому, коли робітники і селяни перестануть бути класами — коли вони перетворяться в трудівників безкласового суспільства. Ми маємо, по-третє, засоби й шляхи для розв'язання цих суперечностей між робітничим класом і селянством в рамках збереження й зміцнення союзу робітників і селян, в інтересах обох союзників. І ми не тільки маємо в своєму розпорядженні ці шляхи й засоби, але ми вже застосовуємо їх з успіхом у складній обстановці непу і тимчасової стабілізації капіталізму.

Чи випливає з цього, що ми повинні розпалити класову боротьбу на цьому фронті? Ні, не випливає. Навпаки! З цього випливає лише те, що ми повинні всіляко стримувати боротьбу на цьому фронті, регулюючи її порядком угод та взаємних поступок і ні в якому разі не доводячи її до гострих форм, до сутичок. І ми це робимо. Бо у нас є для цього всі можливості. Бо спільність інтересів тут сильніша й глибша, ніж суперечність інтересів.

Як бачите, лозунг розпалювання класової боротьби зовсім непридатний для умов боротьби на цьому фронті.

Другий фронт. Дійовими особами виступають тут пролетаріат (в особі Радянської держави) і куркульство. Форми класової боротьби так само своєрідні тут, як своєрідні вони в умовах боротьби на першому фронті.

Бажаючи надати сільськогосподарському податкові різко вираженого прибуткового характеру, держава перекладає головний тягар цього податку на плечі куркульства. У відповідь на це куркульство намагається викрутитись «всіма правдами й неправдами» і використовує всю свою силу і весь свій вплив на селі для того, щоб перекласти тягар податку на плечі середняків та бідноти.

Борючись проти дорожнечі життя і стараючись зберегти сталість заробітної плати, держава старається вжити заходів економічного характеру, які ведуть до того, щоб установити максимальні, справедливі ціни на сільськогосподарські продукти, які цілком відповідали б інтересам селянського господарства. Куркульство у відповідь на це закуповує продукти у

бідноти й середняків, збирає великі запаси, держить їх у себе в коморах і не випускає їх на ринок, для того щоб штучно роздути ціни на продукти, довести їх до рівня спекулянтських цін і лише після цього випустити на ринок з метою видушування шалених спекулянтських зисків. Ви знаєте, мабуть, що в деяких губерніях нашої країни куркулям вдалося в цьому році роздути ціни на хліб до крайньої висоти.

Звідси класова боротьба на цьому фронті з її своєрідними і більш або менш прихованими формами.

Може здатися, що лозунг розпалювання класової боротьби є цілком застосовний до умов боротьби на цьому фронті. Але це невірно. Бо ми тут також не зацікавлені в розпалюванні класової боротьби. Бо ми цілком можемо й повинні обійтись тут без розпалювання боротьби і зв'язаних з нею ускладнень.

Ми можемо й повинні пожвавити Ради, завоювати середняка і організувати бідноту всередині Рад для того, щоб добитися податкового полегшення основної маси селянства і фактичного перекладення головного тягара податку на плечі куркульства. Ви знаєте, що заходів в цьому напрямі вживається, і вони вже дають сприятливі результати.

Ми можемо й повинні тримати в розпорядженні держави достатні продовольчі запаси, необхідні для того, щоб тиснути на продовольчий ринок, втручатися в справу, коли це необхідно, підтримувати ціни на прийнятному для трудящих мас рівні і зривати, таким чином, спекулянтські махінації куркульства. Ви знаєте, що на цю справу пішло у нас в цьому році кілька десятків мільйонів пудів хліба. Ви повинні

знати, що ми досягли на цьому грунті цілком сприятливих результатів, бо ми не тільки добилися збереження дешевих цін на хліб в таких районах, як Ленінград, Москва, Донбас, Іваново-Вознесенськ і т. д., але змусили ще куркуля капітулювати в ряді районів, примусивши його викинути на ринок старі запаси хліба по невисоких цінах.

Звичайно, справа тут залежить не тільки від нас. Цілком можливо, що в деяких випадках куркульство само почне розпалювати класову боротьбу, спробує довести її до точки кипіння, спробує надати їй форми бандитських або повстанських виступів. Але тоді лозунг розпалювання боротьби буде вже не нашим лозунгом, а лозунгом куркульства, отже, лозунгом контрреволюційним. Крім того, безперечно, що куркульству доведеться тоді спробувати на своїй спині всіх невигід цього лозунга, спрямованого проти Радянської держави.

Як бачите, лозунг розпалювання боротьби на цьому другому фронті не є нашим лозунгом.

Третій фронт. Дійовими особами виступають тут дві сили: біднота і, насамперед, наймити, з одного боку, і куркулі, з другого боку. Держава стоїть тут формально осторонь. Як бачите, фронт цей не такий обширний, як попередні фронти. З другого боку, класова боротьба на цьому фронті цілком ясна й відкрита, тоді як вона прихована і більш або менш замаскована на попередніх фронтах.

Справа йде тут про пряму експлуатацію найманих або напівнайманих з боку куркуля-підприємця. Тим-то партія не може тут займатися політикою пом'якшення, стримання боротьби. **Наше завдання тут**

полягає в тому, щоб організувати боротьбу бідноти і керувати цією боротьбою проти куркульства.

Чи не значить це, що ми тим самим беремося розпалювати класову боротьбу? Ні, не значить. Розпалювання боротьби означає не тільки організацію і керівництво боротьбою. Воно означає разом з тим штучне загострювання і умисне роздування класової боротьби. Чи є необхідність у цих штучних заходах тепер, коли ми маємо диктатуру пролетаріату і коли партійні та професійні організації діють у нас цілком вільно? Звичайно, ні.

Тому лозунг розпалювання класової боротьби непридатний і для цього, третього фронту.

Так стоїть справа з третім питанням.

Як бачите, питання про класову боротьбу на селі не таке вже просте, як це могло б здатися на перший погляд.

Перейдімо до четвертого питання.

IV

Робітничо-селянський уряд — фактично чи як агітаційний лозунг?

Формулювання питання здається мені трохи недоладним.

Що значить формулювання: робітничо-селянський уряд — фактично чи як агітаційний лозунг? Виходить, що партія може давати і такі лозунги, які не відповідають дійсності, а служать лише цілям якогось хитрого маневру, що зветься тут чомусь «агітацією». Виходить, що партія може давати й такі лозунги,

які не мають і не можуть мати наукового обгрунтування. Чи вірно це? Звичайно, невірно. Така партія заслуговувала б того, щоб, проіснувавши короткий час, зникнути потім, як мильна бульбашка. Наша партія була б тоді не партією пролетаріату, яка веде наукову політику, а пустою піною на поверхні політичних подій.

Наш уряд є, за своїм характером, за своєю програмою і тактикою, робітничий, пролетарський, комуністичний уряд. Ніяких кривотлумачень і сумнівів щодо цього не повинно бути. Не може наш уряд мати одночасно дві програми: і пролетарську, і якусь іншу. Його програма і його практична робота є пролетарські, комуністичні, і в цьому розумінні наш уряд є безсумнівно пролетарський, комуністичний.

Чи значить це, що наш уряд не є разом з тим робітничо-селянський уряд? Ні, не значить. Наш уряд, будучи пролетарським за своєю програмою і за своєю роботою, є разом з тим уряд робітничо-селянський.

Чому?

Тому, що за наших умов корінні інтереси основної маси селянства цілком і повністю збігаються з інтересами пролетаріату.

Тому, що інтереси селянства знаходять, з огляду на це, свій повний вираз в програмі пролетаріату, в програмі Радянського уряду.

Тому, що Радянський уряд спирається на союз робітників і селян, який будується на спільності корінних інтересів цих класів.

Тому, нарешті, що до складу органів уряду, до складу Рад входять, крім робітників, ще селяни, які

борються проти спільного ворога і будують нове життя разом з робітниками, під керівництвом робітників.

Ось чому лозунг «робітничо-селянський уряд» є не пустий «агітаційний» лозунг, а революційний лозунг соціалістичного пролетаріату, що дістав своє наукове обгрунтування в програмі комунізму.

Так стоїть справа з четвертим питанням.

Перейдімо до п'ятого питання.

V

Наша політика щодо селянства деякими товаришами тлумачиться як розширення демократії для селянства і зміна характеру влади в країні. Чи вірне це тлумачення?

Чи розширяємо ми фактично демократію на селі?

Так, розширяємо.

Чи є це поступка селянству?

Безумовно, є.

Чи велика ця поступка і чи вкладається вона в рамках Конституції нашої країни?

Поступка тут, я думаю, не дуже велика, і вона ні на йоту не змінює нашу Конституцію.

Що ж ми змінюємо, в такому разі, і в чому власне виражається поступка?

Ми змінюємо практику роботи на селі, зовсім незадовільну в нових умовах розвитку. Ми змінюємо встановлені на селі порядки, які гальмують справу змички і розладжують роботу партії щодо гуртування селянства навколо пролетаріату.

Досі справа стояла так, що в цілому ряді районів селом керувала невеличка група людей, зв'язана більше з повітом і губернією, ніж з населенням села. Ця обставина вела до того, що правителі села найбільше дивилися вверх, на повіт, і найменше вниз, на населення села, почували себе відповідальними не перед селом, не перед виборцями, а перед повітом і губернією, не розуміючи, очевидно, що «верх» і «низ» є тут один ланцюг, і коли ланцюг порвався внизу, то мусить упасти весь ланцюг. Результатом цього були безконтрольність, самоуправство, сваволя правителів, з одного боку, невдоволення і ремство на селі — з другого. Тепер таким порядкам на селі кладеться край, рішуче і безповоротно.

Досі справа стояла так, що в цілому ряді районів вибори Рад на селі являли собою не справжні вибори, а пусту канцелярську процедуру протаскування «депутатів», шляхом цілого ряду хитрощів і натиску з боку вузької групи правителів, які бояться втратити владу. Результатом цього було те, що Ради з органів, близьких і рідних масам, рискували перетворитися в органи, чужі масам, а керівництво селянством з боку робітників, ця основа і кріпость диктатури пролетаріату, рискувало повиснути в повітрі. Ви знаєте, що партія змушена була з огляду на це добитися перевиборів Рад, причому перевибори показали, що стара практика виборів в цілому ряді районів є пережиток воєнного комунізму, що вона повинна бути ліквідована, як шкідлива і прогнила наскрізь практика. Тепер такій практиці виборів на селі кладеться край.

В цьому основа поступки, основа розширення демократії на селі.

Поступка ця потрібна не тільки селянству. Вона не менше потрібна пролетаріатові, бо вона посилює пролетаріат, підносить його авторитет на селі, зміцнює довір'я селян до пролетаріату. Основне призначення поступок та компромісів взагалі полягає, як відомо, в тому, щоб вони посилювали і зміцнювали кінець кінцем пролетаріат.

Які межі цих поступок у даний момент?

Межі цих поступок намічені XIV конференцією РКП(б) і III з'їздом Рад СРСР[35]. Ви знаєте, що вони не дуже широкі і не виходять за ті рамки, про які я щойно говорив. Але це ще не значить, що вони залишаться непорушними навіки. Навпаки, вони безперечно розширятимуться в міру зростання нашого народного господарства, в міру зміцнення господарської і політичної могутності пролетаріату, в міру розвитку революційного руху на Заході і Сході, в міру посилення міжнародних позицій Радянської держави. Ленін говорив у 1918 році про необхідність «поширення радянської конституції, **в міру** припинення опору експлуататорів, на **все** населення» (див. т. XXII, стор. 372). Мова йде тут, як бачите, про поширення Конституції на **все** населення, в тому числі й на буржуазію. Це було сказано в березні 1918 року. З того часу до смерті Леніна минуло більше п'яти років. Однак, Ленін ні разу не згадав за цей період про своєчасність проведення в життя цього положення. Чому? Тому, що не прийшов ще час для такого розширення. Але що він прийде колись, коли внутрішні і міжнародні позиції Радянської

держави зміцняться остаточно, в цьому не може бути сумніву.

Ось чому ми, передбачаючи дальше розширення демократії в майбутньому, вважаємо, однак, за необхідне обмежити в даний момент поступки по лінії демократії рамками, окресленими XIV конференцією РКП(б) і III з'їздом Рад СРСР.

Чи міняють ці поступки характер влади в країні?

Ні, не міняють.

Чи вносять вони зміни в систему диктатури пролетаріату в розумінні її ослаблення?

Анітрохи, ні в якій мірі.

Диктатура пролетаріату не ослабляється, а лише зміцнюється пожвавленням Рад і залученням до справи кращих людей з селянства. Керівництво пролетаріату щодо селянства не тільки зберігається, завдяки розширенню демократії, але набуває ще нової сили, створюючи атмосферу довір'я навколо пролетаріату. А це ж головне в диктатурі пролетаріату, коли мова іде про взаємовідносини пролетаріату і селянства в системі диктатури.

Не мають рації товариші, які твердять, що поняття диктатури пролетаріату вичерпується поняттям насильства. Диктатура пролетаріату є не тільки **насильство**, але її **керівництво** трудящими масами непролетарських класів, але й **будівництво** соціалістичного господарства, вищого за типом, ніж господарство капіталістичне, з більшою продуктивністю праці, ніж господарство капіталістичне. Диктатура пролетаріату є: 1) необмежене законом насильство **щодо капіталістів і поміщиків**, 2) керівництво пролетаріату **щодо селянства**, 3) будівництво соціалізму

щодо всього суспільства. Жодна з цих трьох сторін диктатури не може бути виключена без риску перекрутити поняття диктатури пролетаріату. Тільки всі ці три сторони, взяті разом, дають нам повне і викінчене поняття диктатури пролетаріату.

Чи вносить якісь погіршення в систему диктатури пролетаріату новий курс партії по лінії радянської демократії?

Ні, не вносить. Навпаки! Новий курс тільки поліпшує справу, зміцнюючи систему диктатури пролетаріату. Коли мова йде про елемент **насильства** в системі диктатури, а виразом насильства є Червона Армія, то навряд чи треба доводити, що насадження радянської демократії на селі може тільки поліпшити стан Червоної Армії, згуртовуючи її навколо Радянської влади, бо армія у нас переважно селянська. Коли мова йде про елемент **керівництва** в системі диктатури, то навряд чи можна сумніватися в тому, що лозунг пожвавлення Рад може тільки полегшити пролетаріатові це керівництво, зміцнивши довір'я селян до робітничого класу. Коли ж мова йде про елемент **будівництва** в системі диктатури, навряд чи треба доводити, що новий курс партії може тільки полегшити будівництво соціалізму, бо його пущено в хід для зміцнення змички, а будівництво соціалізму без змички неможливе.

Висновок один: поступки селянству в даній обстановці посилюють пролетаріат і зміцнюють його диктатуру, не міняючи ні на йоту характеру влади в країні.

Так стоїть справа з п'ятим питанням.

Перейдімо до шостого питання.

VI

Чи робить наша партія поступки правому ухилові в Комінтерні в зв'язку із стабілізацією капіталізму, і коли так, — чи дійсно це є необхідний тактичний маневр?

Мова йде, очевидно, про чехословацьку компартію і угоду з групою тт. Шмераля й Запотоцького проти правих елементів цієї партії.

Я думаю, що ніяких поступок правому ухилові в Комінтерні не зробила наша партія. Навпаки, весь розширений пленум Виконкому Комінтерну[36] пройшов під знаком ізоляції правих елементів Комінтерну. Прочитайте резолюцію Комінтерну про чехословацьку компартію, прочитайте резолюцію про більшовизацію, і ви зрозумієте без труда, що основною мішенню Комінтерну були праві елементи в комунізмі.

Ось чому не можна говорити про поступки нашої партії правому ухилові в Комінтерні.

Тов. Шмераль і Запотоцький, строго кажучи, не праві. Вони не поділяють платформу правих, платформу брюнців. Вони, скоріше, є ті, що вагаються між ленінцями і правими, з ухилом в сторону правих. Особливість їх поведінки на розширеному пленумі Виконкому Комінтерну полягає в тому, що вони, під тиском нашої критики, з одного боку, і під загрозою перспективи розколу, створеної правими, з другого боку, хитнулися на цей раз в нашу сторону, в сторону ленінців, зобов'язавшись тримати союз з ленінцями проти правих. Це їм робить честь. Але чи думають товариші, що ми не повинні були піти назустріч тим, що вагалися, коли вони хитнулися в сторону ленінців, коли

вони пішли на поступки ленінцям проти правих? Було б дивно і сумно, якби серед нас знайшлися люди, нездатні зрозуміти азбучних істин більшовицької тактики. Хіба практика не показала вже, що політика Комінтерну в питанні про чехословацьку компартію є єдино правильна політика? Хіба тт. Шмераль і Запотоцький не продовжують боротися проти правих в одних рядах з ленінцями? Хіба брюнці в чехословацькій партії не ізольовані вже?

Можуть спитати — чи надовго? Я не знаю, звичайно, чи надовго, — я не беруся пророкувати. Ясно, в кожному разі, що, поки є боротьба шмералівців з правими, буде і угода з шмералівцями, причому, скоро-но нинішня позиція шмералівців зміниться, мусить втратити силу і угода з ними. Але справа тепер зовсім не в цьому. Справа тепер в тому, що нинішня угода проти правих **посилює** ленінців, дає їм **нову можливість** вести за собою тих, що вагаються. В цьому тепер головне, а не в тому, які вагання можуть ще статися з тт. Шмералем і Запотоцьким.

Є люди, які думають, що ленінці повинні підтримувати кожного лівого крикуна й неврастеніка, що ленінці є скрізь і в усьому присяжні ліві серед комуністів. Це невірно, товариші. Ми ліві в порівнянні з некомуністичними партіями робітничого класу. Але ми ніколи не зобов'язувались бути «лівішими за всіх», як вимагав цього один час покійний Парвус, і за що він дістав тоді ж прочуханку від Леніна. Серед комуністів ми — не ліві і не праві, — ми просто ленінці. Ленін знав щó робив, коли він боровся на два фронти, і проти лівого ухилу в комунізмі, і проти правого ухилу. Недаром одна з найкращих брошур

Леніна написана на тему про «Дитячу хворобу «лівизни» в комунізмі».

Я думаю, що товариші не поставили б мені шостого питання, якби вони своєчасно звернули увагу на цю останню обставину.

Так стоїть справа з шостим питанням.

Перейдімо до сьомого питання.

VII

Чи немає небезпеки ідеологічного оформлення антирадянської агітації на селі в зв'язку з новим курсом, внаслідок слабості партійних організацій на селі?

Дійсно, така небезпека є. Навряд чи можна сумніватися, що проведення виборів до Рад під лозунгом пожвавлення Рад означає свободу виборчої агітації на місцях. Нічого й казати, що антирадянські елементи не проминуть такої слушної нагоди для того, щоб пролізти у відкриту щілинку і зайвий раз напакостити Радянській владі. Звідси небезпека посилення і оформлення антирадянської агітації на селі. Факти з історії перевиборів на Кубані, в Сибіру, на Україні красномовно говорять про це. Безсумнівно, що слабість наших сільських організацій в цілому ряді районів посилює цю небезпеку. Безсумнівне також і те, що інтервенціоністські замашки імперіалістичних держав в свою чергу дають поштовх до її посилення.

Чим живиться ця небезпека, де її джерела?

Таких джерел, щонайменше, два.

По-перше, антирадянські елементи почувають, що на селі сталося за останній час деяке зрушення на користь куркуля, що в ряді районів середняк повернув до куркуля. Про це можна було догадуватись до перевиборів. Після перевиборів ця догадка стала незаперечним фактом. В цьому перша і головна основа небезпеки ідеологічного оформлення антирадянської агітації на селі.

По-друге, в цілому ряді районів наші поступки селянству розцінили як ознаку нашої слабості. В цьому можна було б сумніватися до перевиборів. Після перевиборів сумніву не повинно бути місця. Звідси клич білогвардійських елементів села: «натискай далі!». В цьому друга, хоч і не така істотна, основа небезпеки посилення антирадянської агітації на селі.

Комуністи повинні зрозуміти, насамперед, що **теперішня смуга на селі є смуга боротьби за середняка,** що **завоювання середняка на сторону пролетаріату є найважливіше завдання партії на селі,** що без виконання цього завдання небезпека оформлення антирадянської агітації посилюватиметься, а новий курс партії може піти лише на користь білогвардійщині.

Комуністи повинні зрозуміти, по-друге, що завоювати середняка можливо тепер лише на основі нової політики партії по лінії Рад, кооперації, кредиту, сільськогосподарського податку, місцевого бюджету та ін., що заходи адміністративного натиску можуть лише зіпсувати і погубити справу, що середняка треба переконати заходами економічного й політичного характеру в правильності нашої політики, що його можна «взяти» лише прикладом, показом.

Комуністи повинні зрозуміти, крім того, що новий курс запроваджено не для пожвавлення антирадянських елементів, а для пожвавлення Рад і привернення основної маси селянства, що новий курс не виключає, а передбачає рішучу боротьбу проти антирадянських елементів, що коли антирадянські елементи кажуть: «натискай далі», розцінюючи поступки селянству як ознаку нашої слабості і використовуючи їх для цілей контрреволюції, — то треба їм довести обов'язково, що Радянська влада міцна, нагадавши про тюрму, яка давно плаче за ними.

Я думаю, що небезпека ідеологічного оформлення і посилення антирадянської агітації на селі буде напевно підірвана в корені, коли ці наші завдання будуть засвоєні і проведені в життя.

Так стоїть справа з сьомим питанням.

Перейдімо до восьмого питання.

VIII

Чи немає небезпеки оформлення безпартійних фракцій у Радах в зв'язку з посиленням впливу безпартійних?

Про небезпеку в даному разі можна говорити лише умовно. Немає нічого небезпечного, коли вплив більш-менш організованих безпартійних зростає там, куди вплив комуністів ще не проник. Так стоїть справа, наприклад, з профспілками в місті і безпартійними, більш-менш радянськими об'єднаннями на селі. Небезпека починається з того часу, коли об'єднання безпартійних починає подумувати про те, щоб замінити собою партію.

Звідки береться ця небезпека?

Характерно, що в робітничому класі у нас така небезпека не спостерігається або майже не спостерігається. Чим це пояснити? Пояснюється це тим, що навколо партії в робітничому класі існує у нас численний актив безпартійних робітників, які оточують партію атмосферою довір'я і з'єднують її з мільйонними масами робітничого класу.

Не менш характерно, що така небезпека особливо гостра серед селянства. Чому? Тому, що партія слаба в селянстві, у партії немає ще численного активу безпартійного селянства, який міг би з'єднати її з десятками мільйонів селян. А тимчасом ніде, здається, не відчувається такої гострої необхідності в безпартійному активі, як серед селянства.

Висновок один: щоб ліквідувати небезпеку відриву й відчуження безпартійних селянських мас від партії, треба створити навколо партії численний безпартійний актив селянства.

Але створити такий актив одним ударом або за місяць-другий не можна. Його можна створити і виділити з решти маси селянства лише з часом, в ході роботи, в ході пожвавлення Рад, в ході насадження кооперативної громадськості. Для цього треба змінити самий підхід комуніста до безпартійного. Для цього необхідно, щоб комуніст ставився до безпартійного, як рівний до рівного. Для цього необхідно, щоб комуніст навчився ставитись до безпартійного з довір'ям, як брат до брата. Не можна вимагати від безпартійного довір'я, коли він дістає за це недовір'я. Ленін говорив, що відносини між партійними і безпартійними повинні бути відносинами «взаємного

довір'я». Цих слів Леніна забувати не можна. Створити обстановку взаємного довір'я партійних і безпартійних — ось що необхідне, насамперед, для того, щоб підготувати умови для створення численного безпартійного активу з селян навколо партії.

А як створюється це взаємодовір'я? Звичайно, не відразу і не шляхом розпоряджень. Воно може створюватись, як говорить Ленін, тільки шляхом «взаємної перевірки» партійних і безпартійних, шляхом взаємоперевірки в ході повсякденної практичної роботи. В період першої чистки партії партійні перевірялися через безпартійних, і це дало добрі результати для партії, створивши навколо неї атмосферу незвичайного довір'я. Ленін уже тоді говорив з цього приводу, що уроки першої чистки щодо взаємоперевірки партійних і безпартійних повинні бути поширені на всі галузі роботи. Я думаю, що час згадати про цю пораду Леніна і вжити заходів до її проведення в життя.

Отже, взаємна критика і взаємна перевірка партійних і безпартійних, здійснювана в ході повсякденної практичної роботи, як засіб створення атмосфери взаємного довір'я між ними, — такий той шлях, що ним повинна піти партія, коли вона хоче ліквідувати небезпеку відчуження мільйонів безпартійних від партії, коли вона хоче створити навколо своїх організацій на селі численний безпартійний актив із селян.

Так стоїть справа з восьмим питанням.

Перейдімо до дев'ятого питання.

IX

Чи зуміємо дійсно без чужоземної допомоги провести переустаткування і значне розширення основного капіталу великої промисловості?

Питання це можна зрозуміти двояко.

Або тут мова йде про негайну допомогу Радянській державі кредитами з боку існуючих капіталістичних держав, як неминучу умову розвитку радянської промисловості, і тоді — можна було б дати одну відповідь, що відповідала б такій постановці питання.

Або мова йде про допомогу Радянській державі від пролетаріату Заходу в майбутньому, після того, як він переможе, як неминучу умову побудови соціалістичного господарства, і тоді — довелося б дати іншу відповідь.

Щоб не образити нікого, я постараюсь дати відповідь на обидва можливі тлумачення цього питання.

Почнімо з першого тлумачення.

Чи можливий розвиток великої радянської промисловості в умовах капіталістичного оточення без кредитів ззовні?

Так, можливий. Справа ця буде зв'язана з великими труднощами, доведеться при цьому пережити тяжкі випробування, але індустріалізацію нашої країни без кредитів ззовні ми все ж можемо провести, незважаючи на всі ці труднощі.

Історія знала досі три шляхи утворення і розвитку могутніх промислових держав.

Перший шлях — це шлях загарбання і пограбування колоній. Так розвивалася, наприклад, Англія,

яка, захопивши колонії в усіх частинах світу, викачувала звідти «добавочний капітал» для посилення своєї промисловості на протязі двох століть і перетворилась, кінець кінцем, у «фабрику світу». Ви знаєте, що цей шлях розвитку для нас неприйнятний, бо колоніальні загарбання і грабежі несумісні з природою радянського ладу.

Другий шлях — це шлях воєнного розгрому і контрибуцій, що його проводить одна країна проти іншої країни. Так стояла справа, наприклад, з Німеччиною, яка, розгромивши Францію в період франко-пруської війни і видушивши з неї 5 мільярдів контрибуції, влила потім цю суму в канали своєї промисловості. Ви знаєте, що цей шлях розвитку так само несумісний з природою радянського ладу, бо він нічим по суті справи не відрізняється від першого шляху.

Шлях третій - це шлях кабальних концесій і кабальних позик, що йдуть від країн, капіталістично розвинених, в країну, капіталістично відсталу. Так стояла справа, наприклад, з царською Росією, яка, даючи кабальні концесії і беручи кабальні позики у західних держав, влізла тим самим в ярмо напівколоніального існування, що не виключало, однак, того, що в майбутньому вона могла б, кінець кінцем, викарабкатись на шлях самостійного промислового розвитку, звичайно, не без допомоги більш-менш «вдалих» воєн і, звичайно, не без пограбування сусідніх країн. Навряд чи треба доводити, що цей шлях так само неприйнятний для Радянської країни: не для того ми проливали кров у трирічній війні з імперіалістами всіх країн, щоб на другий день після пере-

можного закінчення громадянської війни піти добровільно в кабалу імперіалізму.

Було б неправильним думати, що кожний з цих шляхів розвитку здійснюється в живому житті обов'язково в чистому вигляді і неодмінно ізольовано від інших шляхів. Насправді в історії окремих держав ці шляхи нерідко перехрещувались і доповнювали один одного, даючи зразки їх сплетіння. Прикладом такого сплетіння шляхів є, наприклад, історія розвитку Сполучених Штатів Північної Америки. Пояснюється ця обставина тим, що різні шляхи розвитку, при всій їх відмінності один від одного, мають деякі спільні риси, що зближають їх між собою і роблять можливим їх сплетіння: по-перше, всі вони ведуть до утворення **капіталістичних** промислових держав; по-друге, всі вони передбачають приплив ззовні «добавочних капіталів», одержуваних тими чи іншими способами, **як неминучу умову** утворення таких держав. Але було б ще більш неправильним змішувати їх на цій підставі між собою і валити в одну купу, не розуміючи того, що три шляхи розвитку означають все ж три різні методи утворення промислових капіталістичних держав, що кожен з цих шляхів накладає свій особливий відпечаток на фізіономію цих держав.

Що ж лишається робити Радянській державі, коли старі шляхи індустріалізації країни є для неї неприйнятні, а приплив нових капіталів не на кабальних умовах все ще лишається виключеним?

Лишається новий шлях розвитку, шлях, не зіданий ще повністю іншими країнами, шлях розвитку великої промисловості без кредитів ззовні, шлях

індустріалізації країни без обов'язкового припливу чужоземного капіталу, — шлях, намічений Леніним у статті «Краще менше, та краще».

«Ми повинні постаратися, — говорить Ленін, — побудувати державу, в якій робітники зберегли б своє керівництво над селянами, дові'я селян щодо себе і з найбільшою економією вигнали б із своїх суспільних відносин всякі сліди будь-яких надмірностей.

Ми повинні звести наш держапарат до максимальної економії... Коли ми збережемо за робітничим класом керівництво над селянством, то ми дістанемо можливість ціною найбільшої і найбільшої економії господарства в нашій державі добитися того, щоб всяке найменше заощадження зберегти для розвитку нашої великої машинної індустрії, для розвитку електрифікації... Тільки тоді, — говорить далі Ленін, — ми спроможні будемо пересісти, висловлюючись фігурально, з одного коня на іншого, а саме, з коня селянського, мужицького, зубожілого, з коня економій, розрахованих на розорену селянську країну, — на коня, якого шукає і не може не шукати для себе пролетаріат, на коня великої машинної індустрії, електрифікації, Волховбуду і т. д.» (див. т. XXVII, стор. 417).

Такий є той шлях, на який стала вже наша країна і який вона повинна пройти для того, щоб розвинути свою велику промисловість і розвинутися самій в могутню індустріальну державу пролетаріату.

Шлях цей, як я вже говорив, не звіданий буржуазними державами. Але це далеко ще не значить, що він неможливий для пролетарської держави. Те, що неможливе або майже неможливе в даному разі для буржуазних держав, — цілком можливе для держави пролетарської. Справа в тому, що пролетарська держава має в цьому відношенні такі переваги, яких не мають і, мабуть, не можуть мати буржуазні держави. Націоналізована земля, націоналізована про-

мисловість, націоналізовані транспорт і кредит, монополізована зовнішня торгівля, регульована державою внутрішня торгівля, — все це такі нові джерела «добавочних капіталів», які можуть бути використані для розвитку індустрії нашої країни, яких не мала ще жодна буржуазна держава. Ви знаєте, що ці і подібні їм нові джерела вже використовуються пролетарською владою для розвитку нашої промисловості. Ви знаєте, що ми маємо вже на цьому шляху деякі немаловажні успіхи.

Ось чому шлях розвитку, неможливий для буржуазних держав, цілком можливий для пролетарської держави, незважаючи на всі його трудноці і випробування.

Крім того, треба зауважити, що відсутність в даний момент припливу капіталу ззовні, на умовах некабальних, не може бути чимсь вічним і незаперечним. Ви знаєте, що деякий приплив капіталу ззовні в нашу країну вже почався. Навряд чи є підстава сумніватися, що приплив цей посилюватиметься в міру зростання і зміцнення нашого народного господарства.

Так стоїть справа з першим тлумаченням питання.

Перейдімо до другого тлумачення питання.

Чи можлива побудова соціалістичного господарства в нашій країні без попередньої перемоги соціалізму в основних країнах Європи, без прямої допомоги технікою і устаткуванням з боку перемігшого пролетаріату Європи?

Перш ніж перейти до цього питання, відповідь на яке, до речі сказати, вже дана мною на початку цієї промови, я хотів би розвіяти одно дуже поширене

непорозуміння, зв'язане з цим питанням. Непорозуміння це полягає в тому, що деякі товариші схильні ототожнювати питання про «переустаткування і розширення основного капіталу великої промисловості» з питанням про побудову соціалістичного господарства в нашій країні. Чи можна згодитися з таким ототожненням? Ні, не можна. Чому? Тому, що перше питання вужче від другого своїм обсягом. Тому, що перше питання про розширення основного капіталу промисловості захоплює лише **частину** народного господарства — індустрію, тоді як питання про побудову соціалістичного господарства обіймає **все** народне господарство, тобто **і** індустрію, **і** сільське господарство. Тому, що проблема побудови соціалізму означає проблему **організації** народного господарства в цілому, проблему **правильного сполучення** індустрії і сільського господарства, тоді як питання про розширення основного капіталу промисловості не зачіпає навіть, строго кажучи, цієї проблеми. Можна уявити собі, що основний капітал промисловості вже переустатковується і розширяється, але це ще зовсім не значить, що тим самим уже розв'язана проблема побудови соціалістичного господарства. Соціалістичне суспільство є виробничо-споживче товариство працівників індустрії і сільського господарства. Якщо в цьому товаристві промисловість не пов'язана з сільським господарством, що дає сировину і продовольство і поглинає вироби промисловості, якщо промисловість і сільське господарство не становлять, таким чином, єдиного народногосподарського цілого, — то ніякого соціалізму з цього не вийде.

Ось чому питання про взаємовідношення промисловості і сільського господарства, питання про взаємовідношення пролетаріату і селянства є основне питання проблеми побудови соціалістичного господарства.

Ось чому питання про переустаткування і розширення основного капіталу великої промисловості не можна ототожнювати з питанням про побудову соціалістичного господарства.

Отже, чи можлива побудова соціалістичного господарства в нашій країні без попередньої перемоги соціалізму в інших країнах, без прямої допомоги технікою і устаткуванням з боку перемігшого пролетаріату Заходу?

Так, можлива. І не тільки можлива, але й необхідна, але й неминуча. Бо ми вже будуємо соціалізм, розвиваючи націоналізовану індустрію і змикаючи її з сільським господарством, насаджуючи на селі кооперацію і включаючи селянське господарство в загальну систему радянського розвитку, пожвавлюючи Ради і зливаючи державний апарат з мільйонними масами населення, будуючи нову культуру і насаджуючи нову громадськість. Немає сумніву, що труднощів на цьому шляху — сила-силенна, що нам доведеться ще пережити цілий ряд випробувань. Немає сумніву, що справа була б полегшена в корені, якби приспіла на допомогу перемога соціалізму на Заході. Але, по-перше, перемога соціалізму на Заході «робиться» не так швидко, як цього хотілося б нам, по-друге, труднощі ці переборні, і ми вже переборюємо їх, як відомо.

Про все це я вже говорив на початку своєї промови. Ще раніше говорив я про це у своїй доповіді

московському активові*. А ще раніше говорилося про це в моїй «Передмові» до книжки «На шляхах до Жовтня». Я говорив, що заперечення соціалістичних можливостей будівництва в нашій країні є ліквідаторство, яке веде до переродження партії. Навряд чи варто тепер повторювати ще раз уже сказане раніше кілька разів. Тому я відсилаю вас до творів Леніна, де ви знайдете достатню кількість матеріалів і положень щодо цього.

Хотілося б тільки сказати кілька слів про історію питання і про значення його для партії в даний момент.

Якщо не рахувати дискусії в 1905—1906 роках, то питання про будівництво соціалізму в одній країні вперше було поставлене в партії під час імперіалістичної війни в 1915 році. Відомо, що Ленін уперше сформулював тоді положення про «можливість перемоги соціалізму» спершу «в одній, окремо взятій, капіталістичній країні» (див. т. XVIII, стор. 232). Це був період повороту від революції буржуазно-демократичної до революції соціалістичної. Відомо, що Троцький тоді ж заперечив це положення Леніна, заявивши: «безнадійна річ думати... що, наприклад, революційна Росія могла б встояти перед лицем консервативної Європи» (див. т. III тв. Троцького, ч. I, стор. 90).

В 1921 році, після Жовтневої революції і громадянської війни, коли питання будівництва стають на чергу дня, питання про будівництво соціалізму знову випливає в партії. Це був період, коли поворот до

---

* Див. цей том, стор. 92—134. *Ред.*

«нової економічної політики» розцінювався деякими товаришами як відхід від соціалістичних завдань, як відхід від соціалістичного будівництва. Відомо, що Ленін у своїй брошурі «Про продподаток»[37] визначив тоді поворот до «нової економічної політики», як необхідну умову змички індустрії з селянським господарством, як умову побудови фундаменту соціалістичної економіки, як шлях до успішного будівництва соціалізму. Це було в квітні 1921 року. Немовби у відповідь на це Троцький у січні 1922 року в передмові до своєї книги «1905 рік» висуває цілком протилежне положення в питанні про соціалістичне будівництво в нашій країні, заявляючи, що «суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, *зможуть знайти своє розв'язання тільки в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату*».

Через рік після цього (в 1922 році) знов протиставляться одна одній заява Леніна на пленумі Мосради про те, що «з Росії непівської буде Росія соціалістична», і заява Троцького в післяслові до «Програми миру» про те, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим тільки після перемоги пролетаріату в найважливіших країнах Європи».

Нарешті, ще через рік, незадовго до своєї смерті, Ленін знов повертається до цього питання в статті «Про кооперацію» (травень 1923 р.), заявляючи, що у нас в Радянському Союзі є «все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства».

Така є коротка історія питання.

Уже з цієї історичної довідки видно, що проблема будівництва соціалізму в нашій країні є одна з найважливіших проблем нашої партійної практики. Навряд чи треба доводити, що Ленін не став би до нього багато разів повертатися, якби не вважав його найважливішим питанням нашої практики.

Пізніше розвиток нашої економіки, загострення в ній боротьби між елементами соціалізму і капіталізму, а особливо тимчасова стабілізація капіталізму, лише загострили і посилили значення питання про можливість соціалістичного будівництва в нашій країні.

В чому полягає важливість цього питання з точки зору партійної практики?

В тому, що воно зачіпає питання про перспективу нашого будівництва, про завдання і цілі цього будівництва. Не можна будувати по-справжньому, не знаючи — в ім'я чого будуєш. Не можна рухатись ні на крок, не знаючи напряму руху. Питання про перспективу є найважливіше питання нашої партії, яка звикла мати перед собою ясну і певну мету. Чи будуємо ми в ім'я соціалізму з розрахунком на перемогу соціалістичного будівництва, чи будуємо навмання, наосліп, для того, щоб «в чеканні соціалістичної революції в усьому світі» угноїти грунт для буржуазної демократії, — в цьому тепер одно з основних питань. Не можна працювати і будувати по-справжньому, не маючи ясної відповіді на це не менш ясне питання. Сотні й тисячі партійних працівників, професіоналістів і кооператорів, господарників і культурників, військових працівників і комсомольців звертаються до нас, запитують нас, запитують нашу партію: до чого вести справу, в ім'я чого

будувати? І горе тим керівникам, які не зуміють або не захочуть дати на це питання ясної і певної відповіді, які почнуть виляти хвостом і стануть посилати людей від Понтія до Пілата, топлячи в інтелігентському скептицизмі соціалістичні перспективи нашого будівництва.

Велике значення ленінізму в тому, між іншим, і полягає, що він не визнає будівництва навмання, наосліп, що він не мислить будівництва без перспективи, що він дає на питання про перспективу нашої роботи ясну і певну відповідь, заявляючи, що ми маємо всі дані для побудови соціалістичного господарства в нашій країні, що ми можемо і повинні будувати повне соціалістичне суспільство.

Так стоїть справа з питанням про можливість побудови соціалістичного господарства.

Інша річ — чи вдасться нам напевно побудувати соціалістичне господарство. Це залежить не тільки від нас. Це залежить також від сили і слабості наших ворогів і наших друзів поза нашою країною. Ми його побудуємо, якщо нам дадуть будувати, якщо нам удасться продовжити період «передишки», якщо не буде серйозної інтервенції, якщо інтервенція не буде переможною, якщо сила й могутність міжнародного революційного руху, з одного боку, і сила й могутність нашої власної країни, з другого боку, будуть досить великі для того, щоб унеможливити серйозну спробу інтервенції. І, навпаки, ми його не побудуємо, якщо нас розгромлять в результаті успішної інтервенції.

Так стоїть справа з дев'ятим питанням.

Перейдімо до останнього питання.

X

Укажіть найбільші майбутні трудності нашого партійного і радянського будівництва в зв'язку з стабілізацією і затяжкою світової революції, особливо в галузі взаємовідносин партії і робітничого класу, робітничого класу і селянства.

Трудностей таких, якщо мати на увазі головні з них, я налічив п'ять. Роль стабілізації капіталізму полягає в тому, що вона їх дещо посилює.

Перша трудність. Вона полягає в утрудненнях, зв'язаних з небезпекою іноземної збройної інтервенції. Це не значить, що ми стоїмо перед безпосередньою небезпекою інтервенції, що імперіалісти вже готові і цілком спроможні негайно інтервеніювати нашу країну. Для цього імперіалізмові слід було б бути, принаймні, таким же могутнім, яким він був, наприклад, перед війною, чого немає, як відомо, в дійсності. Нинішня війна в Марокко [38] і інтервенція в Китаї [39], ці репетиції майбутніх воєн та інтервенцій, наочно показують, що в імперіалізму хребет став слабий. Отже, мова йде не про безпосередню інтервенцію, а про те, що поки є капіталістичне оточення — буде і небезпека інтервенції взагалі, а поки є небезпека інтервенції — ми змушені утримувати в інтересах оборони армію і флот, що забирають щороку сотні мільйонів карбованців. А що значить щорічне витрачання сотень мільйонів карбованців на армію і флот? Це значить — відповідне скорочення видатків на культурне і господарське будівництво. Нічого й казати, що, якби не небезпека інтервенції, ми могли б обернути ці суми, принаймні більшу частину з них, на посилення проми-

словості, поліпшення сільського господарства, запроваджеиня, наприклад, реформи загальнообов'язкової початкової освіти і т. п. Звідси утруднення в галузі будівничої роботи, зв'язані з небезпекою інтервенції.

Характерна особливість цієї трудності, на відміну від усіх інших трудностей, полягає в тому, що її подолання залежить не тільки від нас, що вона може бути ліквідована лише спільними зусиллями нашої країни і революційного руху всіх інших країн.

Друга трудність. Вона полягає в утрудненнях, зв'язаних із суперечностями між пролетаріатом і селянством. Я вже говорив про ці суперечності при розгляді питання про класову боротьбу на селі. Повторювати вже сказане немає ніякої потреби. Суперечності ці проходять по лінії політики цін на продукти землеробства і вироби промисловості, по лінії сільгоспподатку, управління селом і т. п. Небезпека полягає тут в дезорганізації справи змички і підриві ідеї керівиицтва селянством з боку пролетаріату. Звідси трудність, зв'язана з цією небезпекою.

Характерна особливість цієї трудності, на відміну від попередньої трудності, полягає в тому, що вона може бути переборена нашими внутрішніми силами. Новий курс на селі — такий є шлях, необхідний для переборення цієї трудності.

Третя трудність. Вона полягає в утрудненнях, зв'язаних з національними суперечностями всередині нашого Союзу, з суперечностями між «центром» і «окраїнами». Суперечності ці розвиваються на грунті неоднаковості господарських і культурних умов розвитку «центра» і «окраїн», на грунті відсталості останніх від першого. Якщо політичні суперечності

в цій галузі можна вважати вже переборениими, то культурні і, особливо, господарські суперечності тільки ще складаються й оформляються, з огляду на що їх треба ще перебороти. Небезпека тут двояка: небезпека великодержавної зарозумілості і чиновницької сваволі центральних установ Союзу, які не хочуть або не вміють проявити потрібну чуйність до запитів національних республік, з одного боку, і небезпека національного недовір'я і національної замкненості республік та областей щодо «центра», з другого боку. Боротьба з цими небезпеками, особливо з першою з них, — такий є шлях переборення трудностей в галузі національного питання.

Характерна особливість цієї трудності полягає в тому, що вона, так само як і друга трудність, може бути переборена внутрішніми силами Союзу.

Четверта трудність. Полягає вона в утрудненнях, зв'язаних з небезпекою відриву державного апарату від партії, з небезпекою ослаблення партійного керівництва над державним апаратом. Я вже говорив про цю небезпеку при розгляді питання про небезпеки партійного переродження. Повторювати вже сказане навряд чи є потреба. Небезпека ця культивується наявністю буржуазно-бюрократичних елементів в державному апараті. Вона посилюється і загострюється ростом державного апарату і посиленням його питомої ваги. Завдання полягає в тому, щоб по можливості скорочувати державний апарат, систематично виганяти з нього елементи бюрократизму і буржуазного розкладу, розміщати керівні сили партії по вузлових пунктах держапарату і забезпечити, таким чином, над ним партійне керівництво.

Характерна особливість цієї трудності полягає в тому, що вона, так само як і третя трудність, може бути переборена нашими власними силами.

П'ята трудність. Полягає вона в небезпеці часткового відриву партійних організацій і профспілок від широких мас робітничого класу, від потреб і запитів цих мас. Виникає і розвивається ця небезпека внаслідок засилля бюрократичних елементів в цілому ряді органів партійних і професійних організацій, не виключаючи осередків і фабзавкомів. Небезпека ця посилилась останнім часом у зв'язку з лозунгом «лицем до села», який перемістив увагу наших організацій з міста на село, від пролетаріату до селянства, причому багато товаришів не зрозуміли, що, повертаючись лицем до села, не можна ставати спиною до пролетаріату, що лозунг «лицем до села» може бути здійснений лише через пролетаріат і силами пролетаріату, що неуважне ставлення до запитів робітничого класу може лише посилити небезпеку відриву партійних і професійних організацій від робітничих мас.

Які ознаки цієї небезпеки?

По-перше, втрата чуйності і недостатність уваги у наших партійно-професійних організацій до запитів і потреб широких мас робітничого класу; по-друге, нерозуміння того, що у робітників підвищилося почуття своєї гідності і почуття пануючого класу, що вони не зрозуміють і не переварять бюрократично-канцелярського ставлення з боку партійних і професійних організацій; по-третє, нерозуміння того, що лізти до робітників з необдуманими розпорядженнями не можна, що центр ваги тепер не в цих «заходах»,

а в завоюванні на сторону партії довір'я всього робітничого класу; по-четверте, нерозуміння того, що не можна проводити скільки-небудь широкі заходи (наприклад, перехід на три верстати в текстильному районі), які зачіпають маси робітників, без попередньої кампанії серед робітників, без проведення широких виробничих нарад.

В результаті всього цього — відрив ряду партійних і професійних організацій від широких мас робітничого класу і конфлікти на підприємствах. Відомо, що недавні конфлікти, які розігралися в текстильному районі, розкрили наявність усіх цих язв в цілому ряді наших партійних і професійних організацій.

Такі є характерні риси п'ятої трудності на шляхах нашого будівництва.

Для того, щоб перебороти ці трудності, треба, насамперед, добитись того, щоб звільнити наші партійні і професійні організації від явно бюрократичних елементів, приступити до оновлення складу фабзавкомів, обов'язково пожвавити виробничі наради, перенести центр ваги партійної роботи на великі виробничі осередки і забезпечити їх кращими партійними працівниками.

Більше уваги і вдумливості до запитів і потреб робітничого класу, менше бюрократичного формалізму в практиці наших партійно-професійних організацій, більше чуйності і відзивності до почуття класової гідності робітничого класу — таке тепер завдання.

Так стоїть справа з десятим питанням.

«Правда» №№ 139, 141, 142 і 145; 21, 24, 25 і 28 червня 1925 р.

УНІВЕРСИТЕТОВІ ІМЕНІ Я. М. СВЕРДЛОВА

До дня другого випуску основного і професійного курсів

Свердловський університет є одним з найпотужніших знарядь у справі створення командного складу партії по керівництву масами.

За роки свого існування Свердловський університет встиг уже дати партії цілі загони активних працівників, які діють на всіх фронтах соціалістичного будівництва.

Нині Університет знов передає на роботу партії загін в 214 студентів, — в більшості своїй робітників.

Для того, щоб майбутня робота цього загону була плодотворною при складних завданнях будівництва, які стоять перед партією, — необхідно, щоб загін цей пам'ятав про деякі нові обставини в нашій обстановці, що мають в даний момент вирішальне значення.

Що це за обставини?

Це, по-перше, той факт, що основні класи нашої країни, пролетаріат і селянство, істотно змінилися

останнім часом, стали більш активними і в політичному і в господарському відношенні, через що і вимагають до себе нового підходу з боку партії. Декласованого робітничого класу вже немає більше у нас, — тепер це цілком сформований і повнокровний клас пролетарів, який культурно і політично виріс і вимагає через це з боку партії більш гнучкого і більш обдуманого керівництва. Те саме можна сказати про селянство. Це вже не старе селянство, загнане старими скорпіонами і пройняте страхом втратити колишню поміщицьку землю, або прибите рогатками продрозверстки. Це нове селянство, яке культурно виросло, забуло вже про поміщика і продрозверстку, вимагає дешевих товарів і високих цін на хліб і вміє використати до дна лозунг партії про пожвавлення Рад. Максимальна гнучкість щодо нинішнього селянства, — ось що потрібне тепер від партії. Завоювати знов селянство на сторону пролетаріату, — в цьому тепер завдання партії.

Це, по-друге, та обставина, що в цілому ряді районів середняк опинився в блоці з куркулем. Це основний факт, про який не можна забувати ні на одну хвилину. Диктатура пролетаріату, з точки зору союзу робітників і селян, є керівництво селянством з боку пролетаріату. А що значить керувати селянством? Це значить повернути повністю довір'я основної маси селянства до робітничого класу і його партії. Без такого довір'я немає пролетарського керівництва, без такого керівництва немає диктатури пролетаріату. Отже, вести роботу по лінії повернення повного довір'я основної маси селянства до робітничого кла-

су, — в цьому завдання партії і партійних працівників.

Це, по-третє, та обставина, що останнім часом наші партійні працівники через лозунг «лицем до села» стали потроху забувати про робітників, випустили з уваги, що, повертаючись лицем до села, ми не можемо стати спиною до міста і, насамперед, до пролетаріату. Це теж новий факт, про який не можна забувати ні на одну хвилину. Слід пам'ятати, що останнім часом у робітничого класу особливо розвинулось і посилилось почуття сили і почуття своєї гідності. Це є виросле почуття господаря у класу, який є в нашій країні пануючим класом. Це, товариші, величезне досягнення в усій нашій роботі, бо робітничий клас, який почуває себе не тільки класом працюючим, але й класом управляючим, — такий клас здатний на чудеса. Але з цього випливає, що хто з комуністів не зважає в своїй роботі на це почуття господаря у класу пролетарів, той нічого не зрозумів в новій обстановці, той, строго кажучи, не комуніст, той напевно мусить скрутити собі в'язи. Через це, говорячи про лозунг «лицем до села», треба разом з тим пам'ятати про те, що основним класом, покликаним провести цей лозунг, є робітничий клас, що лозунг цей можна провести в життя лише остільки, оскільки робітничий клас стає дійсно керівною силою в країні. Ось чому чергове завдання партії полягає в тому, щоб наші партійні працівники на місцях зрозуміли, нарешті, абсолютну необхідність найбільш уважного і найбільш вдумливого ставлення до всіх без винятку запитів робітничого класу, як матеріальних, так і культурних.

Завдання вашого загону випускників полягає в тому, щоб врахувати всі ці обставини в своїй роботі на місцях.

Я не сумніваюсь, що ви зумієте виконати це завдання.

Дозвольте побажати вам повного успіху у майбутній роботі.

З комуністичним привітом

Й. Сталін

«Правда» № 132,
13 червня 1925 р.

ЩЕ РАЗ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

З приводу статті Семича

Можна лише вітати, що Семич тепер, після проведеної дискусії в югославській комісії, приєднується в своїй статті цілком і повністю до позиції делегації РКП(б) в Комінтерні, але було б неправильним думати, на цій підставі, що між делегацією РКП(б), з одного боку, і Семичем — з другого, не було незгод до дискусії або під час дискусії в югославській комісії. Семич схильний, як видно, саме так думати про незгоди в національному питанні, намагаючись звести їх до непорозумінь. Але він, на жаль, глибоко помиляється. Він твердить у своїй статті, що полеміка з ним грунтується на «ряді непорозумінь», викликаних «однією, неповністю перекладеною», його промовою в югославській комісії. Інакше кажучи, виходить, що винен тут стрілочник, який чомусь переклав промову Семича неповністю. Я змушений заявити, в інтересах істини, що це твердження Семича зовсім не відповідає дійсності. Було б, звичайно, краще, якби Семич підкріпив цю свою заяву цитатами з своєї промови в югославській комісії, що зберігається

в архіві Комінтерну. Але він цього не зробив чомусь. З огляду на це я змушений пробробити за Семича цю, не дуже приємну, але цілком необхідну процедуру.

Це тим більш необхідно, що неясностей у нинішній позиції Семича навіть тепер, коли він цілком солідаризується з позицією делегації РКП(б), лишилося все-таки немало.

Я говорив у своїй промові на югославській комісії (див. «Большевик»[40] № 7)* про незгоди в трьох питаннях: 1) в питанні про шляхи розв'язання національного питання, 2) в питанні про внутрішній соціальний зміст національного руху в дану історичну епоху і 3) в питанні про роль міжнародного моменту в національному питанні.

В першому питанні я заявляв, що Семич «не цілком з'ясував собі основну суть постановки національного питання у більшовиків», що він відриває національне питання від загального питання про революцію, що він стає, таким чином, на шлях, який зводить національне питання до питання конституційного.

Чи вірно все це?

Читайте подані далі місця з промови Семича в югославській комісії (30 березня 1925 р.) і судіть самі:

«Чи можна зводити національне питання до конституційного? Насамперед, одна теоретична постановка. Скажімо, в одній державі *X* живуть три нації — *А*, *В* і *С*. Ці три нації виявляють бажання, що вони хочуть жити в одній державі. Про що ж, в цьому випадку, йде мова? Звичайно, про регулювання внутрішніх відносин всередині цієї держави. Значить, питання конституційного порядку. В цьому теоретичному випадку національне питання

---

* Див. цей том, стор. 71—78. *Ред.*

зводиться до конституційного... Коли ми в такому теоретичному випадку зводимо національне питання до конституційного, тоді треба сказати, — і це я завжди підкреслював, — що самовизначення народів, аж до відокремлення, є умовою розв'язання конституційного питання. І тільки в такій площині я ставлю конституційне питання».

Я думаю, що ці місця з промови Семича не потребують дальших коментаріїв. Ясно, що той, хто розглядає національне питання як складову частину загального питання про пролетарську революцію, не може його зводити до питання конституційного. І навпаки: тільки той, хто відриває національне питання від загального питання про пролетарську революцію, тільки той може зводити його до питання конституційного.

У промові Семича є вказівка на те, що право національного самовизначення не може бути завойоване без революційної боротьби. Семич говорить: «Зрозуміло, що такі права можна завоювати тільки революційною боротьбою. Вони не можуть бути завойовані парламентським шляхом, а тільки можуть бути викликані масовими революційними діями». Але що значить «революційна боротьба» і «революційні дії»? Чи можна ототожнювати «революційну боротьбу» і «революційні дії» з поваленням пануючого класу, з захопленням влади, з перемогою революції, як умовою розв'язання національного питання? Звичайно, не можна. Одна справа, коли говориш про перемогу революції, як про основну умову розв'язання національного питання, і зовсім інша справа, коли умовою розв'язання національного питання ставиш «революційні дії» і «революційну боротьбу».

Треба відзначити, що шлях реформ, шлях конституційний зовсім не виключає «революційних дій» і «революційної боротьби». Вирішальними при визначенні революційного і реформістського характеру тієї чи іншої партії треба вважати не «революційні дії» самі по собі, а ті політичні цілі й завдання, в ім'я яких вони провадяться і використовуються партією. Російські меншовики в 1906 році, після розгону першої Думи, пропонували, як відомо, організувати «загальний страйк» і навіть «збройне повстання». Але це нітрохи не перешкоджало їм лишатися меншовиками. Бо навіщо вони пропонували тоді все це? Звичайно, не для розгрому царизму і організації повної перемоги революції, а для того, щоб «учинити тиск» на царський уряд з метою завоювання реформи, з метою розширення «конституції», з метою скликання «поліпшеної» Думи. «Революційні дії» **для** реформування старих порядків **при** збереженні влади в руках пануючого класу — це одно, це шлях конституційний. «Революційні дії» для злому старих порядків, для повалення пануючого класу — це друге, це шлях революційний, це шлях повної перемоги революції. Різниця тут корінна.

Ось чому я думаю, що посилання Семича на «революційну боротьбу», **при** зведенні національного питання до питання конституційного, не спростовує, а лише підтверджує мою заяву про те, що Семич «не цілком з'ясував собі основну суть постановки національного питання у більшовиків», бо він не зрозумів, що національне питання слід розглядати не ізольовано, а в нерозривному зв'язку з питанням

про перемогу революції, як частину загального питання про революцію.

Наполягаючи на цьому, я зовсім не думаю сказати, що я висловив щось нове про помилку Семича в цьому питанні. Аж ніяк. Про цю помилку Семича говорив тов. *Мануїльський* ще на V конгресі Комінтерну[41], заявивши, що:

«В своїй брошурі «Національне питання в світлі марксизму» і в ряді статей, опублікованих в органі югославської комуністичної партії «Радник», Семич як практичний лозунг для компартії висуває боротьбу за перегляд конституції, тобто фактично зводить все питання про самовизначення націй виключно на конституційний грунт» (див. стенограму V конгресу, стор. 596–597).

Про цю ж помилку говорив Зінов'єв в югославській комісії, заявивши, що:

«В перспективі Семича, виявляється, невистачає малого — революції», що національне питання є проблема «революційна, а не конституційна» (див. «Правда» № 83).

Не може бути, щоб усі ці зауваження представників РКП(б) в Комінтерні про помилку Семича були випадковими, безпідставними. Диму без вогню не буває.

Так стоїть справа з першою, основною помилкою Семича.

Всі інші його помилки безпосередньо випливають з цієї основної помилки.

Щодо другого питання я заявляв у своїй промові (див. «Большевик» № 7), що Семич «не хоче розглядати національне питання як питання по суті справи селянське» *.

---

* Див. цей том, стор. 73. *Ред.*

Чи вірно це?

Прочитайте таке місце з промови Семича в югославській комісії і судіть самі:

«В чому полягає, — запитує Семич, — **соціальний сенс національного руху в Югославії?**». І відповідає там же: «**Цей соціальний зміст полягає в конкурентній боротьбі між сербським капіталом, з одного боку, і кроатським та словенським — з другого**» (див. промову Семича в югославській комісії).

Що конкурентна боротьба словенської і кроатської буржуазії з сербською буржуазією не може не відігравати тут певної ролі, — в цьому, звичайно, не може бути сумніву. Але так само безсумнівне і те, що людина, яка вбачає соціальний сенс національного руху в конкурентній боротьбі буржуазії різних національностей, не може розглядати національне питання як питання по суті справи селянське. В чому полягає суть національного питання тепер, коли національне питання з питання місцевого і внутрідержавного перетворилося в питання світове, питання про боротьбу колоній і залежних національностей проти імперіалізму? Суть національного питання полягає тепер у боротьбі народних мас колоній і залежних національностей проти фінансової експлуатації, проти політичного поневолення і культурного знеособлення цих колоній і цих національностей з боку імперіалістичної буржуазії пануючої національності. Яке значення може мати при такій постановці національного питання конкурентна боротьба буржуазії різних національностей між собою? Безумовно, не вирішальне, а в деяких випадках навіть не важливе. Цілком очевидно, що мова іде тут, головним чином, не про те, що буржуазія однієї національності побиває

або може побити в конкурентній боротьбі буржуазію іншої національності, а про те, що імперіалістична група пануючої національності експлуатує і пригноблює основні маси і, насамперед, селянські маси колоній та залежних національностей, а пригноблюючи і експлуатуючи їх, вона тим самим втягує їх в боротьбу з імперіалізмом, робить їх союзниками пролетарської революції. Не можна розглядати національне питання як питання по суті справи селянське, якщо соціальний сенс національного руху зводиться до конкурентної боротьби буржуазії різних національностей. І навпаки: не можна вбачати соціальний сенс національного руху в конкурентній боротьбі буржуазії різних національностей, якщо розглядаєш національне питання як питання по суті справи селянське. Поставити знак рівності між цими двома формулами немає ніякої можливості.

Семич посилається на одно місце в брошурі Сталіна «Марксизм і національне питання», написаній наприкінці 1912 року. Там сказано, що «національна боротьба в умовах **ростущого** капіталізму є боротьба буржуазних класів між собою». Цим він, як видно, пробує натякнути на правильність своєї формули визначення соціального сенсу національного руху в даних історичних умовах. Але брошура Сталіна написана до імперіалістичної війни, коли національне питання не було ще в уявленні марксистів питанням загальносвітового значення, коли основна вимога марксистів про право самовизначення розцінювалась не як частина пролетарської революції, а як частина буржуазно-демократичної революції. Смішно було б не бачити, що з того часу міжнародна обстановка

змінилася в корені, що війна, з одного боку, і Жовтнева революція в Росії, з другого боку, перетворили національне питання з частки буржуазно-демократичної революції в частку пролетарсько-соціалістичної революції. Ще в жовтні 1916 року в своїй статті про «Підсумки дискусії про самовизначення»[42] Ленін говорив, що основний пункт національного питання про право на самовизначення перестав бути частиною загальнодемократичного руху, що він уже перетворився в складову частину загальнопролетарської, соціалістичної революції. Я вже не кажу про дальші праці з національного питання як Леніна, так і інших представників російського комунізму. Яке значення може мати після всього цього посилання Семича на відоме місце в брошурі Сталіна, написаній в період **буржуазно**-демократичної революції в Росії, тепер, коли ми вступили, в силу нової історичної обстановки, в нову епоху, в епоху **пролетарської** революції? Воно може мати лише те значення, що Семич цитує поза простором і часом, незалежно від живої історичної обстановки, порушуючи тим самим елементарні вимоги діалектики і не вважаючи на те, що правильне в одній історичній обстановці може бути неправильним в іншій історичній обстановці. Я вже говорив у своїй промові в югославській комісії, що в постановці національного питання у російських більшовиків треба розрізняти дві стадії: стадію дожовтневу, коли мова йшла про буржуазно-демократичну революцію, а національне питання розглядалося як частина загальнодемократичного руху, і стадію жовтневу, коли мова йшла вже про революцію пролетарську, а національне питання перетворилося в складову

частину пролетарської революції. Навряд чи треба доводити, що це розрізнення має вирішальне значення. Боюсь, що Семич все ще не з'ясував собі сенсу і значення цієї різниці між двома стадіями в постановці національного питання.

Ось чому я думаю, що в спробі Семича розглядати національний рух не як питання по суті справи селянське, а як питання про конкуренцію буржуазії різних національностей, — «криється недооцінка внутрішньої могутності національного руху і нерозуміння глибоко народного, глибоко революційного характеру національного руху» (див. «Большевик» № 7)*.

Так стоїть справа з другою помилкою Семича.

Характерно, що те саме говорить про цю помилку Семича Зінов'єв у своїй промові в югославській комісії, заявляючи:

«Неправильним є твердження Семича, що в Югославії на чолі селянського руху стоїть, мовляв, буржуазія, і тому він не революційний» (див. «Правда» № 83).

Чи випадковий цей збіг? Звичайно, ні!

Знову-таки: диму без вогню не буває.

Нарешті, в третьому питанні я говорив, що Семич робить «спробу трактувати національне питання в Югославії поза зв'язком з міжнародною обстановкою і з імовірними перспективами в Європі»**.

Чи вірно це?

Так, вірно. Бо в своїй промові Семич не зробив навіть віддаленого натяку на те, що міжнародна обстановка в сучасних умовах, особливо відносно

---

* Див. цей том, стор. 74. *Ред.*

** Див. там же. *Ред.*

Югославії, є надзвичайно важливий фактор у справі розв'язання національного питання. Той факт, що сама югославська держава склалася в результаті бійки двох основних імперіалістичних коаліцій, що Югославія не може вискочити з тієї великої гри сил, яка відбувається тепер в навколишніх державах імперіалізму, — все це лишилося поза полем зору Семича. Посилання Семича на те, що він цілком уявляє певні зміни в міжнародній обстановці, в силу яких питання про самовизначення може стати питанням актуально-практичним, — це посилання треба визнати тепер, у даній міжнародній обстановці, уже недостатнім. Справа тепер зовсім не в тому, щоб визнати, при певних змінах у міжнародній обстановці можливого і далекого майбутнього, актуальність питання про право націй на самовизначення, — це могли б перспективно визнати тепер, в разі потреби, навіть буржуазні демократи. Справа тепер не в цьому, а в тому, щоб не перетворювати теперішні кордони югославської держави, що склалися в результаті воєн і насильств, у вихідний пункт і законну базу розв'язання національного питання. Одно з двох: або питання про національне самовизначення, тобто про корінну зміну кордонів Югославії, є **привісок** до національної програми, що блідо вирисовується з далекого майбутнього, або воно є **основа** національної програми. Ясно, в кожному разі, що пункт про право на самовизначення не може бути одночасно **і** привіском, **і** основою національної програми югославської компартії. Боюсь, що Семич все ще продовжує розглядати право на самовизначення як перспективний привісок до національної програми.

Ось чому я думаю, що Семич відриває національне питання від питання про загальну міжнародну обстановку, через що у нього питання про самовизначення, тобто про зміну кордонів Югославії, є по суті справи питанням не актуальним, а академічним.

Так стоїть справа з третьою помилкою Семича.

Характерно, що те саме говорить тов. Мануїльський про цю помилку Семича у своїй доповіді на V конгресі Комінтерну:

«Основною передпосилкою всієї постановки національного питання Семичем є думка про те, що пролетаріат повинен брати буржуазну державу **в тих кордонах, які створені в ній рядом воєн і насильств»** * (див. стенограму V конгресу Комінтерну, стор. 597).

Чи можна вважати цей збіг за випадковий збіг? Звичайно, не можна!

Ще раз: диму без вогню не буває.

Журнал «Большевик» № 11—12,
30 червня 1925 р.
Підпис: Й. Сталін

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

ПРО РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА СХОДІ

Інтерв'ю, дане японському кореспондентові «Ніці-Ніці» панові Фусе

ЗАПИТАННЯ п. ФУСЕ І ВІДПОВІДІ Й. В. СТАЛІНА

1-е запитання. Японський народ, будучи найпередовішим з народів Сходу, найбільше зацікавлений в успіхах визвольного руху народів Сходу. Він охоче став би союзником СРСР у цій великій справі — у справі визволення поневолених народів Сходу з-під ярма імперіалізму західних держав. Проте Японії, що є в той же час капіталістичною державою, доводиться іноді йти проти цього руху, ставши в рядах на одному фронті з західними державами. (Наприклад: англо-японський союз, в силу якого Японія повинна була подавати допомогу Англії в її боротьбі з повстанцями в Індії, і спільний виступ Японії з Англією, Америкою і Францією проти китайських робітників в останній події в Шанхаї.)

Який вихід міг би бути, на Вашу думку, з цього скрутного становища, створюваного суперечністю між національним прагненням японського народу, з одного боку, і державним та соціальним ладом японської держави, — з другого?

Відповідь. Це вірно, що японський народ є найпередовішим з народів Сходу, що він зацікавлений

в успіхах визвольного руху пригноблених народів. Союз японського народу з народами Радянського Союзу був би вирішальним кроком у справі визволення народів Сходу. Такий союз знаменував би собою початок кінця великих колоніальних імперій, початок кінця світового імперіалізму. Цей союз був би непереможний.

Але вірно також і те, що державний і соціальний лад Японії штовхає японський народ на шлях імперіалізму, роблячи його знаряддям не визволення, а поневолення народів Сходу.

Ви питаєте: як вийти з цієї суперечності між інтересами японського народу, з одного боку, і державним та соціальним ладом Японії, — з другого?

Вихід один: змінити державний і соціальний лад Японії за образом і подобою корінних інтересів японського народу.

Росія один час була страховищем народів Сходу, жандармом всякого визвольного руху. Чим пояснити той факт, що вона з жандарма визвольного руху перетворилась в друга і прапороносця цього руху? Тільки тим, що державний і соціальний лад Росії був змінений.

2-е запитання. Східні народності, які населяють території СРСР, на багато віків відстали завдяки деспотичному режимові царського правління і тільки після революції дістали право на самостійний розвиток промисловості, сільського господарства, культури і т. д.

Скільки приблизно років, на Вашу думку, потрібно цим східним народностям СРСР для того, щоб стати

на однаковому з іншими народностями СРСР рівні культури?

Відповідь. Ви питаєте: скільки приблизно років потрібно східним народам Радянського Союзу для того, щоб стати на однаковому з іншими народами Радянського Союзу рівні культури?

Важко сказати. Темп культурного розвитку цих народів залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх умов. Взагалі, я мушу сказати, що прогнози відносно темпу розвитку ніколи не відзначалися точністю, особливо, коли мова йде про кількість років. Основна полегкість культурного розвитку цих країн полягає в тому, що головні гальма розвитку, як-от царизм, російський імперіалізм, режим експлуатації окраїн центром, — уже знято з шляху. Ця обставина дає величезний поштовх культурному розвиткові східних народів Радянського Союзу. Але наскільки повно буде використана ця основна полегкість, — це залежить уже від самих східних народів і, насамперед, від тієї стадії культурного розвитку, на якій їх застала радянська революція.

Одно, в усякому разі, можна сказати без вагань: при нинішніх умовах розвитку східні народи Радянського Союзу мають далеко більше шансів на *швидкий і всебічний розвиток національної культури*, ніж вони могли б мати при режимі найбільш «вільного» і найбільш «культурного» капіталізму.

3-є запитання. Ви говорите, що змичка визвольно-національного руху поневолених народів Сходу з пролетарським рухом передових країн Заходу забезпечить перемогу світової революції. А у нас, у японського народу, є лозунг — «Азія для азіатів». Чи не бачите

ви спільності між нашим прагненням і вашою революційною тактикою щодо колоніальних країн Сходу?

Відповідь. Ви питаєте: чи немає спільності між лозунгом «Азія для азіатів» і революційною тактикою більшовиків щодо колоніальних країн Сходу?

Оскільки лозунг «Азія для азіатів» означає заклик до революційної війни з імперіалізмом Заходу, остільки — але тільки остільки — спільність тут безперечно є.

Але лозунг «Азія для азіатів» захоплює не тільки цю сторону справи. Він має в собі ще два складові елементи, зовсім несумісні з тактикою більшовиків. По-перше, він обходить питання про східний імперіалізм, немов вважаючи, що східний імперіалізм кращий, ніж західний, що з східним імперіалізмом можна й не боротися. По-друге, він, цей лозунг, прищеплює робітникам Азії почуття недовір'я до робітників Європи, відчужує перших від других, розриває інтернаціональний зв'язок між ними і підриває, таким чином, самі основи визвольного руху.

Революційна тактика більшовиків спрямована не тільки проти західного імперіалізму, але проти імперіалізму взагалі, в тому числі і східного. Вона спрямована не на те, щоб ослабити інтернаціональні зв'язки робітників Азії з робітниками європейських і американських країн, а на те, щоб розширяти і зміцнювати ці зв'язки.

Тому, крім спільності є ще тут, як бачите, пункти корінного розходження між лозунгом «Азія для азіатів» і більшовицькою тактикою на Сході.

4-е запитання. Відповідаючи на моє запитання: «Де комунізм може мати більше шансів на успіх — на

Заході чи на Сході». Володимир Ілліч у розмові зі мною в 1920 році говорив: «Справжній комунізм може мати успіх поки що тільки на Заході, але ж Захід живе за рахунок Сходу; європейські капіталістичні держави наживаються, головним чином, на східних колоніях, але вони в той же час озброюють і навчають свої колонії, як битися, і цим Захід сам риє собі яму на Сході». Чи не вважаєте Ви дедалі частіше й частіше події в Китаї, Індії, Персії, Єгипті та інших східних країнах ознакою того, що близький той час, коли західним державам доведеться поховати себе в ту яму, яку вони собі вирили на Сході?

Відповідь. Ви питаєте: чи не вважаю я, що посилення революційного руху в Китаї, Індії, Персії, Єгипті та інших східних країнах є ознакою того, що близький той час, коли західні держави поховають себе в тій ямі, яку вони самі собі вирили на Сході?

Так, вважаю. Колоніальні країни є основним тилом імперіалізму. Революціонізування цього тилу не може не підірвати імперіалізму не тільки в тому розумінні, що імперіалізм буде залишений без тилу, але й в тому розумінні, що революціонізування Сходу має дати вирішальний поштовх загостренню революційної кризи на Заході. Атакований з двох боків — і з тилу і з фронту, — імперіалізм повинен буде визнати себе приреченим на загибель.

«Правда» № 150,
4 липня 1925 р.

ЛИСТ т. ЄРМАКОВСЬКОМУ

Тов. Єрмаковський!

Дуже прошу вибачити за пізню відповідь. Я був у відпустці два місяці, повернувся до Москви вчора і сьогодні тільки мав змогу ознайомитись з Вашою запискою. А втім, краще пізно, ніж ніколи.

Негативна відповідь Енгельса на питання: «Чи може ця революція відбутися в одній якій-небудь країні?», — цілком відбиває епоху домонополістичного капіталізму, епоху доімперіалістичну, коли не було ще умов для нерівномірного, стрибкоподібного розвитку капіталістичних країн, коли не було, виходить, даних для перемоги пролетарської революції в одній країні (можливість перемоги такої революції в одній країні випливає, як відомо, із закону про нерівномірний розвиток капіталістичних країн при імперіалізмі). Закон про нерівномірний розвиток капіталістичних країн і зв'язане з ним положення про можливість перемоги пролетарської революції в одній країні були висунуті і могли бути висунуті Леніним лише в період імперіалізму. Цим і пояснюється, між іншим, що ленінізм є марксизм епохи імперіалізму, що він

є дальший розвиток марксизму, що склався в епоху доімперіалістичну. Енгельс при всій своїй геніальності не міг помітити того, чого не було ще в період домонополістичного капіталізму, в сорокових роках минулого століття, коли він писав свої «Принципи комунізму»[43], і що народилось лише згодом, в період монополістичного капіталізму. З другого боку, Ленін, як геніальний марксист, не міг не помітити того, що вже народилося після смерті Енгельса, в період імперіалізму. Різниця між Леніним і Енгельсом є різниця двох історичних періодів, які відділяють їх один від одного.

Не може бути й мови про те, що «теорія Троцького тотожна з ученням Енгельса». Енгельс мав підставу дати негативну відповідь на 19-те питання (див. його «Принципи комунізму») в період домонополістичного капіталізму, в сорокових роках минулого століття, коли про закон нерівномірного розвитку капіталістичних країн не могло бути й мови. А Троцький, навпаки, не має ніякої підстави повторювати в XX столітті стару відповідь Енгельса, взяту з пройденої вже епохи, і механічно прикладати її до нової, імперіалістичної епохи, коли закон нерівномірного розвитку став фактом загальновідомим. Енгельс будує свою відповідь на **аналізі** сучасного йому домонополістичного капіталізму. А Троцький не аналізує, а **абстрагується** від сучасної епохи, забуває, що живе не в сорокових роках минулого століття, а в двадцятому столітті, в епоху імперіалізму, і хитромудро приставляє носа Івана Івановича сорокових років XIX століття до підборіддя Івана Никифоровича початку XX століття, гадаючи, як видно, що можна таким чином

перехитрити історію. Не думаю, щоб ці два діаметрально протилежні методи могли дати підставу для розмови про «тотожність теорії Троцького з ученням Енгельса».

З ком. привітом ***Й. Сталін***

15. IX. 25 р.

Друкується вперше

РОЗМОВА З УЧАСНИКАМИ НАРАДИ АГІТПРОПІВ

14 жовтня 1925 р.

Запитання. Чи сталися які-небудь зміни в стабілізації капіталізму за час після конгресу Комінтерну?

Відповідь. У нас в партійних колах говориться звичайно про дві стабілізації: про стабілізацію капіталізму і про стабілізацію радянського ладу. Стабілізація капіталізму означає деяке тимчасове пом'якшення кризи капіталізму при зростанні непримиренних суперечностей всередині капіталізму, розвиток яких має привести до нової, чергової кризи капіталізму. Хоч би які зміни сталися в цій галузі, нової кризи не минути. Щодо стабілізації радянського ладу, то вона розвивається з наростаючим темпом, консолідуючи сили соціалізму в нашій країні і підриваючи коріння капіталістичних елементів. Безперечно, що повна перемога соціалістичних елементів нашої країни над елементами капіталістичними є питанням найближчих років.

Запитання. Чи не поведе ростущий лівий рух у профспілках на Заході до відриву деякої частини пролетаріату від комуністичних партій?

Відповідь. Ні, не повинен повести. Навпаки, полівіння профспілок повинно посилити вплив комуністичних партій в робітничому русі. Сила соціал-реформістів в робітничому русі полягає не тільки в тому і навіть не стільки в тому, що вони мають у своєму розпорядженні соціал-демократичні партії, а, головним чином, в тому, що вони спираються на професійні спілки робітників. Досить тільки позбавити їх цієї опори і вони повиснуть у повітрі. Полівіння профспілок означає, що значна частина професійно організованих робітників починає відходити від старих, реформістських вождів і шукає нових, лівих вождів. Помилка комуністичних партій полягає в тому, що вони не розуміють цього благотворного процесу і замість того, щоб простягти руку лівіючим робітникам з соціал-демократії і допомогти їм вибратися з болота, починають лаяти їх зрадниками і відштовхують їх від себе.

Слід мати на увазі, що справа з профспілками стоїть на Заході не так, як у нас. У нас профспілки виникли після появи партії, після того, як партія вже встигла зміцніти і набути великого авторитету серед робітників. У нас профспілки були насаджені і організовані силами партії, під керівництвом партії, при допомозі партії. Цим, між іншим, і пояснюється той факт, що авторитет партії у нас серед робітників стоїть набагато вище авторитету профспілок. Зовсім іншу картину спостерігаємо на Заході. Там профспілки з'явились далеко раніше, ніж політична партія робітничого класу. Партії ще не було там, коли профспілки вели робітників на страйки, організовували їх і допомагали їм відстоювати свої інтереси

в боротьбі з капіталістами. Більше того, там партії вийшли з профспілок. Цим, між іншим, і пояснюється той факт, що профспілки на Заході користуються далеко більшим авторитетом в масах, ніж партія. Погані чи хороші там профспілки та їх лідери, одно все ж ясно, що робітники вважають профспілки своїми бастіонами проти капіталістів. Всі ці особливості треба врахувати, викриваючи реформістських вождів профспілок. Лайкою і гострими епітетами щодо реформістських вождів тут справі не зарадиш, — навпаки, лайка і гострі епітети можуть лише створити у робітників враження, що справа йде тут не про усунення непридатних вождів, а про те, щоб зруйнувати профспілки.

Запитання. Яке становище німецької компартії в зв'язку з усуненням «ультралівих»?

Відповідь. Немає сумніву, що усунення «ультралівих» поліпшило становище німецької компартії. «Ультраліві» — це чужі робітничому класові люди. Що може бути спільного у Рут Фішер і Маслова[44] з робітничим класом Німеччини? Усунення «ультралівих» привело до того, що висунулись нові вожді компартії з робітників. Це — великий плюс для робітничого руху Німеччини.

Запитання. Чи намічається нова орієнтація СРСР у зв'язку з пактом з Німеччиною?

Відповідь. Ні. Орієнтація у нас була і лишається одна: ми орієнтуємось на СРСР і його процвітання як всередині нашої країни, так і зовні. Ніякої іншої орієнтації нам не треба. Хоч би які пакти були укладені, вони не можуть нічого змінити в цій справі.

Запитання. В чому полягає основний метод нашої партійної роботи серед широких мас?

Відповідь. В ліквідації пережитків воєнного комунізму в партійній роботі і в переході на метод переконання. Щодо експлуататорських елементів нашої країни у нас є старий, випробуваний метод — метод примусу. Щодо трудящих нашої країни, робітників, селян і т. д., то тут ми повинні застосовувати метод переконання. Справа не в тому, що вказівки і директиви партії є правильними. Це, звичайно, добре, але цього недосить. Справа тепер в тому, щоб переконати широкі маси трудящих в правильності цих директив і вказівок. Справа в тому, щоб самі маси на своєму власному досвіді переконалися в правильності директив і вказівок партії. Це потребує великої і складної, гнучкої і терпеливої роботи партії. Але це єдино правильний метод роботи при нинішніх умовах зростання активності трудящих мас.

Запитання. *На які питання повинні звернути увагу агітаційно-пропагандистські відділи у зв'язку з наступним партійним з'їздом?*

Відповідь. По-перше, на питання про індустріалізацію нашої країни і, по-друге, на селянське питання. У першому питанні слід зробити наголос на тому, що індустріалізація є основний засіб збереження економічної самостійності нашої країни, що без індустріалізації наша країна рискує перетворитися в придаток світової капіталістичної системи. В другому питанні треба розгорнути роботу навколо проблеми про зміцнення змички між робітничим класом і селянством, між індустрією і селянським господарством, бо без такої змички неможливо побудувати в нашій країні соціалізм.

Запитання. *Які проблеми виникають у зв'язку з ростом партії і необхідністю його регулювати?*

Відповідь. Останнім часом кількісний ріст партії іде швидким темпом. Це, звичайно, добре, бо швидкий ріст партії означає ріст довір'я робітничого класу до нашої партії. Але є тут і серйозні мінуси. Мінуси ці полягають в тому, що швидкий ріст партії веде до деякого зниження рівня свідомості партійних лав, до певного погіршення якості партії. А якість для нас повинна мати не менше, коли не більше, значення, ніж кількість. Щоб ліквідувати ці мінуси, треба покласти кінець надмірному захопленню деяких наших товаришів кількісним ростом партії, треба припинити огульний наплив в партію і взяти за правило, щоб надалі приймали в партію нових членів з великим розбором. Це, по-перше. І, по-друге, треба організувати інтенсивне політичне навчання серед нових членів партії з тим, щоб піднести їх політичну свідомість до необхідного рівня.

Запитання. Що нам зараз може більше забезпечити зв'язок з безпартійною селянською масою: залучення селян до партії чи створення безпартійного активу навколо партії?

Відповідь. Нам потрібне і те і друге. Дуже важко створити широкий безпартійний актив селян навколо нашої партії, не маючи певного мінімуму партійно організованих селян на селі. Ще важче створити серйозні партійні організації на селі, не маючи широкого безпартійного активу селян, бо партійні організації створюються звичайно за рахунок такого активу. Все ж створення широкого безпартійного активу селян є більш важливим завданням.

Чим сильна партія з точки зору її зв'язків з масами? Тим, що вона має навколо себе широкий безпартійний

актив співчуваючих. Партія не могла б вести на боротьбу мільйонні маси робітничого класу, якби вона не мала навколо себе цей широкий актив співчуваючих. Без допомоги такого активу партія не може здійснювати керівництво мільйонними масами народу. Це — один з основних законів керівництва.

Пам'ятаєте історію з ленінським призовом, коли протягом кількох днів вступило в партію 200 тисяч нових членів, кращих синів робітничого класу? Звідки прийшли ці 200 тисяч? Вони виділились з лав широкого безпартійного активу робітників, що співчувають нашій партії.

Отже, безпартійний актив є тим середовищем, соками якого живе і розвивається партія. Це вірно не тільки щодо робітничого класу. Це вірно також щодо трудящого селянства.

Запитання. Що реального передбачається в розширенні промисловості від концесій?

Відповідь. Ще Ленін говорив, що з концесіями у нас не вийшло. Ми маємо тепер можливість підтвердити слова Леніна з новими даними в руках. Ми можемо тепер з цілковитою певністю сказати, що у концесій немає перспективи в нашій країні. Це факт, що питома вага концесійної промисловості в загальній системі нашого промислового виробництва становить мізерну величину, причому ця величина має тенденцію перетворитися в нульову.

Друкується вперше

ПРО ЗАВДАННЯ КОМСОМОЛУ

Відповіді на запитання, поставлені редакцією «Комсомольской Правды»

I

До чого в основному зобов'язує комсомол сучасне міжнародне і внутрішнє становище Радянського Союзу?

Питання поставлене надто загально, тому і відповідь може бути лише загальною. Сучасне міжнародне і внутрішнє становище Радянського Союзу зобов'язує комсомол в основному до того, щоб він підтримував словом і ділом революційний рух пригноблених класів усіх країн і боротьбу пролетаріату Радянського Союзу за будівництво соціалізму, за свободу і незалежність пролетарської держави. Але з цього випливає, що комсомол може виконати це своє загальне завдання лише в тому разі, коли він керуватиметься в усій своїй роботі вказівками, які виходять від Комуністичного Інтернаціоналу і Російської комуністичної партії.

II

Які завдання стоять перед комсомолом у зв'язку з небезпеками ліквідаторства (втрата перспективи соціалістичного будівництва), націоналізму (втрата міжнародно-революційної перспективи) і

применшення партійного керівництва, тобто в зв'язку з тими небезпеками, які були відзначені в брошурі «Питання і відповіді»?

Коротко кажучи, завдання комсомолу полягають у цій галузі в тому, щоб виховувати нашу робітничо-селянську молодь в дусі ленінізму. А що значить виховувати молодь в дусі ленінізму? Це значить, по-перше, вкорінювати в неї свідомість того, що перемога соціалістичного будівництва в нашій країні цілком можлива і необхідна. Це значить, по-друге, зміцнювати в ній переконання в тому, що наша робітнича держава є дітище міжнародного пролетаріату, що вона є база розгортання революції в усіх країнах, що остаточна перемога нашої революції є справа міжнародного пролетаріату. Це значить, по-третє, виховувати молодь в дусі довір'я до керівництва Російської комуністичної партії. Треба створити в комсомолі такі кадри і такий актив, які могли б провести виховання молоді саме в цих напрямах.

Комсомольці ведуть роботу в усіх галузях будівництва: в промисловості, в сільському господарстві, в кооперації, в Радах, в культурно-освітніх організаціях і т. п. Треба, щоб кожен комсомолець-активіст зв'язував свою повсякденну роботу в усіх галузях будівництва з перспективою побудови соціалістичного суспільства. Треба, щоб він умів вести свою повсякденну роботу в дусі і напрямі здійснення цієї перспективи.

Комсомольці ведуть роботу серед робітників і селян найрізноманітніших національностей. Сам комсомол є деяка подоба своєрідного Інтернаціоналу. При цьому тут відіграє роль не тільки національний

склад комсомолу, але й той факт, що комсомол безпосередньо примикає до РКП(б), яка є одним з найважливіших загонів всесвітнього пролетарського Інтернаціоналу. Інтернаціоналізм є основна ідея, що пронизує роботу комсомолу. В цьому його сила. В цьому його міць. Треба, щоб дух інтернаціоналізму витав завжди над комсомолом. Треба, щоб успіхи і невдачі в боротьбі пролетаріату нашої країни зв'язувались у свідомості комсомольців з успіхами і невдачами міжнародного революційного руху. Треба, щоб нашу революцію навчилися розглядати комсомольці не як самоціль, а як засіб і підмогу для перемоги пролетарської революції в усіх країнах.

Комсомол є формально непартійна організація. Але він є разом з тим організація комуністична. Це значить, що, будучи формально непартійною організацією робітників і селян, комсомол повинен разом з тим *працювати під керівництвом нашої партії*. Забезпечити довір'я молоді до нашої партії, забезпечити керівництво нашої партії в комсомолі — таке завдання. Комсомолець повинен пам'ятати, що забезпечення керівництва партії є найголовніше і найважливіше в усій роботі комсомолу. Комсомолець повинен пам'ятати, що без такого керівництва комсомол не може виконати своє основне завдання — виховання робітничо-селянської молоді в дусі диктатури пролетаріату і комунізму.

III

Як повинно ставитись тепер питання про зростання комсомолу: чи треба в основному і далі продовжувати курс на залучення до своїх лав усієї

робітничої, наймитської, бідняцької і кращої частини середняцької молоді, чи слід звернути головну увагу на закріплення й виховання вже охоплених Спілкою мас молоді?

Не можна говорити: або — або. Треба робити і те і друге. Треба залучити до комсомолу, по можливості, всю робітничу молодь і кращі елементи сільської бідноти й середняків. Але треба разом з тим зосередити свою увагу на вихованні нових членів комсомолу активом комсомолу. Посилення пролетарського ядра є найважливіше чергове завдання комсомолу. В проведенні цього завдання є запорука того, що комсомол ітиме правильним шляхом. Але комсомол не є організація тільки робітничої молоді. Комсомол є організація робітничо-селянської молоді. Тому, поряд з посиленням пролетарського ядра, повинна йти робота по залученню кращих елементів селянської молоді, по забезпеченню міцного союзу між пролетарським ядром і селянською частиною комсомолу. Без цього неможливе керівництво пролетарського ядра щодо селянської молоді в комсомолі.

IV

Деякі губкоми РЛКСМ, посилаючись на приклад жіночих делегатських зборів, приступили до організації делегатських зборів безпартійної селянської молоді з постійним складом. Роль цих зборів полягає в об'єднанні під керівництвом комсомолу селянського, головним чином середняцького, активу молоді. Чи правильна така позиція, і чи не криється в цьому небезпека переродження цих делегатських

зборів у свого роду безпартійні селянські юнацькі спілки, які можуть протипоставити себе нашій спілці молоді?

Така позиція, по-моєму, неправильна. Чому? А ось чому.

По-перше, тут криється якась боязнь середняка, прагнення віддалити від себе середняцьку молодь, спроба відмахнутись від неї. Чи правильне таке прагнення? Звичайно, ні. Ми повинні не віддаляти від себе середняцьку молодь, а наближати її до себе, наближати до комсомолу. Тільки таким шляхом можна виховати в середняцькій молоді довір'я до *робітників, довір'я до пролетарського ядра комсомолу*, довір'я до нашої партії.

По-друге, безперечно, що окремі делегатські збори середняцької молоді при комсомолі неминуче перетворяться при теперішніх умовах пожвавлення всіх груп селянства в окрему спілку середняцької молоді. При цьому ця окрема спілка з необхідності буде змушена протиставити себе існуючій спілці молоді та її керівниці — РКП(б), буде відтягувати до себе селянську частину комсомолу і створить, таким чином, небезпеку розпаду комсомолу на дві спілки — на спілку робітничої молоді і спілку селянської молоді. Чи можемо ми не зважати на таку небезпеку? Звичайно, не можемо не зважати. Чи потрібен нам такий розпад, особливо в нинішній обстановці, особливо при нинішніх умовах нашого розвитку? Звичайно, не потрібен. Навпаки, нам потрібне тепер не віддалення, а наближення селянської молоді до пролетарського ядра комсомолу, не розлад, а міцний союз між ними.

По-третє, не можна виправдувати створення делегатських зборів середняцької молоді посиланням на існування делегатських зборів робітниць і селянок. Не можна ставити в один ряд робітничо-селянську молодь, яка має свою окрему організацію у формі комсомолу, з робітницями і селянками, які не мають своєї окремої організації, так само, як не можна змішувати середняцьку молодь **селянства** з робітницями, які становлять частину **робітничого класу.** Існування делегатських зборів середняцької молоді створює небезпеку для спілки молоді, тоді як існування делегатських зборів робітниць і селянок нікому ніякою небезпекою не загрожує, бо немає нині у робітниць і селянок своєї окремої постійної організації, подібної до спілки молоді.

Ось чому я думаю, що створення спеціальних делегатських зборів середняцької молоді при комсомолі є зайвим.

Я думаю, що VI з'їзд комсомолу[45] зробив правильно, обмежившись пропозицією про створення навколо комсомолу на селі підсобних організацій, на зразок гуртків самоосвіти, груп по сільському господарству і т. д.

V

Чи можливо в наших умовах комсомольському активові поєднати практичну роботу з грунтовним вивченням марксизму й ленінізму, і що повинні в цьому напрямі робити комсомольські організації та окремі комсомольці?

По-перше, маленьке зауваження щодо марксизму і ленінізму. При такому формулюванні питання можна

подумати, що марксизм — одно, а ленінізм — інше, що можна бути ленінцем, не будучи марксистом. Але таке уявлення не можна визнати правильним. Ленінізм не є ленінське вчення **мінус** марксизм. Ленінізм є марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій. Інакше кажучи, ленінізм включає в себе все, що дав Маркс, плюс те нове, що вніс Ленін у скарбницю марксизму і що необхідно випливає з усього того, що дав Маркс (учення про диктатуру пролетаріату, селянське питання, національне питання, партія, питання про соціальне коріння реформізму, питання про основні ухили в комунізмі і т. д.). Тому краще було б формулювати питання так, щоб мова йшла про марксизм або про ленінізм (це в основному те саме), а не про марксизм **і** ленінізм.

По-друге, не підлягає ніякому сумніву, що без **поєднання** практичної роботи комсомольського активу з теоретичною його підготовкою («вивчення ленінізму») неможлива ніяка скільки-небудь осмислена комуністична робота в комсомолі. Ленінізм є узагальнення досвіду революційного руху робітників усіх країн. Цей досвід є та провідна зоря, яка освітлює практикам шлях в їх повсякденній роботі і яка дає їм напрям. Не може бути у практиків ні упевненості в своїй роботі, ні усвідомлення правильності цієї роботи, якщо вони не оволоділи цим досвідом хоч би в мінімальній мірі. Робота напомацки, робота в потемках — така доля практичних працівників, якщо вони не вивчають ленінізму, якщо вони не прагнуть оволодіти ленінізмом, якщо вони не хочуть поєднати свою практичну роботу з необхідною теоретичною підготовкою. Через це вивчення ленінізму, ленінське навчання є

найнеобхіднішою умовою перетворення нинішнього комсомольського активу в справжній ленінський актив, здатний виховати багатомільйонну комсомольську молодь в дусі диктатури пролетаріату і комунізму.

Але чи можливе таке поєднання теорії і практики при теперішніх умовах перевантаженості комсомольського активу? Так, можливе. Справа ця трудна, що й казати. Але вона цілком можлива, раз вона така необхідна, раз без цієї умови неможливе створення справжнього ленінського активу в комсомолі. Ми не можемо уподоблятися розслабленим людям, що тікають від труднощів і шукають легкої роботи. Труднощі для того й існують, щоб поборотися з ними й подолати їх. Більшовики загинули б напевно у своїй боротьбі проти капіталізму, якби вони не навчилися переборювати труднощі. Комсомол не був би комсомолом, якби він боявся труднощів. Велике завдання взяв на себе актив комсомолу. Тому він повинен знайти в собі сили для того, щоб подолати всі і всякі труднощі на шляху до мети.

Терпеливе й наполегливе ленінське навчання — такий той шлях, що його повинен пройти актив комсомолу, якщо він справді хоче виховувати мільйонні маси молоді в дусі пролетарської революції.

«Комсомольская Правда» № 133,
29 жовтня 1925 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРОМОВА НА ПОХОРОНІ М. В. ФРУНЗЕ

3 листопада 1925 р.

Товариші! Я не можу говорити довго, мій душевний стан стає на перешкоді цьому. Скажу тільки, що в особі товариша Фрунзе ми втратили одного з найчистіших, найчесніших і найбезстрашніших революціонерів нашого часу.

Партія втратила в особі товариша Фрунзе одного з найвірніших і найдисциплінованіших своїх керівників.

Радянська влада втратила в особі товариша Фрунзе одного з найсміливіших і найрозумніших будівників нашої країни і нашої держави.

Армія втратила в особі товариша Фрунзе одного з найбільш любимих й поважаних керівників і будівничих.

Ось чому так сумує партія з приводу втрати товариша Фрунзе.

Товариші! Цей рік був для нас прокляттям. Він вирвав з нашого середовища цілий ряд керівних товаришів. Але цього було недосить, і потрібна була ще одна жертва. Може, це саме так і треба, щоб старі товариші так легко і так просто спускалися в могилу.

На жаль, не так легко і далеко не так просто підіймаються наші молоді товариші на зміну старим.

Будемо ж вірити, будемо сподіватися, що партія і робітничий клас вживуть всіх заходів до того, щоб полегшити викування нових кадрів на зміну старим.

Центральний Комітет Російської комуністичної партії доручив мені висловити сум всієї партії з приводу втрати товариша Фрунзе.

Хай моя коротка промова буде виразом цього суму, який не знає меж і який не потребує довгих промов.

«Правда» № 253,
5 листопада 1925 р.

ЖОВТЕНЬ, ЛЕНІН І ПЕРСПЕКТИВИ НАШОГО РОЗВИТКУ

Я думаю, що між періодом підготовки Жовтня, що мав місце вісім років тому, і нинішнім періодом, через вісім років після Жовтня, незважаючи на всю величезну різницю між ними, є все ж одна спільна риса. Ця спільна риса полягає в тому, що обидва ці періоди відбивають переломний момент в розвитку нашої революції. Тоді, в 1917 році, мова йшла про те, щоб зробити перехід від влади буржуазії до влади пролетаріату. Тепер, в 1925 році, мова йде про те, щоб зробити перехід від нинішньої економіки, яку не можна назвати в цілому соціалістичною, до економіки соціалістичної, до тієї економіки, яка повинна стати матеріальною основою соціалістичного суспільства.

Яка була обстановка в період Жовтня, коли Центральний Комітет нашої партії 10 жовтня 1917 року прийняв під керівництвом Леніна рішення про організацію збройного повстання?

По-перше, війна між двома європейськими коаліціями, наростання в усій Європі елементів соціалістичної революції і загроза сепаратного миру з Німеччиною з метою придушення революції в Росії. Це

в галузі зовнішній. По-друге, завоювання нашою партією більшості в Радах, селянські повстання по всій країні, піднесення революційного руху на фронтах, ізоляція буржуазного уряду Керенського і загроза другої корніловщини. Це в галузі внутрішній.

Це був, переважно, фронт політичної боротьби.

Переломний момент закінчився тоді переможним повстанням робітників та селян і створенням диктатури пролетаріату.

Як стоїть справа тепер, через вісім років після розгрому буржуазної влади?

По-перше, наявність двох таборів у світі: табору **капіталізму**, який тимчасово стабілізується, при явному наростанні революційного руху колоніальних і залежних країн (Китай, Марокко, Сірія і т. д.), і табору **соціалізму**, Радянського Союзу, який росте в своєму економічному розвитку і згуртовує навколо себе як робітників передових країн, так і пригноблені народи колоніальних та залежних країн, — обставина, що дає можливість перетворити коротку «передишку» в цілий період «передишки». Це в галузі зовнішній. По-друге, зростання промислового і кооперативного розвитку нашої країни, піднесення матеріального становища робітників і селян, безперечне поліпшення взаємовідносин між пролетаріатом і селянством і зміцнення авторитету партії серед робітників і селян, — обставина, що дає можливість рушити вперед соціалістичне будівництво разом з селянством, під проводом пролетаріату і його партії. Це в галузі внутрішній.

Це є, переважно, фронт господарського будівництва.

Чи закінчиться нинішній переломний період перемогою пролетаріату, це залежить, насамперед, від успіхів нашого будівництва, від успіхів революційного руху на Заході і Сході, від розвитку тих суперечностей, які роз'їдають капіталістичний світ.

Вісім років тому завдання полягало в тому, щоб зімкнути пролетаріат з біднішим селянством, нейтралізувати середняцькі верстви селянства, використати смертельну боротьбу двох імперіалістичних коаліцій і скинути буржуазний уряд в Росії з тим, щоб організувати диктатуру пролетаріату, вийти з імперіалістичної війни, зміцнити зв'язки з пролетарями всіх країн і рушити вперед справу пролетарської революції в усіх країнах.

Тепер, через вісім років, завдання полягає в тому, щоб, з одного боку, зімкнути пролетаріат і бідніше селянство з середнім селянством на основі тривкого союзу між ними, забезпечити керівництво пролетаріату всередині цього союзу, посилити розвиток і переустаткування нашої промисловості, залучити мільйонні маси селянства до кооперації і тим самим забезпечити перемогу соціалістичного ядра нашого господарства над елементами капіталізму, і, з другого боку, — налагодити союз як з пролетарями всіх країн, так і з колоніальними народами пригноблених країн з тим, щоб допомогти революційному пролетаріатові в його боротьбі за перемогу над капіталізмом.

Нейтралізація середнього селянства тепер уже недостатня. Тепер завдання полягає в тому, щоб установити тривкий союз з середнім селянством для того, щоб налагодити правильні взаємовідносини між пролетаріатом і селянством. Бо, коли вірне положення

Леніна про те, що **«10—20 років правильних співвідносин з селянством і забезпечено перемогу у всесвітньому масштабі»** [46] *, то так само вірні слова Леніна про те, щоб **«...рухатись тепер вперед незрівнянно більш широкою і могутньою масою, не інакше як разом з селянством»** [47] *.

Звичайний розвиток державної промисловості тепер уже недостатній. Тим більш недостатній її довоєнний рівень. Тепер завдання полягає в тому, щоб рушити вперед **переустаткування** нашої державної промисловості та її дальше розгортання **на новій технічній базі.** Бо наша державна промисловість є за своїм типом промисловість соціалістична. Бо вона є основною базою диктатури пролетаріату в нашій країні. Бо без такої бази нічого й говорити про перетворення нашої країни в країну індустріальну, а Росії непівської — в Росію соціалістичну.

Звичайний розвиток кооперації на селі тепер уже недостатній. Тепер завдання полягає в тому, щоб залучити мільйонні маси селянства до кооперації і **насадити кооперативну громадськість на селі.** Бо кооперація при диктатурі пролетаріату і наявності соціалістичної своїм типом промисловості є **основна** зачіпка для включення селянства в систему соціалістичного будівництва.

Такі загалом умови, необхідні для перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні.

Вісім років тому партія добилась перемоги над буржуазною владою тому, що вона зуміла проявити ленінську твердість у справі проведення завдань

---

* **Курсив мій. Й. Ст.**

пролетаріату, незважаючи на неймовірні труднощі, незважаючи на вагання в її окремих загонах.

Тепер, через вісім років, партія має всі можливості забезпечити перемогу над капіталістичними елементами нашого народного господарства, коли вона зуміє проявити стару, ленінську твердість у справі проведення своїх завдань, незважаючи на силу-силенну труднощів, які стоять перед нею, незважаючи на можливі вагання в окремих її загонах.

Ленінська твердість у справі проведення чергових завдань пролетаріату, — це теж одна з найнеобхідніших умов перемоги соціалістичного будівництва.

«Правда» № 255,
7 листопада 1925 р.
Підпис: Й. Сталін

ЛИСТ ДО ПРЕЗИДІЇ XXII ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ПАРТІЙНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ [48]

Дорогі товариші!

До Секретаріату ЦК РКП(б) дійшли відомості про те, що, на думку деяких членів вашої конференції, резолюція Московської XIV партійної конференції на звіт ЦК [49] спрямована нібито проти ленінградської організації, причому ці товариші закликають нібито до відкритої боротьби ленінградської делегації на партійному з'їзді. Коли ці відомості відповідають дійсності, то я вважаю за свій обов'язок заявити вам таке.

На Московській конференції була ухвалена принципіальна резолюція в принципіальних питаннях. Із стенограм промов як на Московській конференції, так і на районних конференціях, так само як із згаданої вище резолюції, не важко переконатися, що в Москві ніхто не думав ні дискредитувати ленінградську організацію, ні закликати до боротьби з нею. Через це мені здаються тривожними виступи Саркіса, Сафарова та інших, що почалися ще на районних конференціях і продовжуються на вашій губернській конференції. І особливо тривожними здаються мені

виступи деяких товаришів за останні дні на вашій конференції з промовами, які закликають до відкритої боротьби на партійному з'їзді. В теперішніх умовах єдність ленінців, — навіть коли між ними і є деякі розходження в окремих питаннях, — є необхідною більше, ніж будь-коли. Єдність ленінців може бути не тільки збережена, але й зміцнена при твердому бажанні з вашого боку. Ленінградська організація є і повинна лишитися однією з найважливіших опор нашої партії.

Про все це я вважаю за свій обов'язок довести до вашого відома як член президії вашої конференції.

Член президії конференції
ленінградської організації

Й. Сталін

8 грудня 1925 р.

Журнал «Красная Летопись» № 1 (58), 1934 р.

XIV З'ЇЗД ВКП(б) [50]

18 – 31 грудня 1925 р.

«Правда» №№ 291, 292 і 296; 20, 22 і 29 грудня 1925 р.

ПОЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

18 грудня

Товариші! За останні два тижні ви мали можливість слухати доповіді про діяльність ЦК від XIII до XIV з'їзду з боку цілого ряду членів ЦК і членів Політбюро, великі доповіді, в основному безумовно правильні. Я вважаю, що повторювати ці доповіді навряд чи є рація. Я думаю, що ця обставина полегшує мою роботу в даний момент, і я б вважав за доцільне через це обмежитись постановкою ряду питань про діяльність ЦК нашої партії від XIII з'їзду до XIV з'їзду.

Звичайно звіт ЦК починається з зовнішнього становища. Я цей звичай порушувати не буду. Я також почну з зовнішнього становища.

I

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ

Основне і нове, що вирішує і пронизує всі події за цей період в галузі зовнішніх відносин, це — те, що між нашою країною будованого соціалізму і

країнами капіталістичного світу встановилась деяка тимчасова рівновага сил, — рівновага, яка визначила собою поточну смугу «мирного співжиття» між Країною Рад і країнами капіталізму. Те, що ми один час вважали за коротку передишку після війни, перетворилось у цілий період передишки. Звідси деяка рівновага сил і деякий період «мирного співжиття» між світом буржуазії і світом пролетаріату.

В основі всього цього лежить внутрішня слабість, слабість і немічність світового капіталізму, з одного боку, і зростання революційного руху робітників взагалі, особливо зростання сил у нас, в Країні Рад, — з другого.

Що лежить в основі цієї слабості капіталістичного світу?

В основі цієї слабості лежать ті непереборні для капіталізму суперечності, в рамках яких складається все міжнародне становище, — суперечності, які непереборні для капіталістичних країн і які можуть бути переборені тільки в ході розвитку пролетарської революції на Заході.

Що це за суперечності? Їх можна звести до п'яти груп.

Перша група суперечностей, це — суперечності між пролетаріатом і буржуазією в капіталістичних країнах.

Друга група суперечностей, це — суперечності між імперіалізмом і визвольним рухом колоній та залежних країн.

Третя група суперечностей, це — ті суперечності, які розвиваються і не можуть не розвиватися між

державами-переможницями в імперіалістичній війні і державами переможеними.

Четверта група суперечностей, це — ті суперечності, які розвиваються і не можуть не розвиватися між самими державами-переможницями.

І п'ята група суперечностей, це — ті суперечності, які розвиваються між Країною Рад і країнами капіталізму в цілому.

Ось ті п'ять основних груп суперечностей, в рамках яких відбувається розвиток нашого міжнародного становища.

Товариші, не розглянувши коротко природу й зростання цих суперечностей, ми не зможемо зрозуміти нинішнього міжнародного становища нашої країни. Тому короткий огляд цих суперечностей неминуче повинен становити частину мого звіту.

1. Стабілізація капіталізму

Отже, почнемо з суперечностей першого ряду, — суперечностей між пролетаріатом і буржуазією в країнах капіталізму. В цій галузі основні факти можуть бути зведені до таких.

По-перше. Капіталізм з того хаосу у виробництві, торгівлі і в галузі фінансів, який настав після війни і в якому він опинився, з цього хаосу виходить або вже вийшов. Це партія назвала частковою або тимчасовою стабілізацією капіталізму. Що це значить? Це значить, що виробництво і торгівля капіталістичних країн, які один час страшенно занепали в період післявоєнної кризи (я маю на увазі 1919—1920 рр.), почали йти вперед, а політична влада буржуазії стала

більш-менш зміцнюватись. Це значить, що капіталізм тимчасово викарабкався з того хаосу, в якому він опинився після війни.

Ось цифри, якщо взяти Європу.

Виробництво в усіх передових країнах Європи або йде вперед у порівнянні з 1919 роком, зростає, доходячи місцями до 80—90% довоєнної норми, або стоїть на одній нормі. Тільки в Англії деякі галузі виробництва ще не випрямились. В основному, коли взяти Європу в цілому, виробництво й торгівля посуваються вперед, зрештою, поки що не досягаючи довоєнної норми. Коли взяти виробництво хліба, то в Англії ми маємо 80—85% довоєнної норми, у Франції — 83%, в Німеччині — 68%. Дуже повільно піднімається виробництво хліба в Німеччині. У Франції воно не піднімається, в Англії падає. Все це покривається за рахунок експорту хліба з Америки. Видобуток вугілля в 1925 році в Англії становить 90% довоєнної норми, у Франції — 107% довоєнної норми, в Німеччині — 93%. Виробництво сталі в Англії становить 98% довоєнної норми, у Франції — 102%, в Німеччині — 78%. Споживання бавовни в Англії дорівнює 82% довоєнної норми, у Франції — 83%, в Німеччині — 81%. Зовнішня торгівля в Англії має пасивне сальдо і досягає 94% проти довоєнної, в Німеччині трохи піднімається в порівнянні з 1919 роком і має також пасивне сальдо, у Франції вона тепер вища від довоєнної норми — 102%. Рівень європейської торгівлі в цілому, коли взяти 1921 рік, становив 63% довоєнної норми, а тепер, у 1925 році, торгівля досягла 82% тієї ж норми. Бюджети в цих державах так чи інакше балансуються, але балансу-

ються за рахунок страшенного обтяження населення податками. Коливання валюти в окремих країнах є, але загалом колишнього хаосу не спостерігається.

Загалом картина така, що післявоєнна господарська криза Європи виживається, виробництво і торгівля йдуть до довоєнної норми. Одна з європейських країн, Франція, в галузі торгівлі і виробництва вже переступила через довоєнну норму, а друга країна Європи — я говорю про Англію — все ще стоїть на одному або майже на одному рівні, не досягаючи довоєнної норми.

По-друге. Замість періоду припливу революційних хвиль, який ми спостерігали в роки післявоєнної кризи, ми тепер спостерігаємо період відпливу в Європі. Це значить, що питання про взяття влади, про захоплення влади пролетаріатом з сьогодні на завтра не стоїть зараз на порядку денному в Європі. Період піднесення революційних хвиль, коли рух пре вперед, підноситься вгору, а партія не може поспіти з своїми лозунгами за рухом, як це мало місце, наприклад, у нас в 1905 році або в 1917, — цей період піднесення ще попереду. Але його немає зараз, а є період тимчасового відпливу, період збирання сил з боку пролетаріату, період, який дає великі результати в розумінні намічення нових форм руху, в розумінні наявності і зростання масового руху під прапором боротьби за єдність профруху, в розумінні прокладання і зміцнення зв'язку робітничого руху Заходу з робітничим рухом Радянського Союзу, в розумінні полівіння, наприклад, англійського робітничого руху, в розумінні розпаду Амстердама, глибокої тріщини в ньому і ін. і ін. Повторюю, ми переживаємо період нагромадження сил, який має велике значення для

майбутніх революційних виступів. Це є той період, коли лозунгом комуністичного руху стає оволодіння масовими організаціями пролетаріату (профспілки та ін.) і «зняття з постів» соціал-демократичних лідерів, як це мало місце у нас в 1911—1912 роках.

По-третє. Центр фінансової могутності в капіталістичному світі, центр фінансової експлуатації всього світу з Європи перемістився в Америку. Раніше звичайно центром фінансової експлуатації світу були Франція, Німеччина й Англія. Тепер цього вже не можна сказати без особливих застережень. Тепер центром фінансової експлуатації світу є, головним чином, Сполучені Штати Північної Америки. Ця держава зростає в усіх відношеннях: і в розумінні виробничому, і в розумінні торговельному, і в розумінні нагромадження. Наведу деякі цифри. Продукція хліба в Північній Америці перевалила через довоєнний рівень: вона дорівнює тепер 104% цього рівня. Видобуток вугілля дійшов до 90% довоєнної норми, але недостача компенсується величезним збільшенням видобутку нафти. А треба сказати, що видобуток нафти в Америці дорівнює 70% світового видобутку. Виробництво сталі зросло до 147% — на 47% вище довоєнної норми. Народний прибуток дорівнює 130% довоєнного — на 30% перевищує довоєнний рівень. Зовнішня торгівля досягла 143% довоєнної норми з величезним активним сальдо за рахунок країн Європи. З 9 мільярдів усього світового золотого запасу близько 5 мільярдів є в Америці. Валюта Північно-Американських Сполучених Штатів — найтвердіша з усіх валют. Щодо вивозу капіталів, то

Америка тепер — майже єдина країна, яка вивозить капітал в усе зростаючій пропорції. Франція і Німеччина вивозять страшенно мало, Англія також значно скоротила вивіз своїх капіталів.

По-четверте. Тимчасової стабілізації европейського капіталізму, про яку я говорив вище, досягнуто з допомогою головним чином американського капіталу і ціною фінансового підкорення Західної Європи Америці. Щоб це довести, досить тільки навести цифру державної заборгованости Європи Америці. Цифра ця становить не менш як 26 мільярдів карбованців. Я вже не кажу про приватну заборгованість Америці, тобто про вклади Америки в підприємства Європи, які становлять для Європи суму в кілька мільярдів. Про що це говорить? — Це говорить про те, що Європа почала більш-менш ставати на ноги за рахунок припливу капіталів з Америки (почасти з Англії). Ціною чого? — Ціною фінансового підкорення Європи Америці.

По-п'яте. З огляду на це Європа, щоб мати можливість сплачувати проценти і борги, змушена підвищити податковий тягар населення, погіршити становище робітників. Саме це і відбувається тепер в країнах Європи. Уже тепер, коли сплачування боргів і процентів ще не почато як слід, уже тепер в Англії, наприклад, зростання податкового тягара в процентах до всього народного прибутку досягло з 11% (в 1913 р.) до 23% в 1924 році, у Франції — з 13% національного прибутку до 21%, в Італії — з 13% до 19%. Нічого й казати, що в найближчому ж майбутньому податковий тягар буде ще більше зростати. Через це матеріальне становище трудящих

Європи і насамперед робітничого класу буде неодмінно погіршуватись, а робітничий клас—неминуче революціонізуватись. Симптоми цього революціонізування вже є як в Англії, так і в інших країнах Європи. Я маю на увазі явне полівіння робітничого класу Європи.

Такі є основні факти, які говорять про те, що тимчасова стабілізація капіталізму, якої досягла Європа, є гнила стабілізація, що виросла на гнилому грунті.

Дуже можливо — я не вважаю це виключеним, — що виробництво і торгівля в Європі можуть дійти і до довоєнного рівня. Але це ще не значить, що капіталізм цим самим досягне тієї стійкості, яку він мав до війни. Такої стійкості він взагалі ніколи не досягне більше. Чому? Тому, що, по-перше, Європа купила свою тимчасову стабілізацію ціною фінансового підкорення Америці, яке веде до колосального зростання податкового тягара, до неминучого погіршення становища робітників і до революціонізування європейських країн; по-друге, тому, що є цілий ряд інших причин,—про них я говоритиму далі,—які роблять нинішню стабілізацію нетривкою, нестійкою.

Загальний висновок, коли підбити підсумок усьому тому, про що я говорив зараз щодо аналізу першого ряду суперечностей, — загальний висновок полягає в тому, що коло головних держав, які експлуатують світ, в порівнянні з довоєнним періодом скоротилось до краю. Раніше головними експлуататорами були Англія, Франція, Німеччина, почасти Америка, тепер це коло скоротилось до краю. Тепер основними фінансовими експлуататорами світу і, значить, основними кредиторами його є Північна Америка і почасти її помічниця — Англія.

Це ще не значить, що Європа перейшла на становище колонії. Європейські країни, продовжуючи експлуатувати свої колонії, самі попали тепер у фінансову підлеглість Америці, через що, в свою чергу, експлуатуються і будуть експлуатуватися Америкою. В цьому розумінні коло головних держав, що експлуатують світ у фінансовому відношенні, скоротилося до мінімуму, тоді як коло експлуатованих країн розширилось.

В цьому одна з причин нестійкості і внутрішньої немічності нинішньої стабілізації капіталізму.

2. Імперіалізм, колонії і напівколонії

Перейдімо до другого ряду суперечностей — суперечностей між країнами імперіалістичними і країнами колоніальними.

Основні факти в цій галузі полягають: в розвитку і зростанні промисловості й пролетаріату в колоніях, особливо під час і після війни; в зростанні культурності взагалі і національної інтелігенції зокрема в цих країнах; в наростанні національно-революційного руху в колоніях і кризі світового панування імперіалізму взагалі; у визвольній боротьбі Індії і Єгипту проти англійського імперіалізму; у визвольній війні Сірії і Марокко проти французького імперіалізму; у визвольній боротьбі Китаю проти англо-японо-американського імперіалізму і т. д.; у зростанні робітничого руху в Індії, Китаї і в зростаючій ролі робітничого класу цих країн у національно-революційному русі.

З цього випливає, що великі держави стоять перед небезпекою втратити свій основний тил, тобто

колонії. Стабілізація капіталізму кульгає тут на обидві ноги, бо революційний рух пригноблених країн, наростаючи крок за кроком, починає місцями набирати форми прямої війни з імперіалізмом (Марокко, Сірія, Китай), а імперіалізм явно не справляється із завданням приборкання «своїх» колоній.

Кажуть — особливо буржуазні письменники, — що в наростанні кризи в колоніях винні більшовики. Я мушу сказати, що надто багато честі роблять нам, обвинувачуючи нас в цьому. На жаль, ми ще не такі сильні, щоб безпосередньо допомогти всім колоніальним країнам у справі їх визволення. Причину треба шукати глибше. Причина полягає, крім усього іншого, в тому, що держави Європи, будучи зобов'язані сплачувати Америці проценти, змушені посилити гніт і експлуатацію в колоніях і залежних країнах, що не може не повести до посилення кризи і революційного руху в цих країнах.

Все це говорить за те, що в цій галузі справи світового імперіалізму стоять більш ніж погано. Якщо там, в галузі першого ряду суперечностей, капіталізм Європи частково стабілізувався і питання про захоплення влади пролетаріатом з сьогодні на завтра не стоїть поки що, то в колоніях криза досягла найвищої точки і питання про вигнання імперіалістів з цілого ряду колоній стоїть на черзі.

3. Переможці і переможені

Переходжу до третього ряду суперечностей, що мають місце між країнами-переможцями і країнами переможеними.

Основні факти в цій галузі полягають ось у чому. По-перше, після Версальського миру Європа розкололась на два табори — на табір переможених (Німеччина, Австрія та ін. країни) і табір переможців (Антанта плюс Америка). По-друге, слід відзначити ту обставину, що переможці, які раніше намагалися шляхом окупації задушити переможені країни (я нагадую вам про Рур), відмовились від цього шляху і перейшли до іншого методу, до методу фінансової експлуатації Німеччини в першу чергу і Австрії — в другу чергу. Виразом цього нового методу є план Дауеса, негативні результати якого тільки тепер позначаються. По-третє, конференція в Локарно[51], яка нібито знищила всі суперечності, що є між переможцями і переможеними, насправді, незважаючи на шум навколо цього питання, фактично нічого, ніяких суперечностей не знищила, а тільки загострила їх.

Сенс плану Дауеса полягає в тому, що Німеччина повинна сплатити Антанті не більше, не менше, як близько 130 мільярдів золотих марок в різні строки. Результати плану Дауеса вже позначаються в розумінні погіршення економічного становища Німеччини, в розумінні ряду крахів цілої групи підприємств, в розумінні наростання безробіття та ін. План Дауеса, складений в Америці, такий: Європа сплачує борги Америці за рахунок Німеччини, яка повинна сплатити Європі репарації, але оскільки всю цю суму Німеччина не може викачати з порожнього місця, то Німеччина повинна одержати ряд вільних ринків, не зайнятих ще іншими капіталістичними країнами, звідки вона могла б черпати нові сили і нову кров для сплачування репараційних платежів. Крім ряду

незначних ринків, тут Амернка має на увазі наші російські ринки. Вони мають бути, за планом Дауеса, надані Німеччині для того, щоб вона могла дещо видавити і мати з чого платити репараційні платежі Європі, яка, в свою чергу, повинна сплачувати Америці по лінії державної заборгованості. Весь цей план добре побудовано, але побудовано його без господаря, тому що він означає для німецького народу подвійний прес — прес німецької буржуазії щодо пролетаріату Німеччини і прес іноземного капіталу щодо всього німецького народу. Сказати, що цей подвійний прес минеться даром для німецького народу, — значить допустити помилку. Тому я вважаю, що в цьому відношенні план Дауеса чреватий неминучою революцією в Німеччині. Його створено для втихомирення Німеччини, але він, план Дауеса, неминуче мусить привести до революції в Німеччині. Друга частина цього плану, яка говорить про те, що Німеччина повинна викачувати грошики для Європи за рахунок російських ринків, також є вирішення без господаря. Чому? Тому, що ми зовсім не хочемо перетворитися в аграрну країну для якої б то не було іншої країни, в тому числі для Німеччини. Ми самі будемо виробляти машини та інші засоби виробництва. Тому розраховувати на те, що ми погодимось перетворити нашу Батьківщину в аграрну країну для Німеччини, — значить розраховувати без господаря. В цьому відношенні план Дауеса стоїть на глиняних ногах.

Щодо Локарно, то воно є лише продовженням Версаля, і воно може мати своєю метою лише збереження «статус кво», як висловлюються дипломатич-

ною мовою, тобто збереження ісиуючого порядку речей, внаслідок якого Німеччина є переможена країна, а Антанта—переможниця. Конференцією в Локарно цей порядок закріплюється юридично в тому розумінні, що нові кордони Німеччини зберігаються на користь Польщі, зберігаються на користь Франції, що Німеччина втрачає колонії і що вона разом з тим, скручена і вміщена в прокрустове ложе, повинна вжити всіх заходів, щоб викачати 130 мільярдів золотих марок. Думати, що з цим становищем помириться Німеччина, яка росте і йде вперед, значить розраховувати на чудо. Якщо раніше, після франко-пруської війни, питання про Ельзас-Лотарінгію, один з вузлів суперечностей, що існували тоді, стало однією з найсерйозніших причин імперіалістичної війни, то яка гарантія, що Версальський мир і його продовження — Локарно, які узаконюють і юридично освячують втрату Німеччиною Сілезії, Данцігського коридора і Данціга, втрату Україною Галичини і Західної Волині, втрату Білорусією західної її частини, втрату Литвою Вільни та ін., — яка гарантія, що цей договір, який покромсав цілий ряд держав і створив цілий ряд вузлів суперечностей,—не спіткає доля старого франко-пруського договору, який відірвав після франко-пруської війни Ельзас-Лотарінгію від Франції?

Такої гарантії нема і не може бути.

Якщо план Дауеса чреватий революцією в Німеччині, то Локарно чреве новою війною в Європі.

Англійські консерватори думають і «статус кво» зберегти проти Німеччини і використати Німеччину проти Радянського Союзу. Чи не надто багато вони захотіли?

Говорять про пацифізм, говорять про мир між європейськими державами. Бріан і Чемберлен цілуються. Штреземан розсипається в компліментах перед Англією. Це все дурниці. З історії Європи ми знаємо, що кожного разу, коли укладалися договори про розставлення сил для нової війни, вони, ці договори, називалися мирними. Укладалися договори, які визначали елементи майбутньої війни, і завжди укладання таких договорів супроводжувалось галасом і криком про мир. Фальшиві співці миру завжди в таких випадках знаходились. Я пригадую факти з історії після франко-пруської війни, коли Німеччина була переможницею, коли Франція була переможеною, коли Бісмарк всіляко намагався зберегти «статус кво», тобто той порядок, який створився після переможної війни Німеччини з Францією. Тоді Бісмарк стояв за мир, тому що цей мир давав йому цілий ряд привілеїв перед Францією. Франція теж стояла за мир, принаймні, на перших порах, поки вона ще не оправилась після невдалої війни. Ось у цей період, коли всі говорили про мир, а фальшиві співці оспівували мирні наміри Бісмарка, Німеччина і Австрія уклали угоду, цілком мирну і цілком пацифістську угоду, яка стала потім однією з основ майбутньої імперіалістичної війни. Я говорю про угоду між Австрією і Німеччиною в 1879 році. Проти кого була спрямована ця угода? Проти Росії і Франції. Про що говорила ця угода? Слухайте:

«Оскільки тісне співробітництво Німеччини й Австрії нікому не загрожує і розраховане на зміцнення миру в Європі на основах, встановлених Берлінським

трактатом, їх величності, тобто два государі, вирішили укласти союзний мир і взаємну угоду».

Ви чуєте: тісне співробітництво Німеччини і Австрії **заради миру в Європі.** Цю угоду трактували як «союз миру», а тимчасом всі історики сходяться на тому, що ця угода була прямою підготовкою до імперіалістичної війни 1914 року. Наслідком цієї угоди про мир в Європі, а на ділі про війну в Європі, була друга угода, угода Росії і Франції в 1891 — 1893 роках, — теж про мир, — не інакше! Про що там говориться? Про те, що

«Франція і Росія, натхнені однаковим прагненням підтримувати мир, прийшли до такої угоди».

До якої — це **відкрито** так і не було сказано тоді. А в таємному тексті угоди сказано: на випадок війни Росія повинна виставити проти Німеччини 700 тис. військ, а Франція (здається) 1 300 тисяч.

Обидві ці угоди офіціально називались угодами миру, дружби і спокою в усій Європі.

На завершення всього цього через 6 років, в 1899 році, збирається Гаагська конференція миру, де ставиться питання про скорочення озброєнь. Це в той момент, коли на підставі угоди Франції і Росії французькі офіцери генерального штабу приїжджають в Росію, щоб виробити плани пересування військ на випадок війни, а російські офіцери генерального штабу їдуть до Франції, щоб з французькими генералами скласти плани майбутніх воєнних операцій проти Німеччини. Це в той час, коли генеральні штаби Німеччини і Австрії складають план і виробляють умови, за яких Австрія і Німеччина взаємно повинні наступати на своїх сусідів на Заході і Сході. В цей

самий момент (все це робиться, звичайно, нишком, за спиною) збирається Гаагська конференція в 1899 році, де проголошується мир, де здіймають фальшивий галас про скорочення озброєнь.

Ось вам зразок нечуваного лицемірства буржуазної дипломатії, коли галасом і піснями про мир намагаються прикрити справу підготовки до нової війни.

Чи маємо ми підставу після цього вірити пісням про Лігу націй і Локарно? Звичайно, не маємо. Ось чому ми не можемо вірити ні Чемберлену і Бріану, коли вони цілуються, ні Штреземану, коли він розсипається в компліментах. Ось чому ми думаємо, що Локарно є план розставлення сил для нової війни, а не для миру.

Цікава роль II Інтернаціоналу в цьому питанні. Адже більше за всіх вожді II Інтернаціоналу скачуть і грають, запевняючи робітників у тому, що Локарно є знаряддя миру, а Ліга націй — ковчег миру, що більшовики не хочуть увійти в Лігу націй тому, що вони проти миру, та ін. До чого зводиться весь цей галас з боку II Інтернаціоналу, якщо взяти до уваги сказане вище і зокрема ту історичну довідку, яку я навів щодо цілого ряду угод після франко-пруської війни, що називались угодами миру, а насправді були угодами про війну? Про що говорить нинішня позиція II Інтернаціоналу щодо Локарно? Про те, що II Інтернаціонал є організація не тільки буржуазного розбещення робітничого класу, але й організація морального виправдання всіх несправедливостей Версальського миру. Про те, що II Інтернаціонал є організація, підсобна для Антанти, організація, яка

повинна своєю роботою і своїм галасом за Локарно і Лігу націй морально виправдати всі ті несправедливості і весь той гніт, які створені режимом Версаля — Локарно.

4. Суперечності між країнами-переможницями

Переходжу до суперечностей четвертого ряду, до суперечностей між країнами-переможницями. Основні факти тут зводяться до того, що, незважаючи на певний блок між Америкою і Англією, блок, основу якого становить угода Америки і Англії проти анулювання союзницьких боргів, незважаючи, я кажу, на цей блок, боротьба інтересів між Англією і Америкою не слабшає, а, навпаки, посилюється. Одним з основних питань для світових держав є тепер питання про нафту. Коли взяти, наприклад, Америку, то вона добуває близько 70% всього світового видобутку і споживає понад 60% всього світового споживання. Так ось у цій галузі, що є основним нервом усієї господарської і воєнної діяльності світових держав, Америка скрізь і завжди натрапляє на протидію з боку Англії. Коли ми візьмемо дві світові нафтові компанії — «Стандарт Ойль» і «Конінклайк Шелл», з яких перша представляє Америку, а друга — Англію, то боротьба між цими компаніями відбувається в усіх частинах світу, де тільки є нафта. Це є боротьба Америки і Англії. Бо питання про нафту є життєве питання, бо від того, у кого більше буде нафти, залежить, хто командуватиме в майбутній війні. Від того, у кого більше буде нафти, залежить, хто

командуватиме світовою промисловістю і торгівлею. Нафта, після того як флот передових країн переходить на моторні двигуни, є життєвий нерв боротьби світових держав за перевагу як під час миру, так і під час війни. І саме в цій галузі між нафтовими компаніями Англії і нафтовими компаніями Америки відбувається смертельна боротьба, яка не завжди, правда, має явний характер, але завжди існує і тліє, як це видно з історії переговорів і з історії сутичок між Англією і Америкою на цьому грунті. Досить нагадати про цілий ряд нот Юза, коли він був міністром закордонних справ в Америці, проти Англії в питанні про нафту. Боротьба відбувається в Південній Америці, в Персії, в Європі, в тих районах Румунії і Галичини, де є нафта, в усіх частинах світу то в прихованій, то у відкритій формі. Я вже не кажу про такий немаловажний факт, як боротьба інтересів Англії і Америки в Китаї. Ви знаєте, мабуть, що тут боротьба відбувається прихована, причому часто й густо Америці, яка діє більш гнучко, яка вільна від тих грубо колоніальних методів, від яких ще не звільнились англійські лорди, вдається підкузьмити Англію в Китаї, щоб витіснити Англію і прокласти собі шлях в Китай. Зрозуміло, що Англія на це байдуже дивитись не може.

Я не буду багато говорити про суперечність інтересів між Францією і Англією в зв'язку з боротьбою за панування на європейському континенті. Це факт загальновідомий. Ясно також і те, що боротьба інтересів між Англією і Францією йде не тільки в питанні про гегемонію на континенті, але й у колоніях. В пресу проникли відомості про те, що війну в Сірії

і Марокко проти імперіалізму Франції організовано не без участі Англії. У мене немає документів, але думаю, що ці відомості небезпідставні.

Я не буду говорити далі про суперечність інтересів між Америкою і Японією, — це також відомо. Досить тільки згадати про недавні маневри американського флоту у Великому океані і про маневри японського флоту, щоб зрозуміти, для чого це робиться.

Нарешті, я мушу відзначити факт, який повинен здивувати всіх, факт колосального зростання озброєнь в країнах-переможницях. Я говорю про переможців, про суперечності серед держав-переможців. Ці переможці називаються союзниками. Правда, Америка не входить в Антанту, але вона воювала в союзі з нею проти Німеччини. І ось ці союзники озброюються тепер щосили. Проти кого озброюються? Раніше, коли країни Антанти озброювались, посилались звичайно на Німеччину, кажучи, що вона озброєна до зубів і становить небезпеку для миру в усьому світі, через що необхідно озброюватися для оборони. Ну, а тепер? Тепер Німеччини, як збройної сили, немає: її роззброєно. Тимчасом зараз озброєння у країнах-переможницях зростають, як ніколи. Чим пояснити, наприклад, величезне зростання авіації у Франції? Чим пояснити величезне зростання озброєнь і особливо морського флоту в Англії? Чим пояснити величезне зростання морського флоту в Америці і Японії? Чого і кого бояться пп. «союзники», які вкупі перемогли Німеччину і роззброїли її? Чого вони бояться і навіщо озброюються? І де ж пацифізм II Інтернаціоналу, який кричить про мир і не бачить — нібито

не бачить,— що «союзники», які офіціально назвали себе друзями, шалено озброюються проти «неіснуючого» ворога? Що зробили Ліга націй і II Інтернаціонал для того, щоб припинити шалене зростання озброєнь? Хіба їм не відомо, що при зростанні озброєнь «гармати самі починають стріляти»? Не чекайте відповіді від Ліги націй і II Інтернаціоналу. Справа тут в тому, що боротьба інтересів між країнами-переможницями зростає і посилюється, сутичка між ними стає неминучою, і вони, передбачаючи нову війну, озброюються всіма силами, всіма засобами. Я не перебільшу, коли скажу, що в цьому розумінні ми маємо справу не з миром дружнім між країнами-переможницями, а з миром озброєним, з станом озброєного миру, чреватого війною. Те, що робиться тепер в країнах-переможницях, дуже нагадує те становище, яке було перед війною 1914 року,— стан озброєного миру.

Правителі Європи намагаються тепер прикрити цей факт галасом про пацифізм. Але я вже говорив, чого вартий цей пацифізм і яку йому ціну треба покласти. Більшовики ось уже з часів Генуї вимагають роззброєння [52]. Чому II Інтернаціонал та інші базіки пацифізму не підтримують нашої пропозиції?

Ця обставина ще раз говорить про те, що та стабілізація, тимчасова, часткова стабілізація, якої досягла Європа ціною свого поневолення, не тривка, бо зростають і посилюються суперечності всередині країн-переможниць, не кажучи про суперечності між країнами-переможницями і країнами переможеними.

5. Капіталістичний світ і Радянський Союз

Переходжу до п'ятого ряду суперечностей — до суперечностей між Радянським Союзом і капіталістичним світом.

Основне в цій галузі полягає в тому, що всеосяжного капіталізму в усьому світі більше немає. Після того, як на світ з'явилась Радянська Країна, після того, як стара Росія перетворилася в Радянський Союз, — після цього — всеосяжного капіталізму в усьому світі не стало. Світ розколовся на два табори: на табір імперіалізму і табір боротьби проти імперіалізму. Це перше, що треба відзначити.

Друге, що треба відзначити в цій галузі, зводиться до того, що на чолі країн капіталізму стають дві основні країни — Англія і Америка, як союз англо-американський. На чолі тих, що невдоволені і борються на смерть з імперіалізмом, стає наша країна — Радянський Союз.

Третє, це — те, що створюються два основні, але протилежні центри притягання і відповідно до цього два напрями тяги до цих центрів в усьому світі: Англо-Америка — для буржуазних урядів і Радянський Союз — для робітників Заходу і революціонерів Сходу. Англо-Америка притягує своїм багатством, у них можна дістати кредити. Радянський Союз притягує своїм революційним досвідом, досвідом боротьби за визволення робітників від капіталізму і пригноблених народів від імперіалізму. Я говорю про тягу робітників Європи і революціонерів Сходу до нашої країни. Ви знаєте, що значить для європейського робітника або для революціонера пригноблених країн побувати у нас,

як вони паломничають до нас, і яка існує тяга всього чесного і революційного в усьому світі в нашу країну.

Два табори, два центри притягання.

Четверте, це — те, що в цьому таборі, в таборі капіталізму, нема єдності інтересів і спайки, що там панує боротьба інтересів, розпад, боротьба між переможцями і переможеними, боротьба між самими переможцями, боротьба між всіма імперіалістичними країнами за колонії, за зиски, що через все це стабілізація в цьому таборі не може бути тривкою. Тимчасом як у нашій країні йде здорова і міцніюча стабілізація, зростання нашого господарства, зростання нашого соціалістичного будівництва, а в усьому нашому таборі відбувається поступове, неухильне гуртування навколо пролетаріату нашої країни всіх невдоволених елементів і верств як Заходу, так і Сходу, гуртування їх навколо Радянського Союзу.

Там, в таборі капіталізму, — розлад і розклад. Тут, в таборі соціалізму, — згуртованість і все зростаюча єдність інтересів проти спільного ворога — проти імперіалізму.

Ось ті основні факти, які я хотів відзначити з галузі суперечностей п'ятого ряду, — суперечностей між світом капіталізму і світом Рад.

Я хочу особливо спинитися на тому факті, який я назвав тягою революційних і соціалістичних елементів усього світу до пролетаріату нашої країни. Я маю на увазі робітничі делегації, які приїжджають в нашу країну, делегації, які пильно оглядають кожний куточок нашого будівництва, щоб переконатися, що ми здатні не тільки руйнувати, але й будувати нове. В чому сенс робітничих делегацій, — цього

паломництва робітників у нашу країну, — делегацій, які відображають тепер цілу смугу в розвитку робітничого руху на Заході? Ви чули, як керівники Радянської держави зустрічали англійську робітничу делегацію, німецьку робітничу делегацію. Чи звернули ви увагу на те, що наші товариші, керівники різних галузей управління, не тільки інформували представників робітничих делегацій, але вони прямо складали звіт перед ними? Мене тут у Москві не було тоді, я був у від'їзді, але я читав газети, і я читав, як тов. Дзержинський, керівник Вищої ради народного господарства, не просто інформував німецьку робітничу делегацію, а складав звіт перед нею. Це — нове і особливе в нашому житті, на що треба звернути особливу увагу. Я читав, як керівники нашої нафтової промисловості — Косіор в Грозному і Серебровський в Баку — не просто інформували робітничих делегатів, як інформують екскурсантів, а складали звіт перед робітничими делегаціями, як перед вищою контрольною владою. Я читав, як всі наші вищі установи, Раднарком і ЦВК, аж до виконкомів на місцях, готові були скласти звіт перед робітничими делегаціями, в особі яких вони вбачали дружній, братерський контроль робітничого класу Заходу над нашим будівництвом, над нашою робітничою державою.

Про що всі ці факти говорять? Вони говорять про дві речі. По-перше, про те, що робітничий клас Європи, принаймні революційна частина робітничого класу Європи, вважає нашу державу своїм дітищем, що робітничий клас посилає свої делегації в нашу країну не з цікавості, а для того, щоб подивитись, як у нас і що робиться, бо вони, як видно, вважають

себе морально відповідальними за все, що ми тут будуємо. По-друге, про те, що революційна частина пролетаріату Європи, усиновляючи нашу державу і розглядаючи її як своє дітище, береться відстояти її і битися за неї в разі необхідності. Назвіть мені іншу державу, щонайбільш демократичну, яка б зважилась віддати себе під братерський контроль робітничих делегацій інших країн! Ви такої держави не назвете, бо в світі немає такої держави. Тільки наша держава, держава робітників і селян, здатна піти на такий крок. Але, виявляючи робітничим делегаціям максимум довір'я, наша країна тим самим завойовує максимум довір'я з боку робітничого класу Європи. А це довір'я до нас нам цінніше за всі і всякі позики, бо воно, це довір'я робітників до нашої держави, є основною протиотрутою проти імперіалізму та його інтервенціоністських махінацій.

Ось у чому основа тієї зміни у взаємовідносинах між нашою державою і пролетаріатом Заходу, яка склалась або складається на основі паломництва робітників у нашу країну. Ось те нове, яке багато хто не збагнув, але яке є тепер вирішальним. Бо коли ми будемо розцінюватись як частина, як дітище робітничого класу Європи, коли, виходячи з цього, робітничий клас Європи бере на себе моральну відповідальність, бере на себе завдання захисту нашої держави, скажімо, в разі інтервенції від капіталізму, завдання захисту наших інтересів проти імперіалізму, то про що це говорить? — Про те, що наші сили зростають і зростатимуть не днями, а годинами. Про те, що слабість капіталізму зростатиме не днями, а годинами. Бо без робітників не можна воювати

тепер. Якщо робітники не захочуть воювати проти нашої Республіки, якщо вони вважають нашу Республіку своїм дітищем, доля якого їм близька, то війна проти нашої країни стає неможливою. Ось у чому секрет, ось у чому корінь, ось у чому сенс того паломництва в нашу країну, яке ми мали і яке будемо ще мати, і яке ми повинні всіляко заохочувати, як запоруку солідарності і як запоруку закріплення дружніх зв'язків між робітниками нашої країни і робітниками країн Заходу.

Може, не зайвим буде в двох словах сказати про кількість тих делегацій, які відвідали нашу країну. Я чув недавно, що на Московській конференції один товариш запитав Рикова: «А чи не надто дорого нам обходяться ці делегації?». Товариші, не можна говорити такі речі. Ніколи в такому дусі про робітничі делегації, які їдуть до нас, не можна говорити. Сором так говорити. Ні перед якими витратами, ні перед якими жертвами ми не можемо і не повинні спинятися для того, щоб допомогти робітничому класові Заходу посилати до нас своїх делегатів, щоб допомогти їм переконатися, що робітничий клас, який взяв владу, здатний не тільки зруйнувати капіталізм, але й будувати соціалізм. Вони, робітники Заходу, принаймні багато з них, все ще певні, що робітничий клас без буржуазії не може обійтись. Цей передсуд є основна хвороба робітничого класу на Заході, прищеплювана йому соціал-демократами. Ні перед якими жертвами ми не спинимось для того, щоб дати можливість робітничому класові Заходу через своїх делегатів переконатися в тому, що робітничий клас, взявши владу, здатний не тільки руйнувати старе,

але й будувати соціалізм. Ні перед якими жертвами ми не спинимось для того, щоб дати можливість робітничому класові Заходу переконатися в тому, що наша країна є та єдина в світі робітнича держава, за яку їм на Заході варто битися і яку варто захищати проти свого капіталізму. (Оплески.)

Делегації у нас були троякого роду: делегації інтелігентські, вчителі та ін., делегації дорослих робітників, їх було, здається, якщо рахувати грубо, близько 10, і делегації робітничої молоді. Всього прибуло 550 делегатів і екскурсантів у нашу країну. Мають прибути ще 16 делегацій, зареєстрованих у ВЦРПС. Цю справу ми будемо посувати й надалі для того, щоб зміцнити зв'язок робітничого класу нашої країни з робітничим класом Заходу і тим самим створити бар'єр проти всіх і всяких можливостей інтервенції.

Такі є характерні риси тих основних суперечностей, які роз'їдають капіталізм.

Що ж випливає з усіх цих суперечностей? Про що вони говорять? Вони говорять про те, що капіталістичний світ роз'їдається цілим рядом внутрішніх суперечностей, які роблять капіталізм немічним, що, з другого боку, наш світ, світ соціалізму, все більше й більше організовується, згуртовується, що через це на цьому саме грунті й народилась та тимчасова рівновага сил, яка поклала кінець війні проти нас, яка дала початок смузі «мирного співжиття» між державою радянською і державами капіталістичними.

Я мушу ще згадати про два факти, які теж мають вплив на те, що замість періоду війни у нас встановилась смуга «мирного співжиття».

Перший факт полягає в тому, що в даний момент Америка не хоче війни в Європі. Вона немовби так каже Європі: я тобі позичила мільярди, ти не рипайся, коли хочеш і надалі одержувати грошики, коли не хочеш, щоб твоя валюта шкереберть полетіла, сиди і працюй, заробляй грошики і сплачуй проценти по боргах. Навряд чи треба доводити, що ця порада Америки, якщо вона навіть не є вирішальною для Європи, в усякому разі не може лишитися без впливу.

Другий факт полягає в тому, що відтоді, коли в нашій країні перемогла пролетарська революція, із світової системи капіталізму випала ціла величезна країна з величезними ринками збуту, з величезними джерелами сировини, і це, звичайно, не могло не вплинути на господарське становище Європи. Втратити одну шосту частину світу, втратити ринки і джерела сировини нашої країни, це значить для капіталістичної Європи скоротити своє виробництво, захитати його докорінно. І ось, для того, щоб покласти кінець цій відчуженості європейського капіталу від нашої країни, від наших ринків і джерел сировини, стало необхідним піти на деяку смугу «мирного співжиття» з нами, щоб пробратися до наших ринків і до джерел сировини, — інакше немає, виявляється, можливості досягти якої-небудь господарської стійкості в Європі.

6. Зовнішнє становище СРСР

От всі ті фактори, які визначили деяку рівновагу сил між табором соціалізму і табором капіталізму в усьому світі, які смугу війни змінили смугою

передишки, які передишку коротку перетворили в цілий період передишки і які дали нам можливість повести деяке, як говорив Ілліч, «співробітництво» з капіталістичним світом.

Звідси та смуга «визнань» Радянського Союзу, яка почалась і мусить піти далі.

Я не буду перелічувати, які країни нас «визнали». Здається, з великих країн, які не визнали нас, лишилась тільки одна Америка. Не буду також багато говорити про те, що після «визнань» у нас укладено торговельні договори, наприклад, з Німеччиною та Італією. Не буду довго говорити про те, що наша зовнішня торгівля значно виросла, що в цій торгівлі особливо зацікавлена Америка як країна, що експортує для нас бавовну, і Англія з Німеччиною як країни, що імпортують наш хліб і наші сільськогосподарські продукти. Одно треба сказати, що нинішній рік є перший рік, коли ми в скільки-небудь широкому масштабі, після того як встановилась смуга «спільного співжиття» з капіталістичними державами, вступаємо в багаті і широкі зв'язки по торговельній лінії з капіталістичним світом.

Це не значить, звичайно, що ми ліквідували вже всі ті, так би мовити, недомовки і всі ті, сказати б, претензії і контрпретензії, які існували і ще існують між нашою державою і державами Заходу. Ми знаємо, що від нас вимагають сплати боргів. Цього Європа ще не забула і, мабуть, не забуде, в усякому разі не так скоро забуде. Нам кажуть, що наша довоєнна заборгованість Європі дорівнює 6 мільярдам, воєнна заборгованість оцінюється в 7 з лишком мільярдів карбованців, всього, таким чином, — 13 мільярдів.

Коли врахувати падіння валюти і відняти з цієї суми частку лімітрофів, то виходить, що ми не менш як 7 мільярдів винні західноєвропейським державам. Відомо, що наші контрпретензії, в зв'язку з інтервенцією Англії, Франції, Америки під час громадянської війни, зводяться до цифри (коли взяти підрахунки Ларіна), здається, в 50 мільярдів карбованців. Так що нам винні вп'ятеро більше, ніж ми винні. (Ларін з місця: «Ми їх одержимо».) Тов. Ларін говорить, що ми в свій час одержимо все це. (Сміх.) Але коли рахувати більш скупо, як це робить Наркомфін, виходить не менш як 20 мільярдів. Все-таки ми у виграші. (Сміх.) Однак, з цим капіталістичні країни миритися не хочуть, і ми все ще фігуруємо в їхніх списках як боржники.

Ось на цьому грунті у нас і виходять заковики і притичини в ході переговорів з капіталістами. Так було з Англією, так буде, мабуть, і з Францією.

Яка позиція ЦК нашої партії в цьому питанні?

Вона лишилась тією самою, якою вона була при укладенні договору з Макдональдом[53].

Ми не можемо скасувати відомого закону нашої країни, виданого в 1918 році, — про анулювання царських боргів[54]. Ми лишаємось на грунті цього закону. Ми не можемо анулювати тих декретів, які були проголошені і які узаконили у нас експропріацію експропріаторів. На базі цих законів ми стоїмо і будемо стояти в майбутньому. Але ми не від того, щоб деякі винятки, в порядку практичних переговорів, зробити і для Англії і для Франції щодо колишніх царських боргів, з тим, щоб трохи сплатити і дещо одержати за це. Ми не від того, щоб колишніх

приватних власників задовольнити, надавши їм концесії, але знов-таки з тим, щоб умови концесій були не кабальними. На цій основі нам удалось зговоритися з Макдональдом. Підгрунтям цих переговорів була ідея фактичного анулювання воєнних боргів. Саме тому цей договір був зірваний. Ким? Безсумнівно, Америкою. Хоч Америка в переговорах Раковського з Макдональдом не брала участі, хоч Макдональд і Раковський прийшли до певного проекту угоди, хоч цей проект угоди давав вихід і тій і другій стороні, і інтереси обох сторін більш-менш задовольнялись цим проектом, проте, тому що цей проект виходив з ідеї анулювання воєнних боргів, а Америка не хотіла створювати такого прецеденту, бо вона втратила б тоді мільярди, які має за Європою, то вона, тобто Америка, «порадила», і договору не стало.

Проте ми стоїмо і тепер на грунті згаданого проекту.

З питань нашої зовнішньої політики, з питань, які виникли за звітний період, питань особливо дражливих і бойових, які стосуються взаємовідносин нашого уряду з урядами західноєвропейських країн, я б хотів відзначити два питання: по-перше, питання, яке не раз висувалось і буде ще висуватися англійськими консерваторами, це — питання про пропаганду, і, по-друге, питання про Комуністичний Інтернаціонал.

Нас обвинувачують в тому, що ми ведемо спеціальну пропаганду як в Європі, так і в колоніях і в залежних країнах проти імперіалізму. Англійські консерватори твердять, що російські комуністи — це ті люди, які покликані зруйнувати могутність Британської імперії. Я хотів би тут заявити, що все це —

справжня дурниця. Нам не треба ніякої спеціальної пропаганди ні на Заході, ні на Сході після того, як самі робітничі делегації приїжджають до нас, дізнаються про наші порядки і розносять звістку про наші порядки по всіх країнах Заходу. Ніякої іншої пропаганди нам не треба. Це найкраща, найсильніша і найдійовіша пропаганда за лад Рад проти ладу капіталізму. (Оплески.)

Нам кажуть, що ми ведемо пропаганду на Сході. Я заявляю, що й це — справжня дурниця. Нам не треба ніякої спеціальної пропаганди на Сході після того, як ми знаємо, що весь наш державний лад побудовано на базі співжиття і братерського співробітництва народів найрізноманітніших національностей нашої країни. Всякий китаєць, всякий єгиптянин, всякий індус, що приїхав у нашу країну і побув півроку в ній, має можливість переконатися, що наша країна є єдина країна, яка розуміє душу пригноблених народів і яка вміє налагодити співробітництво пролетарів колишньої пануючої національності з пролетарями колишніх пригноблених національностей. Ніякої іншої пропаганди, ніякої іншої агітації на Сході нам не треба, крім того, щоб делегації, які приїжджають з Китаю, Індії, Єгипту, попрацювавши у нас і подивившись, рознесли звістку про наші порядки по всьому світу. Це найкраща пропаганда і найдійовіша з усіх форм, з усіх видів пропаганди.

Але є одна сила, яка може зруйнувати і обов'язково зруйнує Британську імперію. Це — англійські консерватори. Це та сила, яка обов'язково, неминуче поведе Британську імперію до загибелі. Досить згадати політику консерваторів, коли вони прийшли

до влади[55]. З чого вони почали? Почали з того, що приборкали Єгипет, посилили натиск на Індію, інтервеніювали Китай і т. д. Ось політика консерваторів. Хто тут винен, і кого тут винуватити, якщо англійські лорди не здатні на іншу політику? Хіба важко зрозуміти, що, йдучи таким шляхом, консерватори повинні, як два рази по два — чотири, привести Британську імперію до неминучої загибелі?

Кілька слів про Комінтерн. На Заході найманці імперіалістів і автори підроблених листів поширюють чутки про те, що Комінтерн є організація змовників і терористів, що комуністи роз'їжджають по країнах Заходу для того, щоб улаштовувати змови проти європейських правителів. Між іншим, софійський вибух у Болгарії зв'язується з ім'ям комуністів. Я мушу заявити про те, що повинно бути відоме кожній культурній людині, коли вона не цілковитий неук і коли вона не підкуплена, — я мушу заявити, що нічого спільного комуністи не мали, не мають і не можуть мати з теорією і практикою індивідуального терору, нічого спільного комуністи не мали, не мають і не можуть мати з теорією змов проти окремих осіб. Теорія і практика Комінтерну полягає в організації масового революційного руху проти капіталізму. Це вірно. Це — завдання комуністів. Тільки неуки й ідіоти можуть плутати змови й індивідуальний терор з політикою Комінтерну в масовому революційному русі.

Два слова про Японію. На Заході дехто з наших ворогів потирає руки: ось, мовляв, у Китаї почався революційний рух, — звичайно, це більшовики підкупили китайський народ, — кому ж іще підкупати 400-мільйонний народ? — а це, мовляв, приведе до

того, що «росіяни» поб'ються з японцями. Все це нісенітниця, товариші. Сили революційного руху в Китаї неймовірні. Вони ще не проявились як слід. Вони ще проявляться в майбутньому. Правителі Сходу і Заходу, які не бачать цих сил і не зважають на них належною мірою, потерплять від цього. Ми, як держава, на цю силу не зважати не можемо. Ми вважаємо, що Китай стоїть перед тим самим питанням, перед яким стояла Північна Америка, коли вона об'єднувалась в одну державу, перед яким стояла Німеччина, коли вона складалась в державу і об'єднувалась, перед яким стояла Італія, коли вона об'єднувалась і визволялась від зовнішніх ворогів. Тут правда і справедливість цілком на боці китайської революції. Ось чому ми співчуваємо і будемо співчувати китайській революції в її боротьбі за визволення китайського народу з-під ярма імперіалістів і за об'єднання Китаю в одну державу. Хто на цю силу не зважає і не зважатиме, той напевно програє. Я вважаю, що Японія зрозуміє, що на цю ростущу силу національного руху в Китаї, яка йде вперед і змітає все на своєму шляху, вона, Японія, повинна також зважати. Саме через те й гине Чжан Цзо-лін, що він цього не зрозумів. Але він гине також через те, що він будував всю свою політику на чварах, на погіршенні відносин між СРСР і Японією. Всякий генерал, всякий правитель Манчжурії, який будуватиме свою політику на чварах між нами і Японією, на погіршенні відносин між нами і Японією, обов'язково загине. Тільки той з них стоятиме на ногах, який будуватиме свою політику на поліпшенні наших відносин з Японією і зближенні нашому з Японією, тільки

такий генерал і такий правитель може міцно сидіти в Манчжурії, бо у нас немає інтересів, які ведуть до загострення наших відносин з Японією. Наші інтереси йдуть по лінії зближення нашої країни з Японією.

7. Завдання партії

Переходжу до питання про завдання нашої партії в зв'язку із зовнішнім становищем.

Я думаю, що завдання партії тут повинні бути окреслені, в розумінні її роботи, в двох галузях: в галузі **міжнародного** революційного руху і потім в галузі **зовнішньої політики** Радянського Союзу.

Які є завдання в галузі **міжнародного** революційного руху?

Завдання полягають в тому, щоб, по-перше, вести роботу по лінії зміцнення комуністичних партій на Заході, по лінії завоювання ними більшості в робітничих масах. По-друге — вести роботу по лінії посилення боротьби робітників Заходу за профспілкову єдність, за зміцнення дружби між пролетаріатом нашого Союзу і пролетаріатом капіталістичних країн. Сюди входить і та смуга паломництва, про яку я говорив і значення якої змалював вище. По-третє — вести роботу по лінії зміцнення змички між пролетаріатом нашої країни і визвольним рухом пригноблених країн, бо вони — наші союзники в боротьбі з імперіалізмом. І по-четверте — вести роботу по лінії зміцнення соціалістичних елементів нашої країни, по лінії перемоги цих елементів над елементами капіталістичними, перемоги, яка має вирішальне значення для революціонізування робітників усіх країн. Зви-

чайно, товариші, говорячи про завдання нашої партії в галузі міжнародного революційного руху, обмежуються трьома першими завданнями і забувають про четверте завдання — про те, що наша боротьба в нашій країні, боротьба за перемогу соціалістичних елементів у нашій країні над елементами капіталістичними, наша будівнича боротьба є теж міжнародною, інтернаціональною своїм значенням, бо наша країна є база міжнародної революції, бо наша країна є основна підойма для розгортання міжнародного революційного руху, і якщо у нас тут будівництво йде належним темпом, це означає, що ми свою роботу в міжнародному революційному русі по всіх інших руслах робимо саме так, як цього вимагає від нас партія.

Такі є завдання партії в галузі міжнародного революційного руху.

Тепер — завдання партії в галузі **зовнішньої** політики нашого Союзу.

По-перше — вести роботу по лінії боротьби проти нових воєн, потім по лінії збереження миру і забезпечення так званих нормальних відносин з капіталістичними країнами. Основу політики нашого уряду, політики зовнішньої, становить ідея миру. Боротьба за мир, боротьба проти нових воєн, викриття всіх тих кроків, яких вживається для підготовки нової війни, викриття таких кроків, які прикривають прапором пацифізму підготовку війни на ділі, це — наше завдання. Саме тому ми не хочемо увійти в Лігу націй, бо Ліга націй є організація прикриття підготовчої роботи до війни, бо, щоб увійти в Лігу націй, треба зробити вибір, як правильно висловився тов. Литвинов,

між молотом і ковадлом. Ну, а ми не хочемо бути ні молотом для слабих народів, ні ковадлом для сильних. Ми ні того, ні другого не хочемо, ми — за мир, ми — за викриття всіх тих кроків, які ведуть до війни, хоч би якими пацифістськими прапорцями вони були прикриті. Чи буде це Ліга націй чи Локарно, — все одно, нас прапором не обдуриш, нас галасом не злякаєш.

По-друге — вести роботу по лінії розширення нашого товарообороту з зовнішнім світом на основі монополії зовнішньої торгівлі.

По-третє — вести роботу по лінії зближення з переможеними в імперіалістичній війні країнами, з тими країнами, які найбільш покривджені і обділені з числа всіх капіталістичних країн, які через це стоять в опозиції до пануючого союзу великих держав.

По-четверте — вести роботу по лінії змички з залежними і колоніальними країнами.

Такі є завдання, що стоять перед партією в даний момент в галузі міжнародних відносин і міжнародного робітничого руху.

II
ВНУТРІШНЄ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Я переходжу до другої частини звітної доповіді ЦК. Ця частина стосується внутрішнього становища нашої держави і політики ЦК в питаннях, які мають відношення до внутрішнього становища. Я хотів би навести кілька цифр. Хоч цифр опубліковано за останній час у пресі немало, проте без деякої кількості цифр, на жаль, обійтись не можна.

1. Народне господарство в цілому

Але раніш, ніж перейти до цифр, дозвольте викласти кілька загальних положень, які визначають нашу роботу по будівництву соціалістичного господарства (я з господарства думаю почати).

Перше положення. Ми працюємо і будуємо в обстановці капіталістичного оточення. Це значить, що наше господарство і наше будівництво розвиватимуться в суперечності, в сутичках між системою нашого господарства і системою господарства капіталістичного. Цієї суперечності нам не уникнути ніяк. Це є рамки, в межах яких повинна відбуватися боротьба двох систем, системи соціалістичної і системи капіталістичної. Це значить, крім того, що наше господарство повинно будуватися не тільки в його протиставленні зовні господарству капіталістичному, але й в протиставленні різних елементів всередині нашої країни, в протиставленні соціалістичних елементів елементам капіталістичним.

Звідси висновок: ми повинні будувати наше господарство так, щоб наша країна не перетворилась в придаток світової капіталістичної системи, щоб вона не була включена в загальну систему капіталістичного розвитку як її підсобне підприємство, щоб наше господарство розвивалось не як підсобне підприємство світового капіталізму, а як самостійна економічна одиниця, яка спирається, головним чином, на внутрішній ринок, яка спирається на змичку нашої індустрії з селянським господарством нашої країни.

Є дві генеральні лінії: одна виходить з того, що наша країна повинна лишитися ще довго країною

аграрною, повинна вивозити сільськогосподарські продукти і привозити устаткування, що на цьому треба стояти і цим шляхом розвиватися і далі. Ця лінія вимагає по суті справи згортання нашої індустрії. Вона дістала свій вираз недавно в тезах Шаніна (може, хто-небудь читав їх в «Экономической Жизни»[56]). Ця лінія веде до того, що наша країна ніколи, або майже ніколи, не могла б по-справжньому індустріалізуватися, наша країна з економічно самостійної одиниці, яка спирається на внутрішній ринок, мусила б об'єктивно перетворитися в придаток загальної капіталістичної системи. Ця лінія означає відхід від завдань нашого будівництва.

Це не наша лінія.

Є друга генеральна лінія, яка виходить з того, що ми повинні докласти всіх сил для того, щоб зробити нашу країну економічно самостійною, незалежною країною, яка базується на внутрішньому ринку, країною, яка стане вогнищем для притягування до себе всіх інших країн, які потрохи відпадатимуть від капіталізму і вливатимуться в русло соціалістичного господарства. Ця лінія вимагає максимального розгортання нашої промисловості, однак в міру і відповідно до тих ресурсів, які у нас є. Вона рішуче заперечує політику перетворення нашої країни в придаток світової системи капіталізму. Це є наша лінія будівництва, якої додержується партія і якої вона додержуватиметься й далі. Ця лінія обов'язкова, поки є капіталістичне оточення.

Інша річ, коли переможе революція в Німеччині або у Франції, або в обох країнах разом, коли там почнеться соціалістичне будівництво на більш висо-

кій технічній базі. Тоді ми від політики перетворення нашої країни в незалежну економічну одиницю перейдемо до політики включення нашої країни в загальне русло соціалістичного розвитку. Але поки цього ще не сталося, нам абсолютно потрібен той мінімум незалежності для нашого народного господарства, без якого неможливо буде уберегти нашу країну від господарського підкорення системі світового капіталізму.

Таке є перше положення.

Друге положення, яким ми так само повинні керуватися при нашому будівництві, як і першим, полягає в тому, щоб враховувати кожного разу особливості нашого керівництва народним господарством на відміну від керівництва в країнах капіталістичних. Там, в капіталістичних країнах, панує приватний капітал, там помилки окремих капіталістичних трестів, синдикатів, тих чи інших груп капіталістів виправляються стихією ринку. Надто багато вироблено,- буде криза, але потім, після кризи, господарство прийде в норму. Надто захопились ввозом і дістали пасивний торговельний баланс, — вексельний курс хитнеться, вийде інфляція, скоротиться імпорт, підвищиться експорт. Все це в порядку криз. Ні одна скільки-небудь значна помилка і скільки-небудь значна перепродукція або серйозний відрив виробництва від усієї суми попиту не обходиться в країнах капіталістичних без того, щоб промахи, помилки і відриви не виправлялись в порядку тієї чи іншої кризи. Так живуть в країнах капіталізму. Але ми так жити не можемо. Там ми бачимо господарські, торговельні, фінансові кризи, які зачіпають окремі групи капіталістів.

У нас — інша справа. Кожна серйозна заминка в торгівлі, у виробництві, кожний серйозний прорахунок в нашому господарстві кінчається не тою чи іншою окремою кризою, а б'є по всьому народному господарству. Кожна криза, чи то буде торговельна, чи фінансова, чи промислова, може перетворитися у нас в загальну кризу, яка битиме по всій державі. Тому від нас вимагається особлива обачність і прозорливість при будівництві. Тому ми тут повинні керувати господарством в плановому порядку так, щоб прорахунків було менше, щоб наше керівництво господарством було архіпрозорливим, архіпередбачливим, архібезпомилковим. Але через те що, товариші, ми, на жаль, не відзначаємось ні особливою прозорливістю, ні особливою передбачливістю, ні особливими здатностями безпомилкового керівництва господарством, бо ми всього-тільки вчимося будувати, то у нас помилки бувають і будуть ще далі. Тому ми повинні будувати з резервами, нам необхідні резерви, які могли б покривати наші огріхи. Вся наша робота за останні два роки показує, що ми не гарантовані ні від випадковостей, ні від помилок. В галузі сільського господарства дуже багато залежить у нас не тільки від нашого господарювання, але й від природних сил (недороди та ін.). В галузі промисловості дуже багато залежить не тільки від нашого господарювання, але й від внутрішнього ринку, яким ми ще не оволоділи. В галузі зовнішньої торгівлі дуже багато залежить не тільки від нас, але й від поведінки західноєвропейських капіталістів, причому чим більше зростає наш експорт і імпорт, тим більше ми стаємо залежними від капіталістичного Заходу,

тим більше стаємо вразливими для ударів з боку ворогів. Щоб забезпечити себе від усіх цих випадковостей і неминучих помилок, нам треба засвоїти собі думку про необхідність нагромадження резервів.

Ми не гарантовані від недородів у галузі сільського господарства. Тому потрібен резерв. Ми не гарантовані від випадковостей внутрішнього ринку по лінії розвитку нашої промисловості. Я вже не кажу про те, що, живучи на свої власні нагромаджувані кошти, ми повинні бути особливо скупими і стриманими в справі витрачання нагромаджених коштів, стараючись кожну копійку вкладати розумно, тобто в таку справу, розвиток якої в кожний даний момент абсолютно необхідний. Звідси необхідність резервів для промисловості. Ми не гарантовані від випадковостей по лінії зовнішньої торгівлі (замаскований бойкот, замаскована блокада та ін.). Звідси необхідність резервів.

Можна було б збільшити вдвоє відпуск сум на сільськогосподарський кредит, але тоді не лишилося б необхідного резерву для фінансування промисловості, промисловість далеко відстала б у своєму розвитку від сільського господарства, вироблення фабрикатів скоротилося б, вийшло б підвищення цін на фабрикати з усіма наслідками, що випливають звідси.

Можна було б покласти вдвоє більше асигнувань на розгортання промисловості, але це був би такий швидкий темп розвитку промисловості, якого ми не витримали б, через велику недостачу вільних капіталів, і на грунті якого ми напевно зірвалися б, не кажучи вже про те, що невистачило б резерву для кредитування сільського господарства.

Можна було б рушити вперед розвиток нашого імпорту, головним чином імпорту устаткування, вдвоє більше, ніж це має місце тепер, для того, щоб швидким темпом рушити вперед розвиток промисловості, але це могло б викликати перевищення ввозу над вивозом, утворився б пасивний торговельний баланс, і була б підірвана наша валюта, тобто була б підірвана та основа, на грунті якої тільки й можливе планування і розвиток промисловості.

Можна було б, не дивлячись ні на що, рушити вперед експорт щосили, не звертаючи уваги на стан внутрішнього ринку, але це неодмінно викликало б великі ускладнення в містах в розумінні швидкого підвищення цін на сільськогосподарські продукти, отже, в розумінні підриву зарплати і в розумінні деякого штучно організованого голоду з усіма результатами, які звідси випливають.

Можна було б підняти якнайбільше зарплату робітників не тільки до довоєнного рівня, але й вище, але ця обставина викликала б зниження темпу розвитку нашої промисловості, бо розгортання промисловості при наших умовах, при відсутності позик ззовні, при відсутності кредитів і т. д., можливе лише на основі нагромадження деякого прибутку, необхідного для фінансування і живлення промисловості, що, однак, було б виключене, тобто було б виключене скільки-небудь серйозне нагромадження, якби темп підвищення зарплати ми взяли надзвичайно прискорений.

І т. д. і т. п.

Такі є ті два основні керівні положення, які повинні стати факелом, маяком у нашій роботі по будівництву нашої країни.

Тепер дозвольте перейти до цифр.

А втім, ще один відступ. У нас в системі нашого господарства є деяка строкатість — цілих п'ять укладів. Є уклад господарства майже натуральний: це — такі селянські господарства, товарність продукції яких дуже мала. Є другий уклад господарства, уклад товарного виробництва, де товарність у селянському господарстві відіграє вирішальну роль. Є третій уклад господарства — приватний капіталізм, який не убитий, який ожився і буде до певних меж оживлятися, поки у нас є неп. Четвертий уклад господарства, це — держкапіталізм, тобто той капіталізм, який ми допустили і маємо можливість контролювати й обмежувати так, як хоче цього пролетарська держава. Нарешті, п'ятий уклад — соціалістична промисловість, тобто наша держпромисловість, де у виробництві представлені не два ворожі класи — пролетаріат і буржуазія, а один клас — пролетаріат.

Про ці п'ять укладів я хотів сказати два слова, тому що без цих двох слів важко буде зрозуміти ту групу цифр, яку я оголошу, і ту тенденцію, яка в розвитку нашої промисловості помічається, тим більше, що про ці п'ять господарських укладів у системі нашого ладу Ленін говорив у свій час досить докладно [67], навчаючи нас того, щоб вміли враховувати боротьбу між цими укладами в нашій будівничій роботі.

Я хотів би сказати два слова про держкапіталізм і про держпромисловість, яка є щодо типу соціалістичною, для того, щоб розвіяти ті непорозуміння і ту плутанину, які навколо цього питання склалися в партії.

Чи можна назвати нашу державну промисловість держкапіталістичною? Не можна. Чому? Тому, що держкапіталізм в умовах диктатури пролетаріату є така організація виробництва, де представлені два класи: експлуатуючий клас, що володіє засобами виробництва, і експлуатований клас, що не володіє засобами виробництва. Яку б особливу форму не мав держкапіталізм, він мусить бути все ж капіталістичним по своїй суті. Ілліч, коли він аналізував держкапіталізм, мав на увазі насамперед концесії. Візьмімо концесії і подивімось, чи представлені тут два класи. Так, представлені. Клас капіталістів, тобто концесіонерів, які експлуатують і тимчасово володіють засобами виробництва, і клас пролетарів, якого експлуатує концесіонер. Що тут ми не маємо елементів соціалізму, це ясно хоч би з того, що ніхто не посміє сунутися в концесійне підприємство з кампанією про піднесення продуктивності праці, бо всі знають, що концесійне підприємство є не соціалістичне, чуже соціалізмові підприємство.

Візьмімо другий тип підприємств — державні підприємства. Чи є вони держкапіталістичними? Ні, не є. Чому? Тому, що в них представлені не два класи, а один клас, клас робітників, який в особі своєї держави володіє знаряддями й засобами виробництва і який не експлуатується, бо максимум того, що одержується в підприємстві понад заробітну плату, іде на дальше розгортання промисловості, тобто на поліпшення становища всього робітничого класу в цілому.

Можуть сказати, що це все-таки не повний соціалізм, коли мати на увазі ті пережитки бюрократизму, які збереглися в управляючих органах наших під-

приємств. Це правильно. Але це не суперечить тому, що держпромисловість є щодо типу виробництво соціалістичне. Є два типи виробництва: капіталістичний тип, в тому числі і держкапіталістичний, де є два класи, де виробництво працює на зиск для капіталіста, і є другий, соціалістичний тип виробництва, де експлуатації немає, де засоби виробництва належать робітничому класові і де підприємства працюють не на зиск для чужого класу, а на розширення промисловості для робітників у цілому. Ленін так і говорив, що наші державні підприємства є послідовно-соціалістичні щодо типу підприємства.

Тут можна було б провести аналогію з нашою державою. Наша держава теж називається не буржуазною, бо вона є за Леніним новий тип держави, тип держави **пролетарської.** Чому? Тому, що наш державний апарат працює не на пригноблення робітничого класу, як це має місце в усіх без винятку буржуазних державах, а на визволення робітничого класу від гніту буржуазії. Ось чому щодо типу свого наша держава є пролетарська держава, хоч поганi в апараті цієї держави і пережитків старовини можете знайти скільки завгодно. Ніхто, як Ленін, який проголосив наш радянський лад пролетарським типом держави, не лаяв його так сильно за його бюрократичні пережитки. Проте він говорив завжди, що наша держава є новий тип пролетарської держави. Треба відрізняти тип держави від тієї спадщини і пережитків, які ще збереглися в системі і апараті держави. Так само слід неодмінно відрізняти бюрократичні пережитки в держпідприємствах від того типу побудови промисловості, який у нас називається

типом соціалістичним. Не можна говорити, що оскільки в господарських органах або в трестах є ще помилки, бюрократизм і т. п., то наша державна промисловість не є соціалістична. Не можна так говорити. Тоді й наша держава, щодо типу свого — пролетарська, не була б пролетарською. Я можу назвати цілий ряд апаратів буржуазних, які краще і економніше працюють, ніж наш пролетарський державний апарат. Але це ще не значить, що наш державний апарат не є пролетарський, що наш державний апарат не стоїть щодо типу вище від буржуазного. Чому? Тому, що цей буржуазний апарат хоч і краще працює, але працює він на капіталіста, а наш пролетарський державний апарат, коли навіть він вихляє іноді, то все ж працює на пролетаріат, проти буржуазії.

Цю принципіальну різницю не можна забувати.

Те саме треба сказати про державну промисловість. Не можна на підставі неув'язок і пережитків бюрократизму, які є в управляючих органах наших держпідприємств і які ще будуть існувати, не можна на підставі цих пережитків і цих хиб забувати, що наші підприємства суттю своєю є підприємства соціалістичні. На підприємствах, наприклад, Форда, які працюють справно, може, й менше крадіжок, але все-таки вони працюють на Форда, на капіталіста, а наші підприємства, де іноді бувають крадіжки і де не завжди добре йдуть справи, все ж працюють на пролетаріат.

Ось цю принципіальну різницю забувати не можна.

Перейдімо тепер до цифр про наше народне господарство в цілому.

Сільське господарство. Його валова продукція за 1924/25 рік, якщо порівняти його рівень з рівнем

довоєнним, з рівнем 1913 року, піднялась до 71%. Інакше кажучи, в 1913 році було вироблено на 12 мільярдів карбованців з лишком по довоєнних цінах, а в 1924 25 році вироблено на 9 мільярдів карбованців з лишком. До наступного 1925/26 року передбачається, на підставі даних, які є у наших плануючих органів, дальше піднесення продукції довести до 11 мільярдів карбованців, тобто до 91% довоєнного рівня. Сільське господарство зростає, — цей висновок природно напрошується.

Промисловість. Якщо взяти всю промисловість, і державну, і концесійну, і приватну, то в 1913 році вся промисловість давала на 7 мільярдів карбованців валової продукції, а в 1924/25 році дала 5 мільярдів. Це — 71% довоєнної норми. Наші плануючі органи передбачають, що до наступного року продукція дійде до $6^1/_2$ мільярдів, тобто це становитиме близько 93% довоєнної норми. Промисловість підноситься. В цьому році вона піднеслась швидше, ніж сільське господарство.

Окремо треба відзначити питання про електрифікацію. Планом ГОЕЛРО в 1921 році намічено було збудувати протягом 10—15 років 30 електростанцій потужністю в 1 500 тис. кіловат і вартістю у 800 млн. золотих карбованців. До Жовтневої революції потужність електростанцій становила 402 тис. кіловат. Ми збудували до цього часу станції потужністю в 152,35 тис. кіловат і намітили до пуску в 1926 році 326 тис. кіловат. Якщо розвиток піде таким темпом, то за 10 років, тобто приблизно до 1932 року (мінімально намічений строк), план електрифікації СРСР

буде здійснений. Паралельно зростанню електробудівництва йде зростання електропромисловості, програму якої на 1925/26 рік розраховано на 165—170% від довоєнного рівня. Необхідно, проте, відзначити, що побудова великих гідроелектричних станцій приводить до великої перевитрати коштів у порівнянні з наміченими планами. Наприклад, первісний кошторис Волховбуду був складений в 24300 тис. «орієнтовних» карбованців, а на вересень 1925 року він виріс до 95200 тис. червінцевих карбованців, що становить 59% коштів, затрачених на спорудження першочергових станцій, при потужності Волховбуду в 30% потужності цих станцій. Первісний кошторис Земо-Авчальської станції був намічений в 2600 тис. золотих карбованців, а останні вимоги становлять близько 16 млн. червінцевих карбованців, з яких близько 12 млн. вже витрачено.

Коли взяти й порівняти продукцію державної та кооперативної промисловості, так чи інакше об'єднаної, з продукцією приватної промисловості, то вийде у нас ось що: в 1923/24 році державна й кооперативна промисловість мала з усієї суми промислової продукції за рік 76,3%, приватна — 23,7%, а в 1924/25 році частка державної і кооперативної промисловості становила 79,3%, а частка приватної промисловості уже не 23,7%, а 20,7%.

Питома вага приватної промисловості упала за цей період. В наступному році передбачається, що частка державної і кооперативної промисловості становитиме близько 80%, а частка приватної промисловості знизиться до 20%. Абсолютно приватна промисловість зростає, але тому що державна й кооперативна

промисловість зростають швидше, то питома вага приватної промисловості падає прогресивно.

Ось факт, на який не можна не зважати і який говорить про те, що перевага соціалістичної промисловості над промисловістю приватною є незаперечний факт.

Коли взяти майно, зосереджене в руках держави, і майно, яке є в руках приватних хазяйнуючих осіб, то виходить, що і в цій галузі, — я маю на увазі контрольні цифри Держплану, — перевага на боці пролетарської держави, бо капітальних фондів є у держави на суму не менш як 11,7 мільярда (на червінцеві карбованці), а приватним власникам, головним чином селянським господарствам, належить фондів на суму не більш як 7 з половиною мільярдів.

Це — факт, який говорить про те, що частка усуспільнених фондів дуже висока, і ця частка зростає в порівнянні з часткою майна неусуспільненого сектора.

І все ж наш лад в цілому не можна ще назвати ні капіталістичним, ні соціалістичним. Наш лад в цілому є перехідний від капіталізму до соціалізму, — де все ще переважає, в розумінні обсягу продукції, приватновласницьке селянське виробництво, але де частка соціалістичної промисловості зростає безперервно. Частка соціалістичної промисловості зростає так, що ця промисловість, користуючись своєю концентрованістю, користуючись своєю організованістю, користуючись тим, що у нас є диктатура пролетаріату, користуючись тим, що транспорт в руках держави, користуючись тим, що кредитна система — наша і банки — наші, користуючись всім цим, наша соціалістична промисловість, частка якої в усьому обсязі народної

продукції зростає крок за кроком, ця промисловість, ідучи вперед, починає підпорядковувати собі приватну промисловість, пристосовувати до себе і вести за собою всі інші уклади господарства. Така вже доля села, — воно повинне йти за містом, за великою промисловістю.

Ось основний висновок, який виходить, коли поставити питання про характер нашого ладу, про частку соціалістичної промисловості в цьому ладі, про частку приватнокапіталістичної промисловості, про частку, нарешті, дрібного товарного, головним чином селянського, виробництва в загальному народному господарстві.

Два слова про держбюджет. Вам повинно бути відомо, що він виріс у нас до 4 мільярдів карбованців. Коли взяти в довоєнних карбованцях, то наш державний бюджет, у порівнянні з державним бюджетом довоєнного часу, становитиме не менш як 71%. Потім, коли до суми загальнодержавного бюджету додати суму місцевих бюджетів, наскільки їх можна підрахувати, то тоді наш державний бюджет становитиме не менш як 74,6% у порівнянні з 1913 роком. Характерне те, що в системі нашого державного бюджету питома вага неподаткових прибутків багато вища, ніж питома вага прибутків податкових. Все це також говорить про те, що господарство наше зростає і йде вперед.

Питання про прибутки, які ми мали за минулий рік від наших державних і кооперативних підприємств, має надзвичайно важливе значення, бо ми — країна, бідна на капітали, країна, яка не має великих позик ззовні. Ми повинні пильно придивлятися до наших

промислових, торговельних підприємств, банків і кооперації для того, щоб знати, що ми можемо мати в своєму розпорядженні для дальшого розгортання нашої промисловості. В 1923 24 році держпромисловість союзного значення і Головметал дали, здається, близько 142 млн. червінцевих карбованців прибутку. З них 71 млн. був відрахований до казни. В 1924 25 році ми маємо вже 315 млн. З них 173 млн. за планом передбачається відрахувати до казни.

Державна торгівля союзного значення в 1923 24 році дала близько 37 млн., з них 14 млн. пішло в прибуток казни. В 1925 році ми маємо менше — 22 млн., через політику зниження цін. З цієї суми піде в прибуток казни близько 10 мільйонів.

По зовнішній торгівлі в 1923 24 році ми мали прибутку 26 з лишком мільйонів карбованців, з них близько 17 млн. пішло в прибуток казни. В 1925 році зовнішня торгівля дає або, вірніше, дала вже 44 млн. З них 29 млн. іде в прибуток казни.

За підрахунками Наркомфіну, в 1923 24 році банки дали прибутку 46 млн., з них 18 млн. пішло в прибуток казни, в 1924 25 році — 97 з лишком мільйонів, з яких 51 млн. пішов у прибуток казни.

Кооперація споживча дала в 1923 24 році 57 млн. прибутку, сільськогосподарська — 4 млн.

Цифри, які я щойно наводив, більш або менш применшені. Ви знаєте — чому. Ви знаєте, як у нас обчислюють госпоргани заради того, щоб більше лишити у себе, для розширення справи. Коли ці цифри вам здадуться малими, а вони дійсно малі, то зважте, що вони трохи применшені.

Кілька слів про обороти нашої зовнішньої торгівлі.

Коли весь наш торговельний оборот за 1913 рік взяти за 100, то виявиться, що в 1923/24 році ми в своїй зовнішній торгівлі досягли 21% довоєнного рівня, в 1924/25 році — 26% довоєнного рівня. Експорт в 1923/24 році дорівнював 522 млн. карбованців; імпорт — 439 млн.; загальний оборот — 961 млн.; активне сальдо — 83 млн. В 1923/24 році ми мали активний торговельний баланс. В 1924/25 році експорт дорівнював 564 млн.; імпорт — 708 млн.; загальний оборот — 1 272 млн.; сальдо — мінус 144 млн. Цей рік ми закінчили по лінії зовнішньої торгівлі з пасивним балансом в 144 мільйони.

Дозвольте мені на цьому трохи спинитися.

Це пасивне сальдо в минулому господарському році у нас часто схильні пояснювати тим, що ми в цьому році, через недорід, ввезли багато хліба. Але хліба ми ввезли на 83 млн., а тут виходить мінус 144 млн. До чого веде цей мінус? До того, що, купуючи більше, ніж продаємо, ввозячи більше, ніж вивозимо, ми тим самим ставимо під запитання наш розрахунковий баланс і, значить, нашу валюту. У нас була директива XIII з'їзду партії про те, щоб партія добивалась що б то не стало активного торговельного балансу[58]. Я мушу признатися, що ми всі, і радянські органи, і Центральний Комітет, допустили тут дуже грубу помилку, не виконавши даної нам директиви. Важко було її виконати, але все-таки можна було б, принаймні, деяке активне сальдо дістати при певному натиску. Ми цю грубу помилку допустили, і з'їзд повинен її виправити. А втім, Центральний Комітет сам постарався її виправити в листопаді цього року на спеціальному засіданні, де,

переглянувши цифри нашого ввозу і вивозу, ухвалив рішення про те, щоб до наступного року — а ми намічали там основні елементи нашого зовнішньоторговельного обороту на наступний рік, — щоб до наступного року зовнішня торгівля була закінчена *з активним сальдо, щонайменш, в 100 млн.* Це необхідно. Це абсолютно необхідно для такої країни, як наша країна, де капіталів мало, куди капіталів з-за кордону не ввозять або ввозять в мінімальній мірі, і де розрахунковий баланс, його рівновага повинна бути підтримана за рахунок торговельного балансу для того, щоб наша червінцева валюта не хитнулась, і для того, щоб, зберігши валюту, ми тим самим *могли зберегти можливість дальшого розгортання нашої промисловості і сільського господарства*. Ви всі знаєте з досвіду, що значить хитка валюта. До цього злощасного пункту ми не повинні повертатися, і треба вжити всіх заходів, щоб знищити в корені всі фактори, які можуть нас підвести надалі до умов, що можуть хитнути нашу валюту.

Такі є цифри і міркування щодо нашого народного господарства в цілому, щодо промисловості і сільського господарства зокрема, щодо питомої ваги соціалістичної промисловості у відношенні до інших видів господарства і щодо *тих керівних ідей* у будівництві соціалізму, про які я говорив і на грунті яких стоїть Центральний Комітет нашої партії.

2. Промисловість і сільське господарство

Коли взяти далі питання, які стосуються безпосередньо промисловості і сільського господарства в їх взаємовідношенні тепер і в найближчому

майбутньому, то ці питання можна було б звести до таких пунктів.

По-перше. Ми все ще країна аграрна: продукція сільського господарства переважає над продукцією промисловості. Основне в промисловості полягає в тому, що вона вже підійшла до межі довоєнних норм, що дальші кроки в промисловості означають розгортання її на новій технічній базі, з використанням нового устаткування і розгортанням нового будівництва заводів. Це справа дуже важка. Переступити через цей поріг, перейти від політики максимального використання всього того, що було у нас в промисловості, до політики побудови нової промисловості на новій технічній базі, на базі нового будівництва заводів, перехід через цей поріг вимагає великих капіталів. Але тому що недостача капіталів у нас значна, то надалі розвиток нашої промисловості йтиме, мабуть що, не таким швидким темпом, яким він ішов до цього часу.

Не так стоїть справа з сільським господарством. Не можна сказати, що всі можливості, які криються в сільському господарстві, при його нинішній технічній базі, уже вичерпані. Сільське господарство, на відміну від промисловості, може рухатися якийсь час швидким темпом і при нинішній технічній базі. Навіть просто піднесення культурності селянина, грамотності, навіть така проста справа, як очищення насіння, могли б на 10—15% підняти валову продукцію сільського господарства. Полічіть-но, що це означає для всієї країни. Ось які можливості ще криються в землеробстві. Ось чому дальший розвиток землеробства не зустрічає поки що таких технічних

утруднень, які зустрічає наша промисловість. Тому невідповідність балансу промисловості балансові сільського господарства надалі на найближчий ряд років буде ще рости через те, що в сільському господарстві криється цілий ряд внутрішніх потенціальних можливостей, які далеко ще не використано і які мають бути використані в найближчі роки.

В чому полягають наші завдання в зв'язку з цією обставиною?

Насамперед в тому, щоб піднести нашу велику держпромисловість що б то не стало, переборюючи труднощі, які стоять перед нами. А потім в тому, щоб піднести радянську промисловість **місцевого** типу. Товариші, ми не можемо зосередитися тільки на розвитку союзної промисловості, бо союзна промисловість, наші централізовані трести і синдикати не можуть задовольнити всю різноманітність смаків і потреб 140-мільйонного населення. Для того щоб можна було задовольнити ці потреби, необхідно добитися того, щоб закипіло життя, промислове життя в кожному районі, в кожній окрузі, в кожній губернії, області, в національній республіці. Не розв'язавши сили, які криються на місцях, по лінії господарського будівництва, не подавши всебічної підтримки місцевій промисловості, починаючи з районів і округ, не розв'язавши всіх цих сил, ми не зможемо добитися того загального піднесення господарського будівництва в нашій країні, про яке говорив Ленін. Без цього, без змички інтересів і вигід центра з інтересами і вигодами місць, нам не вирішити проблеми розв'язування будівничої ініціативи, проблеми

загального господарського піднесення в країні, проблеми найшвидшої індустріалізації країни.

По-друге. Раніше щодо палива стояло питання про перепродукцію його. Тепер ми підходимо до питання про паливну кризу, тому що наша промисловість росте сильніше, ніж паливо. Ми наближаємось *до того рівня, в якому перебувала наша країна* за буржуазного ладу, коли палива невистачало, і ми змушені були ввозити його. Інакше кажучи, виходить, що баланс паливний не відповідає балансові промисловості, її потребам. Звідси завдання посиленого розвитку нашого паливного господарства, поліпшення його техніки, з тим, щоб паливо догнало, могло догнати в своєму розвитку розвиток промисловості.

По-третє. Існує деяка невідповідність балансу металу до балансу всього народного господарства. Якщо обчислити мінімальні потреби на метал і обчислити максимальну можливість випуску металу, то у нас невистачає металу на цілі десятки мільйонів. Так рухатись далі наше господарство, особливо наша промисловість, не може. Тому на цю обставину слід звернути особливу увагу. Метал є основа основ нашої промисловості, і його баланс треба привести у відповідність з балансом промисловості і транспорту.

По-четверте. Невідповідність балансу нашої кваліфікованої робочої сили балансові нашої промисловості. Ряд цифр опубліковано в пресі, і я не буду їх оголошувати, скажу лише, що потреба в додатковій кваліфікованій робочій силі в усій промисловості на 1925/26 рік дорівнює цифрі 433 тис. чоловік, а ми можемо дати тільки четверту частину цієї потреби.

По-п'яте. Я хотів відзначити ще один недолік і невідповідність, яка полягає в тому, що норма використання рухомого складу по залізницях переходить через усі межі. Попит на роботу рухомого складу такий великий, що в наступному році ми змушені будемо використати паровози і вагони не на 100% можливості, а на 120—130%. Таким чином, основний капітал НКШ зношуватиметься над міру, і ми можемо опинитися в найближчому майбутньому перед катастрофою, якщо не вживемо рішучих заходів.

Оце всі ті недоліки і невідповідності, які є всередині нашого народного господарства взагалі, всередині промисловості особливо, і які мають бути переборені.

3. Питання торгівлі

Дозвольте тепер перейти до питань торгівлі. Цифри говорять про те, що і в цій галузі, як і в галузі промисловій, зростання питомої ваги державного начала у відношенні до начала приватнокапіталістичного йде вперед. Коли вважати, що загальний оборот внутрішньої торгівлі в товарних карбованцях до війни дорівнював 20 млрд., то виходить, що в 1923 24 році цей оборот дорівнював 10 млрд., тобто 50% довоєнного, в 1924 25 році дорівнює 14 млрд., тобто 70%. Загальне зростання внутрішнього обороту безперечне. Коли говорити про частку держави в цьому обороті, то виходить, що в 1923/24 році частка держави дорівнює 45% усього торговельного внутрішнього обороту, частка кооперації — 19%, частка приватного капіталу — 35%. В наступному ж році, тобто в 1924/25 році, частка держави дорівнювала 50%, частка

кооперації замість 19% — 24,7%, а частка приватного капіталу замість 35% — 24,9%. Частка приватного капіталу падає в загальному обороті, частки держави і кооперації зростають. Коли поділити оборот на дві частини, опт і роздріб, тут є та сама тенденція. По опту в 1923 24 році частка держторгівлі дорівнювала 62 з лишком процентам усього обороту, в 1924 25 році — 68,9%. Збільшення явне. По кооперації ми маємо збільшення з 15 до 19%. Приватна торгівля мала 21%, тепер — 11%. По роздробу в 1923 24 році частка держави дорівнювала 16%, в 1924 25 році — майже 23%. Частка кооперації в роздробі в минулому році дорівнювала 25,9%, а в 1924 25 році дорівнює 32,9%. Зростання безперечне. Частка ж приватного капіталу в роздробі в 1923 24 році дорівнювала 57%, тепер — 44,3%. Ми явно переступили через поріг в галузі роздробу. Торік в роздробі приватний капітал переважав, в цьому році переважають держава і кооперація.

Зростання ваги держави й кооперації в сировинних і хлібних заготівлях становило: по оліє-насінню в 1924 25 році 65%, по льону — 94%, по бавовні — майже 100%, по хлібу в 1923 24 році — 75%, в 1924 25 році — 70%. Тут ми маємо деяке зниження. Загалом зростання державного і кооперативного начал в галузі внутрішньої торгівлі безперечне як по лінії опту, так і по лінії роздробу.

Коли по лінії хлібних заготівель процент державної частки переважає, але все-таки він зростає менше, ніж торік, це вказує на ті помилки, які були допущені по хлібозаготівлях. Справа в тому, що прорахунок по заготівлях є прорахунком не тільки

радянських органів, але й ЦК, бо останній повинен наглядати за радянськими органами, і він відповідає за все, що робиться в радянських органах. Цей прорахунок зводиться до того, що при плануванні ми не врахували того, що стан ринку, умови заготівель в цьому році являють собою дещо нове, особливе в порівнянні з тим, що мало місце в минулому і позаминулому роках. Цей рік є першим, коли ми на хлібному ринку виступили без адміністративних заходів щодо натиску, коли ми тягар податку, податковий прес звели до мінімуму, і коли селянин і агенти уряду зіткнулись лицем до лиця на ринку, як рівні. Ось ці обставини не були враховані нашими плануючими органами, які мали намір заготовити на 1 січня 1926 року 70% всіх заготівель хліба за рік. Не врахували ми того, що мужик теж уміє маневрувати, що він відкладає свій валютний товар — пшеницю — для майбутнього, чекаючи дальшого підвищення цін і вважає за краще поки що виходити на ринок з іншими, менш цінними хлібами. Цього ми не врахували. В зв'язку з цим перебудовано план заготівель і скорочено план експорту хліба так само, як скорочується відповідно імпортний план. Переглядається експортно-імпортний план, який має бути закінчений з активним сальдо в сто мільйонів карбованців мінімум, але який не вироблений ще остаточно.

4. Класи, їх активність, їх співвідношення

Розвиток народного господарства в країні повів до поліпшення матеріального становища насамперед робітничого класу. Декласування робітничого класу лишилось далеко позаду. Відновлення і зростання

робітничого класу йдуть швидким темпом. Ось цифри: на 1 квітня 1924 року, коли рахувати всіх робітників, в усіх видах промисловості, рахуючи і дрібну, рахуючи сезонних робітників, рахуючи сільськогосподарських робітників, за даними Наркомпраці, у нас було 5 500 тис. робітників, з них 1 млн. наймитів і 760 тис. безробітних. На 1 жовтня 1925 року робітників було вже 7 млн. з лишком, з них 1 200 тис. наймитів і 715 тис. безробітних. Зростання робітничого класу безперечне.

Середня місячна заробітна плата робітників у червінцевих карбованцях по всій промисловості на одного робітника становила у квітні 1925 року 35 карбованців, або 62% до довоєнної. На вересень 1925 року — 50 карбованців, або 88,5% до довоєнної. Є окремі галузі, які перескочили через довоєнний рівень. Середня денна реальна заробітна плата в товарних карбованцях на одного робітника становила в квітні 1925 року — 0,88 карбованця, у вересні 1925 року — 1 карбованець 21 коп. Середній виробіток на один пророблений чоловіко-день в довоєнних карбованцях становив по всій промисловості на квітень 1924 року — 4,18, а в 1925 році — 6,14, тобто 85% до довоєнного. Коли взяти співвідношення між заробітною платою і продуктивністю праці по місяцях, то виходить так, що вони йдуть двома рядами: росте заробітна плата, росте і продуктивність праці. Але в червні і липні заробітна плата підноситься, а продуктивність праці підноситься в меншій мірі, ніж заробітна плата. Це пояснюється відпустками і тим, що на фабрики й заводи прийшли нові верстви робітників — напівселяни.

Тепер відносно фондів **зарплати**. Фонди зарплати, за даними Наркомпраці (я маю на увазі промисловість, не торкаючись інших галузей), в 1923 24 році становили 808 млн., в 1924,25 році — 1 200 млн. з лишком, в 1925/26 році передбачається 1 700 мільйонів карбованців.

Я не буду говорити, товариші, на які потреби ідуть фонди **соціального страхування**, це відомо всім. Дозвольте назвати одну загальну цифру, щоб дати можливість орієнтуватися в питанні про те, скільки витрачає пролетарська держава на справу страхування робітників. Загальне число застрахованих в 1924 25 році 6 700 тис., в 1925 26 році передбачається 7 мільйонів. Середнє відрахування із заробітної плати в 1924 25 році — 14,6%, в 1925 26 році передбачається 13,84% із заробітної плати. Якщо обчислити у валовій сумі, то в 1924,25 році було покладено на цю справу 422 мільйони, а в 1925 26 році передбачається 588 мільйонів. Може, не зайвим буде повідомити, що з того фонду, який був встановлений в минулому році, збереглась у касах соціального страхування деяка сума, яка дорівнює 71 мільйону карбованців.

По лінії селянській піднесення продукції сільського господарства, природно, не могло не відбитися на поліпшенні матеріального становища селянського населення. За даними наших плануючих органів виходить, що особисте споживання селянського населення, процент росту цього споживання вищий, ніж процент росту споживання міського населення. Мужик почав їсти краще, і він далеко більшу частку лишає у себе в своєму виробництві, на своє особисте споживання, ніж це мало місце в минулому році.

В чому виявилась допомога бідняцьким господарствам, допомога потерпілим від неврожаю з боку пролетарської держави? Наркомфін визначає, що фінансова допомога бідноті за 1924 25 рік в орієнтовній цифрі, не цілком точній, становить 100—105 мільйонів карбованців, з них податкові і страхові пільги близько 60 мільйонів карбованців, потім з фонду боротьби з наслідками неврожаю — 24 мільйони карбованців, по лінії кредиту — 12 мільйонів карбованців. Допомога потерпілим від неврожаю в 1924 році охоплює район з населенням в 7 мільйонів з лишком. Всього витрачено по цій лінії 108—110 мільйонів карбованців, з них по державному бюджету — 71 мільйон і 38 мільйонів з коштів громадських організацій та банківських установ. Крім того, утворено 77-мільйонний фонд на боротьбу із засухою. В цьому виявилась допомога пролетарської держави маломіцним верствам селянства, допомога, звичайно, недостатня, але все ж така, про яку варто сказати два слова.

Поліпшення матеріального становища робітничого класу і селянства, це — ті основні передумови, без яких не можна рушити вперед в галузі нашого будівництва. Ми бачимо, що ці передумови у нас уже є.

Кілька слів про піднесення активності мас. Основне в нашому внутрішньому становищі, те, що впадає у вічі і від чого не можна ніяк відкрутитися, — полягає в тому, що в зв'язку з поліпшенням матеріального становища робітників і селян піднеслась їх політична активність, вони почали критичніше ставитись до наших хиб, голосніше говорити про недоліки в нашій практиці. Ми вступили в смугу пожвавлення всіх класів і всіх соціальних угруповань. Пожвавився

робітничий клас, пожвавилось селянство з усіма своїми угрупованнями, пожвавилась і нова буржуазія, її агенти на селі (куркулі), її представники в інтелігенції. Цей факт став основою того повороту в нашій політиці, виявом якого є рішення XIV партконференції. Політика пожвавлення Рад, політика пожвавлення кооперації, профспілок, поступки селянству в розумінні уточнення питань про оренду і найману працю, матеріальна допомога бідноті, політика міцного союзу з середняком, ліквідація залишків воєнного комунізму, — ось в чому, головним чином, виявився новий курс партії на селі. Що було у нас на селі в кінці минулого року і на початку цього, вам це добре відомо. Загальне невдоволення серед селян наростало, а подекуди були спроби навіть до повстань. Ось обставини, які визначили новий курс партії на селі.

Такі є основи партійної політики щодо селянства в період піднесення активності мас і пожвавлення їх організації, політики, розрахованої на те, щоб урегулювати відносини на селі, піднести там авторитет пролетаріату та його партії і забезпечити міцний союз пролетаріату й бідноти з середнім селянством.

Ви знаєте, що ця політика цілком виправдала себе.

5. Три лозунги Леніна в селянському питанні

Чи правильно ми зробили, взявши курс на середняка? Як стоїть справа з принципіальною стороною нового курсу? Чи немає у нас яких-небудь вказівок Леніна щодо цього?

Кажуть, що на II конгресі Комінтерну ухвалено резолюцію в селянському питанні, де говориться про

те, що союзником пролетаріату в епоху боротьби за владу може бути тільки біднота, що середняка можна лише нейтралізувати. Чи вірно це? Вірно. Ленін писав цю резолюцію[59], маючи на увазі партії, які йдуть до влади. Ну, а ми — партія, яка вже прийшла до влади. Ось у чому різниця. В питанні про селянство, в питанні про союз робітників з селянством або з окремими верствами селянства ленінізм має три основні лозунги, які відповідають трьом періодам революції. Все питання в тому, щоб правильно вловити перехід від одного лозунга до другого, від другого до третього.

Раніше, коли ми йшли до буржуазної революції, коли ми, більшовики, вперше накреслили свою тактику щодо селянства, Ленін говорив: союз **з усім** селянством проти царя і поміщиків, при нейтралізації кадетської буржуазії. З цим лозунгом ми йшли тоді до буржуазної революції, і ми перемогли. Це був перший етап нашої революції.

Потім, коли ми підійшли до другого етапу, до Жовтня, Ленін дав новий лозунг, який відповідав новій обстановці: союз пролетаріату **з сільською біднотою** проти всіх буржуа, при **нейтралізації** середнього селянства. Це — лозунг, необхідний для комуністичних партій, які йдуть до влади. І навіть тоді, коли вони завоювали владу, але ще не зміцнили влади, вони не можуть розраховувати на союз з середняком. Середняк, це — людина, яка видивляється. Він дивиться, чия візьме, вичікує, і тільки тоді, коли ти взяв гору, вигнавши поміщиків і буржуа, він іде з тобою на союз. На те він і середняк. Отже, на другому етапі нашої революції ми йшли вже з

лозунгом не союзу робітників **з усім** селянством, а з лозунгом союзу пролетаріату **з біднішим** селянством.

А далі? Далі, коли ми владу досить зміцнили, відбивши атаки імперіалістів, і вступили в смугу широкого соціалістичного будівництва, Ленін висунув третій лозунг, — **міцного союзу** пролетаріату і бідноти з середнім селянством. Цей лозунг є єдино правильний лозунг, який відповідає новому періодові нашої революції, періодові широкого будівництва. Він є правильний не тільки тому, що на союз можна тепер розраховувати, але й тому, що, будуючи соціалізм, ми повинні оперувати не тільки мільйонами, але й десятками мільйонів людей із села. Інакше не можна будувати соціалізм. Соціалізм захоплює не тільки місто. Соціалізм є така організація господарства, яка об'єднує промисловість і землеробство на началах усуспільнення засобів і знарядь виробництва. Без об'єднання цих двох галузей господарства соціалізм неможливий.

Ось як стоїть справа з лозунгами ленінізму про союз з селянством.

Те, що сказав Ленін на II конгресі Комінтерну, абсолютно правильне, бо, коли йдеш до влади або не встиг ще зміцнити взяту владу, можна розраховувати лише на союз з біднотою, нейтралізуючи середняка. Але коли ти зміцнився, взяв владу, почав будувати і коли ти мусиш уже оперувати десятками мільйонів людей, союз пролетаріату й бідноти з середняками є єдино правильний лозунг.

Цей перехід від старого лозунга «союзу пролетаріату з біднотою», від старого лозунга нейтралізації середнього селянства, до лозунга міцного союзу

з середняком відбувся ще на VIII з'їзді нашої партії. Дозвольте навести місце з промови Ілліча при відкритті цього з'їзду. Ось воно:

«Кращі представники соціалізму старого часу, — коли вони ще вірили в революцію і служили їй теоретично та ідейно — говорили **про нейтралізацію** селянства, тобто про те, щоб зробити з середнього селянства суспільну верству, яка, коли не активно допомагає революції пролетаріату, то, принаймні, не заважає їй, є нейтральна, не стає на бік наших ворогів. Ця абстрактна, теоретична постановка завдання для нас цілком ясна. **Але вона недостатня.** Ми ввійшли в таку **стадію соціалістичного будівництва, коли треба** виробити конкретно, детально, перевірені на досвіді роботи на селі, основні правила і вказівки, якими ми повинні керуватися для того, щоб **у відношенні до середнього селянина стати на грунт міцного союзу**»* [60].

Така є теоретична основа політики партії, розрахованої в дану історичну смугу на міцний союз з середняком.

Хто думає резолюцією II конгресу Комінтерну, написаною Леніним, спростувати ці слова Леніна, — хай скаже прямо.

Так стоїть питання теоретично. Вчення Леніна ми беремо не в окремій його частині, а в цілому. У Леніна було три лозунги щодо селянства: один — під час буржуазної революції, другий — під час Жовтневої революції і третій — після зміцнення Радянської влади. Хто думає ці три лозунги замінити яким-небудь одним загальним, той робить найгрубішу помилку.

Так стоїть питання теоретично. А практично воно стоїть так, що після того, як ми Жовтневу революцію провели, поміщиків вигнали і землю роздали селянам,

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

ясно, що Росію ми більш-менш осереднячили, як висловлюється Ленін, і тепер середняк є на селі більшістю, незважаючи на процес диференціації.

Диференціація, звичайно, йде. При непі, на даній стадії, інакше й не може бути. Але вона йде повільним кроком. Я читав недавно один посібник, виданий мало не агітпропом ЦК, і другий посібник, виданий, якщо не помиляюсь, агітпропом ленінградської організації. Коли повірити цим посібникам, то виявляється, що за царя бідноти було у нас щось близько 60%, а тепер у нас 75%; за царя куркулів було щось близько 5%, а тепер у нас 8 чи 12%; за царя середняків було стільки-то, а тепер менше. Я не хочу пускати в хід крутих слів, але треба сказати, що ці цифри— гірші за контрреволюцію. Як може людина, що думає по-марксистськи, утяти таку штуку, та ще надрукувати, та ще в посібнику? Як один з членів ЦК, я також відповідаю, звичайно, за цей нечуваний недогляд. Коли за царя проводилась політика насадження куркуля, існувала приватна власність на землю, існувала мобілізація землі (що особливо загострює диференціацію), коли уряд був такий, що він гнав щосили диференціацію, і все-таки було бідноти не більше 60%, то як могло статися, що за нашого уряду, Радянського уряду, коли приватної власності на землю немає, тобто землю вилучено з обігу, отже, існує ця перепона проти диференціації, після того як ми займались розкуркулюванням років зо два, коли ми від усіх методів розкуркулювання досі ще не звільнились, коли ми проводимо особливу кредитну і кооперативну політику, яка не сприяє диференціації, — як могло статися, що при

таких перепонах у нас виявилось нібито далеко більше диференціації, ніж за царя, далеко більше куркулів і бідняків, ніж у минулому? Як можуть плести таку несосвітенну нісенітницю люди, які називають себе марксистами? Це ж сміх один, нещастя, горе. (Сміх.)

Те саме можна сказати про злощасний хлібо-фуражний баланс Центрального статистичного управління, даний в червні, за яким виходило так, що товарних лишків у заможних виявилось нібито 61%, у бідноти — нічого, а у середняків — решта процентів. Смішне тут полягає в тому, що через кілька місяців ЦСУ прийшло з іншою цифрою: не 61%, а 52%. А недавно ЦСУ дало цифру вже не 52%, а 42%. Ну, хіба можна так обчислювати? Ми віримо в те, що ЦСУ є цитадель науки. Ми вважаємо, що без цифр ЦСУ ні один управляючий орган розраховувати і планувати не може. Ми вважаємо, що ЦСУ повинне давати об'єктивні дані, вільні від будь-якої упередженої думки, бо спроба підігнати цифру під ту чи іншу упереджену думку є злочин кримінального характеру. Але як можна вірити після цього цифрам ЦСУ, коли воно само перестає вірити своїм цифрам?

Коротше. Тому що ми осереднячили село в результаті аграрної революції, тому що середняк є більшість на селі, незважаючи на процес диференціації, а наша будівнича робота і ленінський кооперативний план вимагають втягнення в цю справу основної маси селянства, то політика союзу з середняком є в умовах непу єдино правильна політика.

Така практична сторона питання.

Подивіться, як Ленін формулював наші завдання, коли він обгрунтовував нову економічну політику.

У мене перед очима лежить проект брошури «Про продподаток», написаний Леніним, де він ясно і чітко дає основні провідні нитки.

«Тепер **віссю, пробним каменем** стає (стало) збільшення продуктів... Отже: «ставка» на середняка в землеробстві.

Дбайливий селянин як «центральна фігура» нашого господарського піднесення» (див. т. XXVI, стор. 312 -313).

Отже, ставка на середняка в землеробстві, дбайливий селянин — як центральна фігура нашого господарського піднесення. Так писав товариш Ленін в 1921 році.

Оця ідея, товариші, і стала основою тих рішень і тих поступок селянству, що їх ми прийняли на XIV квітневій конференції нашої партії.

В якому відношенні стоять резолюції XIV квітневої партійної конференції до тієї резолюції про роботу серед бідноти, яку ЦК одноголосно прийняв у жовтні[61], так само як він прийняв одноголосно резолюції XIV конференції? Основне завдання, яке стояло перед нами на жовтневому пленумі Центрального Комітету, полягало в тому, щоб не дати зірвати ту політику, яку ми виробили на квітневій конференції, політику міцного союзу з середняком, не дати цю політику зірвати, тому що у нас намітились в партії настрої, які вважали, що політика міцного союзу з середняком неправильна або неприйнятна. Намітились також настрої, що політика міцного союзу з середняком означає нібито забуття бідноти, що нібито через голову бідноти намагається хтось влаштувати міцний союз з середняком. Це безглуздо, товариші, але це факт, бо такі настрої були. Чи було для нас питання про бідноту чимсь новим, коли ми

з'їжджались на жовтневий пленум? Звичайно, ні. Поки є біднота, ми повинні мати союз з біднотою. Це нам відомо ще з 1903 року, коли вперше з'явилась брошура Леніна «До сільської бідноти»[62]. Ми на те й марксисти, ми на те й комуністи, щоб спертися на бідноту на селі. На кого ж більше спертися? Це питання не нове, нічого нового для нас ні в квітні, ні в жовтні, ні на конференції, ні на пленумі ЦК воно не становило і становити не могло. Якщо все-таки питання про бідноту випливло, то випливло воно в зв'язку з тим досвідом, який у нас нагромадився під час перевиборів Рад. Що виявилось? Ради пожвавили. Радянську демократію почали насаджувати. Але навіщо? Адже радянська демократія — це значить керівництво робітничого класу. Адже ніяка радянська демократія не може бути названа справжньою радянською і справжньою пролетарською, якщо там немає керівництва пролетаріату і його партії. Але що значить радянська демократія при керівництві пролетаріату? Це значить, що пролетаріат повинен мати своїх агентів на селі. З кого повинні складатися ці агенти? З представників бідноти. А в якому становищі біднота опинилась, коли ми Ради пожвавили? В найбільш роздробленому, найбільш розпорошеному стані. Не тільки деяким елементам бідноти, але й деяким комуністам здалося, що відмова від розкуркулювання і адміністративного натиску є відмова від бідноти, забуття її інтересів. І замість того, щоб повести організовану боротьбу з куркульством, почали недостойно скиглити.

Що треба було зробити, щоб перебороти ці настрої? Треба було виконати, по-перше, те завдання.

яке перед партією поставила XIV партійна конференція, тобто визначити умови, способи і заходи матеріальної допомоги бідноті. По-друге, треба було висунути лозунг організації окремих бідняцьких груп або фракцій для відкритої політичної боротьби за привернення середняка і ізоляцію куркуля під час виборів до Рад, виборів до кооперації і т. д.

Саме це і зробив тов. Молотов у тезах про роботу серед бідноти в результаті своєї тримісячної роботи в сільській комісії ЦК, одноголосно схвалених жовтневим пленумом ЦК.

Як бачите, резолюція жовтневого пленуму ЦК є пряме продовження рішень XIV конференції.

Треба було, по-перше, питання про матеріальну допомогу поставити конкретно, щоб піднести матеріальне становище бідноти, і, по-друге, треба було дати лозунг про організацію бідноти. Це те нове, що належить цілком тов. Молотову, це його ідея — лозунг організації груп бідноти.

Для чого потрібен був лозунг організації бідняцьких груп? Він потрібен був для того, щоб ліквідувати розпорошеність бідноти і дати їй можливість організуватися при допомозі комуністів у самостійну політичну силу, яка може бути організованою опорою пролетаріату на селі в боротьбі проти куркуля, в боротьбі за середнє селянство. Біднота все ще пройнята утриманською психологією, вона покладається на ДПУ, на начальство, на що завгодно, тільки не на себе, не на свою силу. Оцю пасивність і утриманську психологію треба вивітрити з свідомості бідноти. Треба дати лозунг бідноті, щоб вона стала, нарешті, на свої власні ноги, щоб вона при допомозі

комуністичної партії і при допомозі держави організувалась в групи, училась на арені Рад, на арені кооперації, на арені селькомів і на всіх аренах сільської громадськості боротися з куркулем, але боротися не шляхом звернення до ДПУ, а шляхом політичної боротьби, шляхом організованої боротьби. Тільки так можна загартувати бідноту, тільки так можна організувати бідноту і тільки так можна з сільської бідноти замість утриманської групи створити опору пролетаріату на селі.

Ось для чого було висунуте в жовтні питання про бідноту.

6. Дві небезпеки і два ухили в селянському питанні

В зв'язку з питанням про селянство у нас намітились в партії два ухили. Ухил в бік применшення куркульської небезпеки і ухил в бік її перебільшення, в бік применшення і недооцінки ролі середняка. Я не скажу, що ці ухили являють собою щось смертельне для нас. Ухил є ухил, ухил є дещо, ще не оформлене. Ухил є початок помилки. Або ми дамо цій помилці розвинутися, — тоді справа погана, або ми цю помилку підсічемо в корені, — і тоді небезпеку ліквідовано. Ухил є дещо помилкове, яке дасть результати потім, коли ти вчасно його не спиниш.

Два слова про недооцінку куркульської небезпеки. Говорять про куркульський ухил. Це, звичайно, безглуздя. В партії не може бути куркульського ухилу. Мова йде не про куркульський ухил, а про ухил в бік недооцінки куркульської небезпеки. Коли б навіть не було людей, які стали жертвою цього ухилу,

які стали на грунт цього ухилу, вони все одно з'явилися б, тому що розвиток у нас іде в бік деякого оживлення капіталізму, а оживлення капіталізму не може не породити сум'яття коло нашої партії. З другого боку, у нас розвивається соціалістична промисловість і йде боротьба між нею і приватним капіталом. Хто кого пережене? Перевага зараз на боці соціалістичних елементів. Ми підкоримо собі і куркуля і приватного капіталіста в місті. Але поки факт є фактом, що куркуль росте, і ми його економічно далеко ще не побили. Куркуль збирає сили безперечно, і хто цього не помічає, хто говорить, що це дрібниці, що куркуль — жупел, той ставить партію перед небезпекою втратити пильність і виявитись роззброєною в боротьбі з куркулем, в боротьбі з капіталізмом, бо куркуль є агент капіталізму на селі.

Говорять про Богушевського. Звичайно, у нього не куркульський ухил. У нього ухил в бік недооцінки куркульської небезпеки. Якби у нього був куркульський ухил, його треба було б виключити з партії. Але досі ніхто, здається, наскільки мені відомо, не вимагав його вигнання з партії. Цей ухил — ухил в бік недооцінки куркульської небезпеки на селі, — ухил, який заважає тримати партію в стані постійної готовності до боротьби, який роззброює партію в її боротьбі з капіталістичними елементами, цей ухил засуджений, як відомо, рішенням Центрального Комітету партії.

Але є другий ухил — в бік переоцінки куркульської небезпеки, в бік розгубленості перед куркульською небезпекою, в бік паніки: «куркуль іде,

караул!». Дивна річ! Люди запроваджували неп, знаючи, що неп є оживлення капіталізму, оживлення куркуля, що куркуль обов'язково підведе голову. І от досить було показатися куркулеві, як почали кричати «караул», втратили голову. І розгубленість дійшла до того, що забули про середняка. А тимчасом основне завдання на селі полягає тепер в боротьбі за завоювання середняка, в боротьбі за відрив середняка від куркуля, в боротьбі за ізоляцію куркуля шляхом встановлення міцного союзу з середняком. Про це забувають товариші, які ударились в паніку перед куркульською небезпекою.

Я думаю, що коли дошукатися коренів цих двох ухилів, то можна було б їх звести до таких вихідних пунктів.

Перший ухил полягає в применшенні ролі куркуля і взагалі капіталістичних елементів на селі, в замазуванні куркульської небезпеки. Він виходить з того неправильного припущення, що розвиток непу не веде до оживлення капіталістичних елементів на селі, що куркуль і взагалі капіталістичні елементи відходять або уже відійшли у нас в область історії, що диференціація на селі не відбувається, що куркуль — це відгук минулого, жупел, і тільки.

До чого приводить цей ухил?

На ділі цей ухил приводить до заперечення класової боротьби на селі.

Другий ухил полягає в роздуванні ролі куркуля і взагалі капіталістичних елементів на селі, в паніці перед цими елементами, в запереченні того, що союз пролетаріату і бідноти з середняком можливий і доцільний.

Ухил цей виходить з того, що у нас відбувається на селі нібито просто відновлення капіталізму, що цей процес відновлення капіталізму є всепоглинаючий процес, який цілком або в переважній частині захоплює і нашу кооперацію, що в результаті такого розвитку має безперервно зростати диференціація селянства у великому масштабі, що крайні групи, тобто куркулі і бідняки, мають посилюватись і зростати рік за роком, що середні групи, тобто середняки, мають слабшати і вимиватися теж рік за роком.

На ділі цей ухил веде до розпалювання класової боротьби на селі, до повернення до комбідівської політики розкуркулювання, отже, до проголошення громадянської війни в нашій країні і, таким чином, до зриву всієї нашої будівничої роботи, тим самим — до заперечення кооперативного плану Леніна в розумінні включення мільйонів селянських господарств у систему соціалістичного будівництва.

Ви спитаєте: який ухил гірший? Не можна так ставити питання. Обидва вони гірші, і перший і другий ухили. І якщо розвинуться ці ухили, вони здатні розкласти і загубити партію. На щастя, у нас в партії є сили, які можуть відсікти і перший і другий ухили. (Оплески.) Хоч обидва ухили гірші, і безглуздо ставити питання про те, який з них небезпечніший, але є інша точка зору, з якою треба підходити до цих двох ухилів. До боротьби з яким ухилом найбільше підготовлена партія, — до боротьби з першим чи з другим ухилом? — ось як треба ставити питання практично. Обидва ухили небезпечні, обидва вони гірші, не можна говорити, який з них небезпечніший, але говорити про те, до боротьби

з яким ухилом найбільше підготовлена партія, — можна і треба. Якщо поставити питання комуністам, до чого більше готова партія, — до того, щоб роздягти куркуля, чи до того, щоб цього не робити, але йти до союзу з середняком, я думаю, що із 100 комуністів 99 скажуть, що партія найбільше підготовлена до лозунга: бий куркуля. Дай тільки, — і вмить роздягнуть куркуля. А ось, щодо того, щоб не розкуркулювати, а вести більш складну політику ізоляції куркуля через союз з середняком, то ця справа не так легко переварюється. Ось чому я думаю, що в своїй боротьбі проти обох ухилів партія все ж повинна зосередити вогонь на боротьбі з другим ухилом. (Оплески.) Ніяким марксизмом, ніяким ленінізмом не можна прикрити того положення, що куркуль небезпечний. Куркуль є куркуль. Він небезпечний, скільки б Богушевський не твердив про жупел. І цього не витравити у комуніста ніякими цитатами. А ось те положення, що з середняком потрібен міцний союз, тимчасом як Ілліч пише в резолюції II конгресу про нейтралізацію середняка, — це положення завжди можна замазати, затьмити фразами про ленінізм, про марксизм. Тут багате поле для цитат, тут багате поле для всякого, хто хоче заплутати партію, хто хоче приховати правду від партії, правду про те, що у Леніна щодо селянства був не один, а три лозунги. Тут можна відносно марксизму пророблять всякі маніпуляції. І саме тому треба зосередити вогонь на боротьбі з другим ухилом.

Так стоїть справа з питанням про внутрішнє становище Союзу, про його господарство, про промисловість і сільське господарство, про класи, про актив-

ність класів, про пожвавлення Рад, про селянство та інше.

Я не спиняюсь на деяких питаннях, що стосуються державного апарату, який росте і намагається вирватись з-під керівництва партії, що йому, звичайно, не вдасться.

Я не говорю також про бюрократизм нашого держапарату, я не говорю тому, що надто затягнувся мій звіт. Я не говорю про це тому, що питання це не є чимсь новим для партії.

7. Завдання партії

Переходжу до завдань партії в галузі внутрішньої політики.

В галузі **розвитку народного господарства** в цілому ми повинні вести роботу:

а) по лінії дальшого збільшення продукції народного господарства;

б) по лінії перетворення нашої країни з аграрної в індустріальну;

в) по лінії забезпечення в народному господарстві рішучої переваги соціалістичних елементів над елементами капіталістичними;

г) по лінії забезпечення народному господарству Радянського Союзу необхідної незалежності в обстановці капіталістичного оточення;

д) по лінії збільшення питомої ваги прибутків неподаткових у загальній системі державного бюджету.

В галузі **промисловості і сільського господарства** вести роботу:

а) по лінії розгортання нашої соціалістичної промисловості на основі підвищеного технічного рівня, піднесення продуктивності праці, зниження собівартості, збільшення швидкості обороту капіталу;

б) по лінії приведення балансу палива, металу, а також основного капіталу залізничного транспорту у відповідність з ростущими потребами країни;

в) по лінії посиленого розвитку радянської промисловості місцевого значення;

г) по лінії піднесення урожайності землі, підвищення технічного рівня землеробства, розвитку технічних культур, індустріалізації сільського господарства;

д) по лінії включення розпорошених селянських господарств у соціалістичне будівництво через масове кооперування і піднесення культурного рівня селянства.

В галузі **торгівлі** вести роботу:

а) по лінії дальшого розширення і якісного поліпшення товаропровідної сітки (кооперація всіх видів, держторгівля);

б) по лінії максимального збільшення швидкості товарообороту;

в) по лінії зниження роздрібних цін і дальшого підвищення переваги радянсько-кооперативної торгівлі над торгівлею приватною;

г) по лінії встановлення єдиного фронту і твердої заготівельної дисципліни серед усіх заготовляючих органів;

д) по лінії посилення товарообороту із зовнішнім світом, із забезпеченням активного торговельного балансу, а значить, і активного розрахункового

балансу, що є найнеобхіднішою умовою збереження твердої валюти і необхідною гарантією від інфляції.

В галузі **планування** вести роботу в напрямі обов'язкового забезпечення необхідних резервів.

До речі, два слова про одно з джерел резерву — про горілку. Є люди, які думають, що можна будувати соціалізм в білих рукавичках. Це — найгрубіша помилка, товариші. Якщо у нас немає позик, якщо ми бідні на капітали і якщо, крім того, ми не можемо піти в кабалу до західноєвропейських капіталістів, не можемо прийняти тих кабальних умов, які вони нам пропонують і які ми відкинули, — то лишається одно: шукати джерел в інших галузях. Це все-таки краще, ніж закабалення. Тут треба вибирати між кабалою і горілкою, і люди, які думають, що можна будувати соціалізм в білих рукавичках, жорстоко помиляються.

В галузі **співвідношення класів** вести роботу:

а) по лінії забезпечення союзу пролетаріату і сільської бідноти з середнім селянством;

б) по лінії забезпечення керівництва пролетаріату в цьому союзі;

в) по лінії політичної ізоляції і господарського відтіснення куркуля й міського капіталіста.

В галузі **радянського будівництва** вести роботу по лінії рішучої боротьби з бюрократизмом, по лінії втягнення в цю боротьбу широких мас робітничого класу.

Я хотів сказати два слова про нову буржуазію та її ідеологів — зміновіхівців. Зміновіхівство, це — ідеологія нової буржуазії, яка зростає і мало-помалу змикається з куркулем та з служилою інтелігенцією. Нова буржуазія висунула свою ідеологію, зміновіхівську

ідеологію, яка полягає в тому, що на її думку комуністична партія має переродитися, а нова буржуазія має консолідуватися, причому непомітно для нас ми, більшовики, виявляється, маємо підійти до порога демократичної республіки, маємо потім переступити цей поріг і з допомогою якого-небудь «цезаря», який висунеться не то з військових, не то з цивільних чинів, ми маємо опинитися в становищі звичайної буржуазної республіки.

Така є ця нова ідеологія, що намагається морочити нашу служилу інтелігенцію і не тільки її, а також і деякі близькі нам кола. Я не буду спростовувати твердження про переродження нашої партії. Не варто дурницю спростовувати. Наша партія не перероджується і не переродиться. Не з такого матеріалу вона склеєна і не такою людиною вона викувана, щоб переродитися. (Оплески.) Кадри наші, і молоді і старі, ростуть в ідейному відношенні. Це наше щастя, що нам удалося випустити кілька видань творів Леніна. Тепер люди читають, вчаться і починають розуміти. Не тільки керівники, але й середняки в партії починають розуміти, і їм уже пальця в рот не клади. Викриками про переродження тепер нікого не налякаєш. Люди самі розберуться. Вони можуть кричати скільки завгодно, вони можуть лякати цитатами скільки завгодно, а середній партієць послухає і розбере, тому що у нього тепер праці Леніна в руках. (Оплески.) Цей факт є одна з основних гарантій того, що з шляху ленінізму наша партія не зійде. (Бурхливі оплески.)

Коли я все-таки заговорив про зміновіхівців, то це для того, щоб у двох словах відповісти всім тим,

хто розраховує на переродження нашої партії і нашого ЦК. Устрялов — автор цієї ідеології. Він служить у нас на транспорті. Кажуть, що він добре служить. Я думаю, що коли він добре служить, то хай мріє про переродження нашої партії. Мріяти у нас не заборонено. Хай собі мріє на здоров'я. Але хай він знає, що, мріючи про переродження, він повинен разом з тим возити воду на наш більшовицький млин. Інакше йому погано буде. (Оплески.)

III

ПАРТІЯ

Переходжу до питання про партію. Не тому я ставлю на кінець свого звіту партію, що вона своєю питомою вагою є останнім в ряді всіх факторів нашого розвитку. Ні, не тому. А тому, що партія вінчає у нас всю справу.

Я говорив про успіхи диктатури пролетаріату в галузі зовнішньої і внутрішньої політики, в галузі маневрування зовні, в обстановці капіталістичного оточення, і в галузі соціалістичного будівництва всередині країни. Але ці успіхи були б неможливі, якби наша партія не стояла на висоті завдань, якби вона не росла і не міцніла. Значення партії в цьому відношенні, як керівної сили, незмірне. Диктатура пролетаріату проводиться не самопливом, а, насамперед, силами партії, під її керівництвом. Без керівництва партії, в сучасних умовах капіталістичного оточення, диктатура пролетаріату була б неможлива. Досить тільки захитати партію, ослабити її, щоб вмить захиталась і ослабла диктатура пролетаріату. Саме цим і

пояснюється, що всі буржуа всіх країн з люттю говорять про нашу партію.

Цим я зовсім не хочу сказати, що партія наша тотожна з державою. Анітрохи. Партія є керівна сила в нашій державі. Безглуздям було б говорити на цій підставі, як говорять деякі товариші, що Політбюро є найвищий орган в державі. Це невірно. Це плутанина, що ллє воду на млин наших ворогів. Політбюро є найвищий орган не держави, а партії, партія ж є найвища керівна сила держави. ЦК і Політбюро є органи партії. Я не хочу ототожнювати державні установи з партією. Я хочу тільки сказати, що в усіх основних питаннях нашої внутрішньої і зовнішньої політики керівна роль належала партії. І тільки тому ми мали успіхи в нашій внутрішній і зовнішній політиці. Тому питання про склад партії, про її ідейний рівень, про кадри партії, про її вміння керувати в постановці питань господарського і радянського будівництва, про її питому вагу в робітничому класі і серед селянства, нарешті, про її внутрішній стан взагалі — є основним питанням нашої політики.

Насамперед про склад партії. Загальна чисельність партії на 1 квітня 1924 року без ленінського призову визначалась цифрою 446 тисяч членів партії і кандидатів. З них робітників було 196 тисяч, тобто 44%, селян — 128 тисяч, тобто 28,8%, службовців та інших — 121 тисяча, тобто 27,2%. На 1 липня 1925 року в партії було вже замість 446 тисяч — 911 тис. членів і кандидатів, з них: робітників — 534 тис., тобто 58,6%, селян — 216 тис., тобто 23,8%, службовців та інших — 160 тис., тобто 17,6%. На 1 листопада 1925 року у нас є комуністів 1 025 тисяч.

Який процент робітничого класу (коли взяти весь робітничий клас) організований у нас в партії? На XIII з'їзді в своєму оргзвіті я говорив, що всіх робітників у нас в країні 4 млн. 100 тис. (в тому числі й сільськогосподарських). Я не враховував тоді робітників дрібної промисловості, які не піддавались облікові, тому що соціальне страхування ще не було поширене, а статистика не займалась цією справою. Я давав тоді січневі цифри 1924 року. Згодом, коли *постала можливість обчислити робітників, зайнятих* у дрібній промисловості, виявилось, що всього робітників на 1 липня 1924 року було 5 500 тисяч, рахуючи й сільськогосподарських. З них робітників в партії було 390 тисяч, тобто 7% всього робітничого класу. На 1 липня 1925 року робітників було 6 500 тисяч, з них в партії було 534 тисячі, тобто 8% всього складу робітничого класу. На 1 жовтня 1925 року у нас було 7 мільйонів робітників, сільськогосподарських і промислових, дрібної, середньої і великої промисловості в цілому. З них в партії було 570 тисяч, тобто 8%.

Все це я кажу для того, щоб показати, наскільки нерозумно говорити про те, щоб за один або два роки добитися 90% партійної організованості всього складу робітничого класу в країні.

Розгляньмо тепер питому вагу робітничої частини РКП(б) щодо робітників цензової промисловості. Число постійних робітників, не сезонних, у великій цензовій промисловості, і державній і недержавній, рахуючи також воєнну промисловість, головні залізничні майстерні і основні депо, — число робітників в усіх цих галузях на 1 січня 1924 року становило 1 605 тисяч.

Робітників у нас було тоді в партії 196 тисяч. Це становить 12% щодо всього складу робітничого класу великої промисловості. А коли взяти робітників — членів партії від верстата і визначити їх процентне відношення до всього складу робітничого класу у великій промисловості, то ми побачимо, що на 1 січня в партії було 83 тисячі робітників від верстата і вони становили 5% всього складу робітників у великій промисловості. Це все на 1 січня 1924 року. На 1 червня 1924 року робітників у великій промисловості було 1 780 тис.; в партії тоді було 389 тис. робітників, тобто 21,8% всього складу робітників у великій промисловості. Робітників від верстата було в партії 267 тис., тобто 15% всього складу робітничого класу у великій промисловості. На 1 січня 1925 року робітників було у великій цензовій промисловості 1 845 тис.; число робітників в партії у нас взагалі, і від верстата і не від верстата, становило 429 тис., тобто 23,2% до всього складу робітничого класу у великій промисловості; робітників від верстата в партії було тоді 302 тис., тобто 16,3% всього складу робітничого класу у великій промисловості. На 1 липня 1925 року робітників було 2 094 тис. у великій промисловості; число робітників в партії — 534 тис., тобто 25,5%, число робітників від верстата — 383 тис., тобто 18,2% всього складу робітничого класу по великій промисловості.

Ви бачите, що коли там, щодо всього робітничого класу, зростання організованих в партії робітників у відношенні до всього складу робітничого класу йде повільніше, ніж зростання самого робітничого класу, то тут, у великій промисловості, — навпаки: зростання

процента робітників в партії йде швидше, ніж зростання робітничого класу в самій великій промисловості. Це треба відзначити для того, щоб мати на увазі, яке є лице нашої партії, коли ми говоримо про її робітниче ядро: це — головним чином робітники великої промисловості.

Чи можемо ми тепер, дивлячись на все це, говорити про те, щоб на протязі одного року довести число робітників від верстата в партії до 90%? Ні, не можемо, тому що ми не хочемо впадати в фантастику. Тому, що коли робітників від верстата є в партії 380 тис., то для того, щоб усі інші — значить, близько 700 тисяч не від верстата - становили 10%, треба довести кількість членів партії протягом року до 7 мільйонів. Просто товариші не розрахували і потрапили в ніякове становище з цифрою в 90%.

Чи зростає питома вага партії в робітничому класі? Навряд чи варто доводити цю самоочевидну істину. Ви знаєте, що наша партія, по суті справи, є партія виборна від робітничого класу. Ми досягли в цьому відношенні того, чого не досягла ще жодна партія в світі. Вже самий цей факт говорить про те, що питома вага нашої партії в лавах робітничого класу незмірна і що наша партія монопольна всередині робітничого класу.

Щодо питомої ваги нашої партії на селі, то тут справа досить непоказна. До XIII з'їзду сільське населення віком від 18 до 60 років становило 53 мільйони в країні, до XIV з'їзду — 54 з лишком мільйони. А комуністів у сільських осередках було до XIII з'їзду 136 тис., тобто 0,26% щодо всього дорослого сільського населення, до XIV ж з'їзду ми маємо 202 тис.

селян в партії, тобто 0,37%. Страшенно повільно відбувається зростання нашої партії на селі. Я не хочу сказати, що вона повинна зростати семимильними кроками, але цей процент селянства в нашій партії все ж є дуже незначним. Наша партія є партія робітнича. В ній завжди будуть превалювати робітники. Це є вираз того, що у нас диктатура пролетаріату. Але ясно й те, що без союзу з селянством диктатура пролетаріату неможлива, що певний процент кращих людей із селян у складі нашої партії є необхідною для партії зачіпкою на селі. З цього боку поки що справа стоїть не дуже добре.

Далі я мушу відзначити загальне зростання ідейного рівня нашої партії. Про організаційну сторону вам доповідатиме тов. Молотов, тому я не спинятимусь на цьому питанні, але не можу не сказати одного, а саме, що за всіма даними ідейний рівень наших керівних кадрів, молодих і старих, виріс значно. Для прикладу можна було б взяти дискусію, яку ми мали в минулому році з троцькізмом. Мова йшла, як вам відомо, про ревізію ленінізму, про зміну керівництва партії, так би мовити, на ходу. Як дружно зустріла партія цю антипартійну хвилю, це всім відомо. Про що це говорить? Про те, що партія виросла. Кадри її зміцніли, їй не страшна дискусія. Нині ми вступили, на жаль, в смугу нової дискусії. Я певен, що партія швидко подолає і цю дискусію і нічого особливого статися не може. (Голоси: «Правильно!». Оплески.) Щоб не забігати поперед подій і не роз'ятрювати людей, я не буду в даний момент торкатися суті того, як поводилися тт. ленінградці на своїй конференції і як на це реагували московські това-

риші. Я думаю, що члени з'їзду це скажуть самі, а я підіб'ю підсумки в заключному слові.

Я кінчаю свою доповідь.

Я говорив про нашу зовнішню політику, про ті суперечності, які роз'їдають капіталістичний світ. Я говорив, що ці суперечності може перебороти тільки робітнича революція на Заході.

Я говорив далі про ті суперечності, в рамках яких проходять наші взаємовідносини, взаємовідносини Радянського Союзу з капіталістичними державами. Я говорив про те, що вони, ці держави, намагатимуться перетворити нашу країну в придаток капіталістичної системи, вони намагатимуться інтервеніювати нас, а ми будемо давати відсіч, причому ми розраховуємо на всебічну підтримку робітничого класу Заходу, особливо після того, як робітники Заходу почали часто до нас їздити і брататися з нами. При цьому ми розраховуємо на те, що це братання капіталістам даром не минеться. Ці суперечності ми теж переборюємо. Але кінець кінцем суперечності між світом капіталізму і світом соціалізму зовні ми тільки своїми силами перебороти не можемо, для цього потрібна допомога пролетарської переможної революції в ряді країн.

Я говорив далі про суперечності всередині нашої країни, між елементами капіталістичними і елементами соціалістичними. Я сказав, що ці суперечності ми своїми силами можемо перебороти. Хто не вірить в цю справу — той ліквідатор, той не вірить в соціалістичне будівництво. Ці суперечності ми переборемо, ми їх уже переборюємо. Звичайно, чим скоріше прийде допомога з боку Заходу, тим краще, тим

скоріше ми переборемо ці суперечності для того, щоб доконати приватний капітал і добитися повної перемоги соціалізму у нас, побудови повного соціалістичного суспільства. Але і без допомоги ззовні ми занепадати духом не станемо, караул кричати не будемо, своєї роботи не кинемо (оплески) і труднощів не побоїмося. Хто втомився, кого лякають труднощі, хто втрачає голову, — хай дасть дорогу тим, хто зберіг мужність і твердість. (Оплески.) Ми не з тих, кого лякають труднощі. На те й більшовики ми, на те й дістали ми ленінське загартування, щоб не уникати, а йти назустріч труднощам і переборювати їх. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

Я говорив, далі, товариші, про успіхи і про помилки нашої партії. Цих помилок було немало. І щодо зовнішнього товарообороту, щодо заготівель, і по деяких інших галузях роботи помилок було у нас немало. Ілліч учив нас не зазнаватися. Ми зазнаватися не будемо. Помилок було немало. Але є й успіхи. Як би то не було, але одного ми добились, добились того, чого у нас не можна відняти ніяк. Це те, що своєю широкою будівничою роботою, своїм більшовицьким натиском на господарському фронті, тими успіхами, які ми тут здобули, ми показали всьому світові, що робітники, взявши владу, вміють не тільки бити капіталізм, не тільки руйнувати, але й будувати нове суспільство, будувати соціалізм. Цього завоювання, того, що ми цю істину зробили очевидною, — цього у нас не віднімуть. Це найбільше і найважче завоювання з усіх тих, які ми досі мали. Бо ми показали робітничому класові Заходу і пригнобленим народам Сходу, що робітники, які протя-

гом історії уміли тільки працювати на панів, а управляли пани, що ці робітники, взявши владу, показали себе здатними управляти великою країною, будувати соціалізм в найважчих умовах.

Що потрібне для того, щоб пролетарі на Заході перемогли? Насамперед віра в свої сили, свідомість того, що робітничий клас може обійтись без буржуазії, що робітничий клас здатний не тільки зруйнувати старе, але й побудувати нове, побудувати соціалізм. Вся робота соціал-демократії полягає в тому, щоб прищепити робітникам скептицизм, невіру в свої сили, невіру в можливість добитися силою перемоги над буржуазією. Сенс всієї нашої роботи, всього нашого будівництва полягає в тому, що ця робота і це будівництво переконують робітничий клас капіталістичних країн в здатності робітничого класу обійтись без буржуазії і будувати нове суспільство своїми власними силами.

Паломництво робітників в нашу країну, той факт, що робітничі делегації, приїжджаючи в нашу країну, щупають кожний куточок нашого будівництва і стараються відчувати на дотик успіхи нашого будівництва, — все це говорить про те, що робітничий клас капіталістичних країн, всупереч соціал-демократії, починає вірити в свої власні сили і в здатність робітничого класу створити нове суспільство на руїнах старого.

Я не скажу, що ми багато чого добились за звітний рік, але одно все-таки треба визнати: це — те, що успіхами нашого соціалістичного будівництва ми показали і довели, що робітничий клас, скинувши буржуазію і взявши владу в свої власні руки, здатний

перебудувати капіталістичне суспільство на началах соціалізму. Цього ми добились і цього ніхто у нас не відніме, незважаючи ні на що. І це успіх неоцінений. Бо що значить добитися цього успіху? Це значить дати робітникам капіталістичних країн віру в свої сили, віру в свою перемогу. Це значить дати їм в руки нову зброю проти буржуазії. А що вони беруть цю зброю в руки і готові скористатися нею, — це видно хоч би з того, що паломництво робітників у нашу країну не припиняється, а посилюється. А коли робітники капіталістичних країн заразяться вірою в свої сили, можете бути певні, що це буде початком кінця капіталізму і найпевнішою ознакою перемоги пролетарської революції.

Ось чому я думаю, що ми працюємо не даремно, будуючи соціалізм. Ось чому я думаю, що в цій роботі ми повинні перемогти в міжнародному масштабі. (*Бурхливі тривалі оплески. Овація всього з'їзду.*)

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО ПО ПОЛІТИЧНОМУ ЗВІТУ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

23 грудня

Товариші! Я не відповідатиму на окремі записки по окремих питаннях, тому що вся моя заключна промова буде по суті відповіддю на ці записки.

Потім, на особисті нападки і всякого роду вихватки чисто особистого характеру я не маю наміру відповідати, бо вважаю, що з'їзд має досить матеріалів для того, щоб перевірити мотиви і підкладку цих нападок.

Не буду також торкатися «печерних людей», — людей, які десь там, під Кисловодськом, збиралися і всякі комбінації вигадували відносно органів ЦК. Що ж, це їх справа, хай комбінують. Хотів би тільки підкреслити, що Лашевич, який тут з апломбом виступав проти комбінаторської політики, сам опинився серед комбінаторів, причому в нараді «печерних людей» під Кисловодськом відігравав він, виявляється, далеко не маловажну роль. Що ж, бог з ним. (Сміх.)

Перейду до діла.

1. СОКОЛЬНІКОВ І ДАУЕСИЗАЦІЯ НАШОЇ КРАЇНИ

Спочатку окремі заперечення. Перше заперечення — Сокольнікову. Він сказав у своїй промові: «Коли Сталін намічав дві генеральні лінії, дві лінії у будівництві нашого господарства, то він ввів нас в оману, тому що він повинен був інакше формулювати ці дві лінії, повинен був говорити не про ввіз устаткування, а про ввіз готових товарів». Я запевняю, що ця заява Сокольнікова видає його з головою, як прихильника тез Шаніна. Я хочу сказати, що тут Сокольніков виступає по суті справи прихильником дауесизації нашої країни. Про що я говорив у доповіді? Хіба я говорив про експортно-імпортний план? Звичайно, ні. Всякому відомо, що ми **змушені зараз** ввозити устаткування. Але Сокольніков перетворює цю нужду в принцип, в теорію, в перспективу розвитку. Ось у чому помилка Сокольнікова. Я говорив у доповіді про дві основні, провідні, генеральні лінії щодо побудови нашого народного господарства. Я говорив про це для того, щоб з'ясувати питання про шляхи забезпечення нашій країні самостійного господарського розвитку в обстановці капіталістичного оточення. Я говорив у доповіді про нашу генеральну лінію, про нашу перспективу в тому розумінні, щоб країну нашу перетворити з аграрної в індустріальну. Що таке аграрна країна? Аграрна країна, це — така країна, яка вивозить сільськогосподарські продукти і ввозить устаткування, але сама цього устаткування (машини та ін.) не виробляє або майже не виробляє своїми власними силами. Коли ми застрягнемо на тому ступені розвитку, на якому нам доводиться ввозити

устаткування і машини, а не виробляти їх власними силами, то ми не можемо бути гарантовані від перетворення нашої країни в придаток капіталістичної системи. Саме тому ми повинні тримати курс на розвиток у нас виробництва засобів виробництва. Невже Сокольніков не може зрозуміти цієї елементарної речі? Але ж про це тільки і говорив я в доповіді.

Чого вимагає план Дауеса? Він вимагає, щоб Німеччина викачувала грошики для виплати репараційних платежів за рахунок ринків, головним чином, радянських, наших. Що з цього випливає? З цього випливає те, що Німеччина буде давати нам устаткування, ми його будемо ввозити, а вивозити будемо сільськогосподарські продукти. Ми, тобто наша промисловість, будемо, таким чином, на прив'язі у Європи. Це і є основа плану Дауеса. З цього приводу я говорив у своїй доповіді, що план Дауеса, оскільки він зачіпає нашу країну, побудовано на піску. Чому? «Тому, — говорив я, — що ми зовсім не хочемо перетворитися в аграрну країну для будь-якої іншої країни, в тому числі для Німеччини», бо «ми самі будемо виробляти машини та інші засоби виробництва». Перетворити нашу країну з аграрної в індустріальну, здатну виробляти своїми власними силами необхідне устаткування, — ось у чому суть, основа нашої генеральної лінії. Ми повинні поставити справу так, щоб помисли і прагнення господарників були спрямовані саме в цей бік, в бік перетворення нашої країни з країни, яка ввозить устаткування, в країну, яка виробляє це устаткування. Бо в цьому основна гарантія господарської самостійності нашої країни. Бо в цьому гарантія того, що наша країна не буде

перетворена в придаток капіталістичних країн. Сокольніков не хоче зрозуміти цієї простої і очевидної речі. Вони, автори плану Дауеса, хотіли б обмежити нас виробництвом, скажімо, ситцю, але нам цього мало, бо ми хочемо виробляти не тільки ситець, але й машини, потрібні для виробництва ситцю. Вони хотіли б, щоб ми обмежувались виробництвом, скажімо, автомобілів, але нам цього мало, бо ми хочемо виробляти не тільки автомобілі, але й машини, які виробляють автомобілі. Вони хочуть обмежити нас виробництвом, *скажімо, черевиків, але нам цього мало, бо ми хочемо* виробляти не тільки черевики, але й машини, які виробляють черевики. І т. д. і т. п.

Ось в чому різниця двох генеральних ліній, і ось чого не хоче зрозуміти Сокольніков.

Відмовитись від нашої лінії — значить відійти від завдань соціалістичного будівництва, значить — стати на точку зору дауесизації нашої країни.

2. КАМЕНЄВ І НАШІ ПОСТУПКИ СЕЛЯНСТВУ

Друге заперечення — Каменеву. Він сказав, що ми, ухваливши відомі рішення на XIV партійній конференції по лінії господарській, по лінії пожвавлення Рад, по лінії ліквідації пережитків воєнного комунізму, по лінії уточнення питання про оренду і найману працю, — ми зробили тим самим поступки куркулеві, а не селянству, що це є поступки не селянству, а капіталістичним елементам. Чи вірно це? Я заявляю, що це невірно, що це є наклеп на партію. Я заявляю, що так не може підходити до питання марксист, що так може підходити до питання тільки ліберал.

Що таке ті поступки, які ми зробили на XIV партконференції? Чи вкладаються ці поступки в рамки непу чи ні? Безумовно, вкладаються. Може, ми розширили неп на квітневій конференції? Хай відповість опозиція: чи розширили ми неп у квітні чи ні? Якщо ми його розширили, чому вони голосували за рішення XIV конференції? І хіба не відомо, що ми всі проти розширення непу? В чому ж тоді справа? Та в тому, що Каменєв заплутався, бо неп включає в себе допущення торгівлі, капіталізму, найманої праці, а рішення XIV конференції є вираз непу, запровадженого при Леніні. Чи знав Ленін, що неп буде використаний на перших порах насамперед капіталістами, купцями, куркулями? Звичайно, знав. Але чи говорив Ленін, що, запроваджуючи неп, ми робимо поступки спекулянтам і капіталістичним елементам, а не селянству? Ні, не говорив, і не міг цього сказати. Навпаки, він завжди говорив, що, допускаючи торгівлю і капіталізм і міняючи політику в напрямі непу, ми робимо поступки селянству заради збереження і зміцнення змички з ним, бо селянство не може жити при даних умовах без товарообороту, без допущення деякого оживлення капіталізму, бо змичку ми не можемо налагодити тепер інакше, як через торгівлю, бо ми тільки таким чином можемо зміцнити змичку і побудувати фундамент соціалістичної економіки. Ось як підходив до питання про поступки Ленін. Ось як треба підходити до питання про поступки в квітні 1925 року.

Дозвольте прочитати вам думку Леніна щодо цього. Ось як він обгрунтовує перехід партії до нової політики, до політики непу, в своїй доповіді

«Про продподаток» на нараді секретарів осередків Московської губернії:

«Я хочу спинитися на питанні, як ця політика примирима з точки зору комунізму і як виходить те, що комуністична Радянська влада сприяє розвиткові вільної торгівлі. Чи добре це з точки зору комунізму? Щоб відповісти на це питання, треба уважно придивитися до тих змін, що відбулися в селянському господарстві. Спочатку становище було таке, що ми бачили натиск всього селянства проти влади поміщиків. Проти поміщиків ішли однаково і бідняки і куркулі, хоч, звичайно, з різними намірами: куркулі йшли з метою відібрати землю у поміщика і розвинути на ній своє господарство. Ось тоді й виявились між куркулями і біднотою різні інтереси та прагнення. На Україні цю розбіжність інтересів і зараз видно з далеко більшою ясністю, ніж у нас. Біднота безпосередньо цей перехід землі від поміщиків могла використати дуже мало, бо у неї не було для цього ні матеріалів, ні знарядь. І ось ми бачимо, що біднота організується, щоб не дати куркулям захопити відібрані землі. Радянська влада подає допомогу виниклим комітетам бідноти у нас і «комнезаможам» на Україні. Що ж вийшло в результаті? **В результаті вийшло, що переважаючим елементом на селі стали середняки...** Менше стало крайностей в бік куркульства, менше в бік злиднів, і більшість населення стала наближатися до середняцького. Якщо нам треба піднести продуктивність нашого селянського господарства, то ми повинні зважати, в першу чергу, на середняка. **Комуністичній партії й довелося відповідно до цього будувати свою політику... Значить, зміна в політиці щодо селянства пояснюється тим, що змінилося становище самого селянства. Село стало більш середняцьким, і для піднесення продуктивних сил ми повинні на це зважати»*** (див. т. XXVI, стор. 304—305).

І далі, в тому ж томі, на стор. 247, Ленін робить загальний висновок:

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

«Нам треба будувати нашу державну економіку відповідно до економіки середняка *, яку ми за три роки не могли переробити і ще за десять років не переробимо».

Інакше кажучи, ми запровадили свободу торгівлі, ми допустили оживлення капіталізму, ми запровадили неп для того, щоб підняти зростання продуктивних сил, збільшити кількість продуктів у країні, зміцнити змичку з селянством. Змичка, інтереси змички з селянством, як основа наших поступок по лінії непу,— ось як підходить до справи Ленін.

Чи знав тоді Ленін, що непом, поступками селянству скористаються спекулянти, капіталісти, куркулі? Звичайно, знав. Чи значить це, що поступки ці були, по суті справи, поступками спекулянтові і куркулеві? Ні, не значить. Бо неп взагалі і торгівля зокрема використовуються не тільки капіталістами і куркулями, але й державними і кооперативними органами, бо торгують не тільки капіталісти і куркулі, але й держоргани і кооперація, причому держоргани і кооперація, коли вони навчаться торгувати, братимуть гору (уже беруть гору!) над приватниками, змикаючи нашу індустрію з селянським господарством.

Що ж виходить з цього? З цього виходить те, що наші поступки йдуть в основному по лінії зміцнення змички і заради змички з селянством.

Хто цього не розуміє, той підходить до справи не як ленінець, а як ліберал.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

3. ЧИЇ ПРОРАХУНКИ?

Третє заперечення — Сокольнікову. Він каже: «Немалі втрати, яких ми зазнали на господарському фронті, починаючи з осені, ідуть якраз по лінії переоцінки наших сил, по лінії переоцінки соціалістичної зрілості, переоцінки можливостей для нас, для державного господарства керувати всім народним господарством уже тепер».

Виявляється, що прорахунки по заготівлях і зовнішній торгівлі, — я маю на увазі пасивне сальдо за 1924/25 рік, — ці прорахунки пояснюються не помилкою наших регулюючих органів, а переоцінкою соціалістичної зрілості нашого господарства. І в цьому, виявляється, винен Бухарін, «школа» якого спеціально культивує справу захоплення соціалістичною зрілістю нашого господарства.

Звичайно, в промовах «можна» колобродити скільки завгодно, як це часто робить Сокольніков. Але треба все-таки знати межі. Як можна говорити отаку нісенітницю і пряму неправду перед з'їздом? Хіба не відомо Сокольнікову про спеціальне засідання Політбюро на початку листопада, де питання про заготівлі і зовнішню торгівлю обговорювалось, де помилки регулюючих органів були виправлені Центральним Комітетом, більшістю Центрального Комітету, який нібито переоцінює наші соціалістичні можливості? Як можна говорити на з'їзді такі дурниці? І при чому тут «школа» Бухаріна або сам Бухарін? Що за манера валити з хворої голови на здорову! Хіба Сокольніков не знає, що стенограма промов на засіданні ЦК в питанні про прорахунки

була розіслана всім губкомам? Як можна говорити проти очевидних фактів? Колобродити в промовах «можна», алеж треба знати межі.

4. ЯК СОКОЛЬНІКОВ ЗАХИЩАЄ БІДНОТУ

Четверте заперечення — теж проти Сокольнікова. Він тут заявив, що він, як наркомфін, бачте, всіляко старається забезпечити прибутковість нашого сільгоспподатку, але йому заважають, заважають тому, що не дають захистити бідноту і приборкати куркуля. Це невірно, товариші. Це наклеп на партію. Питання про формальну зміну сільськогосподарського податку по лінії прибутковості, — я говорю про формальну тому, що фактично він є прибутковий податок, — це питання було поставлене на пленумі ЦК в жовтні цього року, але ніхто, крім Сокольнікова, не підтримав постановку цього питання на з'їзді, бо питання ще не було підготовлене до постановки на з'їзді. Тоді Сокольніков не наполягав на своїй пропозиції. А тепер виявляється, що Сокольніков не від того, щоб використати цю справу проти ЦК, звичайно, не ради інтересів бідноти, а ради інтересів опозиції. Так от, якщо Сокольніков говорить тут про бідноту, то дозвольте повідомити вас про один факт, який викриває справжню позицію Сокольнікова, цього присяжного нібито захисника бідноти. Не так давно наркомфін РРФСР т. Мілютін прийняв рішення про те, щоб звільнити від податку нижче карбованця бідняцькі селянські господарства. З доповідної записки т. Мілютіна в ЦК видно, що вся сума цього податку нижче карбованця, податку, який дратує селянство.

становить близько 300—400 тис. карбованців по всій РРФСР, що самих видатків на збирання цього податку треба буде трохи менше суми цього податку. Що ж робить Сокольніков, цей захисник бідноти? Він бере і скасовує це рішення т. Мілютіна. ЦК одержує від 15 губкомів з цього приводу протести. Сокольніков чинить опір. Потрібен був тиск ЦК, щоб Сокольніков відмовився від скасування цілком правильного рішення Наркомфіну РРФСР про нестягнення податку нижче карбованця. Це називається у Сокольнікова «захист» інтересів бідноти. І такі люди, які мають за собою такий груз, мають — ну, як би м'якше сказати, — сміливість виступати проти ЦК. Дивно, товариші, дивно.

5. ІДЕЙНА БОРОТЬБА ЧИ НАКЛЕП?

Нарешті, ще одно заперечення. Я маю на увазі заперечення авторам «Збірника матеріалів у спірних питаннях». Вчора тут роздали секретно, тільки для членів з'їзду, щойно виданий «Збірник матеріалів у спірних питаннях». В цьому збірнику, між іншим, говориться про те, що я прийняв делегацію сількорів у квітні цього року, висловив співчуття ідеї відновлення приватної власності на землю. Виявляється, в «Бедноте»[63] було вміщено аналогічні «враження» одного з сількорів, мені невідомі, мною не переглянуті. Про це я дізнався в жовтні цього року. Ще раніше, в квітні, Ризьке агентство, яке відрізняється від усіх інших агентств тим, що фабрикує всі брехливі чутки про нашого брата, зробило подібне ж повідомлення в закордонну пресу, про що нас повідомили наші люди телеграмою з Парижа на ім'я

Наркомзаксправ, вимагаючи спростовання. Я тоді ж відповів тов. Чичеріну через свого помічника, заявивши, що «коли тов. Чичерін вважає потрібним спростовувати всяке безглуздя і плітку, хай спростовує» (див. архів ЦК).

Чи відомо все це авторам цього сакраментального «збірника»? Звичайно, відомо. Навіщо ж вони продовжують поширювати всяку нісенітницю і небилицю? Як можуть вони, як може опозиція вдаватися до методів Ризького агентства? Невже вони до цього докотились? (Голос: «Ганьба!».)

Далі, знаючи нрави «печерних людей», знаючи, що вони здатні повторити методи Ризького агентства, я послав у редакцію «Бедноты» спростовання. Спростовувати таке безглуздя смішно, але знаючи, з ким я маю справу, я послав все ж спростовання. Ось воно:

«Лист до редакції «Бедноты».

Тов. редактор! Недавно я довідався від товаришів, що в надрукованому в «Бедноте» від 5/IV 1925 р. нарисі вражень одного з сількорів про розмову зі мною делегації сількорів, якого я не мав нагоди у свій час прочитати, повідомляється, що я поставився нібито співчутливо до ідеї закріплення володіння землею на 40 і більше років, до ідеї приватної власності на землю і т. п. Хоч це фантастичне повідомлення і не потребує спростовання через його очевидну безглуздість, проте, може, не зайвим буде просити у вас дозволу заявити в «Бедноте», що повідомлення це є найгрубішою помилкою, і воно повинно бути цілком віднесене за рахунок фантазії його автора.

Й. Сталін».

Чи відомий цей лист товаришам авторам «збірника»? Безсумнівно, відомий. То навіщо ж вони продовжують поширювати плітки, небилиці? Що це за метод боротьби? Кажуть, що це ідейна боротьба.

Та ні ж бо, товариші, це не ідейна боротьба. Нашою російською мовою це називається просто **наклепом.**

Дозвольте тепер перейти до основних принципіальних питань.

6. ПРО НЕП

Питання про неп. Я маю на увазі тов. Крупську і її промову, виголошену в питанні про неп. Вона говорить: «Неп є по суті капіталізмом, що допускається на певних умовах, капіталізмом, що його держить на ланцюгу пролетарська держава»... Чи вірно це? І так, і ні. Що ми держимо капіталізм на ланцюгу і будемо держати, поки він існує, це факт, це вірно. Але щоб неп був капіталізмом, — це нісенітниця, несосвітенна нісенітниця. Неп є особлива політика пролетарської держави, розрахована на допущення капіталізму, при наявності командних висот в руках пролетарської держави, розрахована на боротьбу елементів капіталістичних і соціалістичних, розрахована на зростання ролі соціалістичних елементів на шкоду елементам капіталістичним, розрахована на перемогу соціалістичних елементів над капіталістичними елементами, розрахована на знищення класів, на побудову фундаменту соціалістичної економіки. Хто не розуміє цієї перехідної, двоїстої природи непу, той відходить від ленінізму. Коли б неп був капіталізмом, то тоді непівська Росія, про яку говорив Ленін, була б Росією капіталістичною. Але хіба нинішня Росія є капіталістична, а не перехідна від капіталізму до соціалізму? Чому ж тоді Ленін не сказав просто: «Росія **капіталістична** буде Росією соціалістичною», а вважав за краще дати іншу формулу: «з Росії **непівської** буде Росія

соціалістична»? Чи згодна опозиція з тов. Крупською, що неп є капіталізм, чи не згодна? Я думаю, що не знайдеться ні одного члена з'їзду, який би згодився з формулою тов. Крупської. Тов. Крупська (хай простить вона мені) сказала про неп справжню нісенітницю. Не можна виступати тут із захистом Леніна проти Бухаріна з отакою нісенітницею.

7. ПРО ДЕРЖКАПІТАЛІЗМ

З цим питанням зв'язана помилка Бухаріна. В чому полягала його помилка? В яких питаннях Ленін сперечався з Бухаріним? Ленін говорив, що категорія держкапіталізму сумісна з системою диктатури пролетаріату. Бухарін це заперечував. Він вважав — і «ліві» комуністи разом з ним, а в тому числі і Сафаров, вважали, — що не можна сумістити категорію держкапіталізму з системою диктатури пролетаріату. Ленін мав рацію, звичайно. Бухарін не мав рації. Він цю свою помилку визнав. Ось у чому полягає помилка Бухаріна. Але це було в минулому. Коли він тепер, в 1925 році, в травні, повторює, що у нього є розходження з Леніним в питанні про держкапіталізм, то я думаю, що це просто непорозуміння. Або він повинен від цієї заяви відмовитись прямо, або це — непорозуміння, тому що та лінія, яку він захищає тепер в питанні про природу держпромисловості, є лінія Леніна. Не Ленін прийшов до Бухаріна, а навпаки, Бухарін прийшов до Леніна. І саме тому ми стоїмо за Бухаріна. (Оплески.)

Основна помилка Каменєва і Зінов'єва полягає в тому, що вони розглядають питання про держкапіталізм схоластично, не діалектично, поза зв'язком з

історичною обстановкою. Такий підхід до питання суперечить всьому духові ленінізму. Як ставив питання Ленін? В 1921 році Ленін, знаючи, що наша промисловість мало розвинута, а селянство потребує товарів, знаючи, що її (промисловість) відразу не піднімеш, що робітники, в силу певної обстановки, зайняті не стільки промисловістю, скільки виготовленням запальничок, — в цій обстановці Ленін вважав, що найкраща можливість з усіх можливостей — притягти закордонний капітал, налагодити з його допомогою промисловість, запровадити таким чином держкапіталізм і **через** нього встановити змичку Радянської влади з селом. Такий шлях був тоді безумовно правильний, бо інших можливостей задовольнити селянство у нас тоді не було, бо промисловість у нас кульгала, транспорт стояв, або майже стояв, не було, невистачало палива. Чи вважав тоді Ленін допустимим і бажаним держкапіталізм, як переважну форму нашого господарства? Так, вважав. Але це було тоді, в 1921 році. А тепер? Чи можна сказати тепер, що у нас немає нашої промисловості, транспорт стоїть, немає палива і т. д.? Ні, не можна. Чи можна заперечувати, що наша промисловість і торгівля вже встановлюють змичку індустрії (**нашої** індустрії) з селянським господарством **безпосередньо**, своїми власними силами? Ні, не можна. Чи можна заперечувати, що в галузі промисловості «держкапіталізм» і «соціалізм» уже помінялись ролями, бо соціалістична промисловість стала пануючою, а питома вага концесій і оренди (перші мають 50 тис. робітників, друга — 35 тис.) мінімальна? Ні, не можна. Ще в 1922 році Ленін сказав, що з концесіями і орендою у нас не вийшло.

Що ж з цього виходить? З цього виходить те, що з часу 1921 року обстановка змінилась у нас істотно, що за цей час наша соціалістична промисловість і радянсько-кооперативна торгівля встигли вже стати переважаючою силою, що змичку між містом і селом уже навчились встановлювати власними силами, що найбільш яскраві форми держкапіталізму — концесії і оренда — не дістали за цей час серйозного розвитку, що говорити тепер, в 1925 році, про держкапіталізм, як переважну форму нашого господарства, значить перекручувати соціалістичну природу нашої державної промисловості, значить не розуміти всієї різниці між минулою і нинішньою обстановкою, значить підходити до питання про держкапіталізм не діалектично, а схоластично, метафізично.

Чи не угодно послухати Сокольнікова? Він говорить у своїй промові:

«Наша зовнішня торгівля ведеться як державно-капіталістичне підприємство... Наші внутрішні торговельні товариства — також державно-капіталістичні підприємства. І я мушу сказати, товариші, що Державний банк є так само державно-капіталістичне підприємство. Наша грошова система? Наша грошова система грунтується на тому, що в радянському господарстві, в умовах будованого соціалізму, взято грошову систему, пройняту принципами капіталістичної економіки».

Так говорить Сокольніков.

Скоро він договориться до того, що Народний комісаріат фінансів оголосить теж держкапіталізмом. Досі я думав, досі ми всі думали, що Держбанк є частина державного апарату. Досі я думав, і ми всі думали, що наш Зовнішторг, коли не рахувати держкапіталістичних установ, які облягають його, є

частина державного апарату, що наш державний апарат є апарат держави пролетарського типу. Ми всі так думали досі, бо пролетарська влада є **єдиним** господарем цих інститутів. А тепер за Сокольніковим виходить, що ці інститути, які становлять частину нашого держапарату, є державкапіталістичними. Може, наш радянський апарат являє собою теж держкапіталізм, а не пролетарський тип держави, як говорив Ленін? Чому б ні? Хіба наш радянський апарат не користується «грошовою системою, пройнятою принципами капіталістичної економіки»? Ось до якої нісенітниці може договоритись людина.

Дозвольте насамперед навести думку Леніна в питанні про природу і значення Державного банку. Я хотів би, товариші, послатися на одно місце з книги Леніна, написаної в 1917 році. Я маю на увазі брошуру «Чи вдержать більшовики державну владу?», де він стояв ще на точці зору контролю над промисловістю (а не націоналізації) і де, не дивлячись на це, вважав Державний банк в руках пролетарської держави на $^{9}/_{10}$ соціалістичним апаратом. Ось що він писав про Держбанк:

«Великі банки є той «державний апарат», який нам **потрібен** для здійснення соціалізму і який ми **беремо готовим** у капіталізму, причому нашим завданням є тут лише **відсікти** те, що **капіталістично спотворює** цей чудовий апарат, зробити його **ще більшим**, ще демократичнішим, ще всеосяжнішим. Кількість перейде в якість. Єдиний найбільший з найбільших державний банк, з філіями в кожній волості, при кожній фабриці — це вже дев'ять десятих **соціалістичного** апарату. Це—загальнодержавне **рахівництво**, загальнодержавний **облік** виробництва і розподілу продуктів, це, *так би мовити*, щось на зразок **скелета** соціалістичного суспільства» (див. т. XXI, стор. 263).

Порівняйте слова Леніна з промовою Сокольнікова — і зрозумієте, куди котиться Сокольніков. Я не здивуюсь, якщо він оголосить Наркомфін держкапіталізмом.

В чому тут справа? Звідки такі помилки у Сокольнікова?

Та в тому, що Сокольніков не розуміє двоїстої природи непу, двоїстої природи торгівлі в нинішніх умовах боротьби соціалістичних елементів з елементами капіталістичними, він не розуміє діалектики розвитку в обстановці диктатури пролетаріату, в обстановці перехідного періоду, де методи і зброя буржуазії використовуються соціалістичними елементами для подолання і ліквідації елементів капіталістичних. Справа зовсім не в тому, що торгівля і грошова система є методами «капіталістичної економіки». Справа в тому, що соціалістичні елементи нашого господарства, борючись з елементами капіталістичними, оволодівають цими методами і зброєю буржуазії для подолання капіталістичних елементів, що вони **з успіхом** використовують їх **проти** капіталізму, **з успіхом** використовують їх для побудови соціалістичного фундаменту нашої економіки. Справа в тому, виходить, що, завдяки діалектиці нашого розвитку, функції і призначення цих інструментів буржуазії міняються **принципіально,** докорінно, міняються на користь соціалізму, на шкоду капіталізмові. Помилка Сокольнікова полягає в тому, що він не зрозумів усієї складності і суперечливості процесів, які відбуваються в нашій економіці.

Дозвольте тепер послатися на Леніна в питанні про історичний характер держкапіталізму, навести

цитату в питанні про те, коли і чому він пропонував держкапіталізм, як головну форму, чим він був змушений до цього, і саме при яких конкретних умовах він його пропонував. (Голос: «Просимо!».)

«Ми ні в якому разі не можемо забувати того, що ми часто спостерігаємо — соціалістичного ставлення робітників на належних державі фабриках, де робітники самі збирають паливо, сировину і продукти, або коли робітники стараються розподіляти правильно продукти промисловості серед селянства, довозять їх засобами транспорту. **Це є соціалізм.** Але поруч з ним існує дрібне господарство, яке часто-густо існує **незалежно** від нього. Чому воно може існувати незалежно від нього? **Тому,** що велика промисловість не відбудована, **тому,** що соціалістичні фабрики можуть одержати, можливо, тільки десяту частину того, що вони повинні одержувати; і, оскільки вони не одержують, воно лишається незалежним від соціалістичних фабрик. Неймовірне розорення країни, недостача палива, сировини і транспорту приводять до того, що дрібне виробництво існує **окремо** від соціалізму. І я кажу: при таких умовах державний капіталізм — що це таке? — Це буде об'єднання дрібного виробництва. Капітал об'єднує дрібне виробництво, капітал виростає з дрібного виробництва. *Щодо цього нічого закривати очі. Звичайно,* **свобода торгівлі означає зростання капіталізму;** з цього ніяк викрутитися не можна, і хто спробує викручуватись і відмахуватись, той тільки тішить себе словами. Якщо є дрібне господарство, якщо є свобода обміну — з'являється капіталізм. Але чи **страшний** цей капіталізм нам, **коли ми маємо в руках фабрики, заводи, транспорт і закордонну торгівлю!** І ось я говорив тоді, повторюватиму тепер і вважаю, що це є незаперечним, що цей капіталізм нам не страшний. Таким капіталізмом є концесії» * (див. т. XXVI, стор. 306).

Ось як Ленін підходив до питання про держкапіталізм.

---

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

В 1921 році, коли своєї промисловості у нас майже не було, сировини невистачало, а транспорт стояв, Ленін пропонував держкапіталізм, як засіб, через який він думав зв'язати селянське господарство з індустрією. І це було правильно. Але чи значить це, що Ленін вважав цей шлях бажаним **при всяких** умовах? Звичайно, не значить. Він ішов на змичку через держкапіталізм тому, що не було у нас розвинутої соціалістичної промисловості. Ну, а тепер? Чи можна сказати, що у нас немає тепер розвинутої держпромисловості? Звичайно, не можна сказати. Розвиток пішов по іншому руслу, концесії майже не прищепились, держпромисловість виросла, виросла держторгівля, виросла кооперація, і змичка між містом і селом почала встановлюватись через соціалістичну промисловість. Ми перебуваємо в кращому становищі, ніж думали самі. Як можна після цього говорити, що держкапіталізм є головна форма нашого господарювання?

Біда опозиції полягає в тому, що вона не хоче зрозуміти цих простих речей.

8. ЗІНОВ'ЄВ І СЕЛЯНСТВО

Питання про селянство. Я говорив у своїй доповіді, і тут промовці заявляли, що у Зінов'єва є ухил в бік недооцінки середняка, що він стояв явно, недавно ще, на точці зору нейтралізації середнього селянства і тільки тепер, після боротьби в партії, намагається перекочувати, спертися на іншу точку зору, на точку зору міцного союзу з середняком. Чи вірно все це? Дозвольте послатися на деякі документи.

У статті «Про більшовизацію» Зінов'єв у цьому році писав:

«Є ряд завдань, які **цілком спільні всім партіям Комінтерну.** Такі є, наприклад... вірний підхід до селянства. Є три верстви в землеробському населенні всього світу, які можуть і *повинні бути завойовані нами і стати союзниками пролетаріату* (сільськогосподарський пролетаріат, напівпролетарі — парцельні селяни і дрібне селянство, яке не вдається до наймання чужої робочої сили). Є друга верства селянства (середняки), яка повинна бути, принаймні, **нейтралізована нами»** * («Правда» від 18 січня 1925 р.).

Так пише Зінов'єв про середняка, через шість років після VIII з'їзду партії, де Ленін відкинув лозунг нейтралізації середняка, замінивши його лозунгом міцного союзу з середняком. Бакаєв питає, що тут страшного? А я вас попрошу порівняти статтю Зінов'єва з тезою Леніна про ставку на середняка і відповісти, відійшов Зінов'єв від тези Леніна, чи не відійшов... (Вигук з місця: «Розуміються інші країни, крім Росії». Шум.) Не виходить, товаришу, бо в статті Зінов'єва говориться про «завдання, які **цілком** спільні **всім** партіям Комінтерну». Невже ви будете заперечувати, що наша партія є теж частина Комінтерну? Тут прямо сказано: «**всім** партіям». (Вигук з боку ленінградської делегації: «В певні моменти». Загальний сміх.)

Порівняйте цю цитату із статті Зінов'єва **про нейтралізацію** з цитатою з промови Леніна на VIII з'їзді партії про те, що нам потрібен **міцний союз** з середняком, і ви зрозумієте, що між ними немає нічого спільного.

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

Характерно, що, прочитавши ці рядки в статті Зінов'єва, тов. Ларін, цей прихильник «другої революції» на селі, негайно до них приєднався. Я думаю, що хоч тов. Ларін цими днями і виступав проти Каменєва й Зінов'єва, і виступав він досить вдало, але це не виключає того, що у нас є з ним незгоди, і ми повинні тут відмежуватися від нього. Ось що говорить тов. Ларін про цю статтю Зінов'єва:

«Цілком правильно сформулював «вірний підхід до селянства» з точки зору спільних завдань **усіх** * партій Комінтерну його голова, Зінов'єв» (**Ларін.** «Радянське село», стор. 80).

Я бачу, що тов. Ларін протестує, заявляючи, що він застерігає в своїй книзі про свою незгоду з Зінов'євим, оскільки Зінов'єв поширює лозунг нейтралізації середняка і на Росію. Це вірно, що він у своїй книзі застерігає про це, заявляючи, що нейтралізація недостатня для нас, що нам треба зробити «крок далі» в бік «угоди з середняком проти куркуля». Але тут, на жаль, приплутується тов. Ларіним його схема «другої революції» проти засилля куркуля, що не поділяється нами, що зближає його з Зінов'євим і що змушує мене дещо відмежуватись від нього.

Як бачите, в наведеному мною документі Зінов'єв висловлюється прямо і певно за лозунг нейтралізації середнього селянства, всупереч Леніну, який проголошує недостатність нейтралізації і необхідність міцного союзу з середняком.

Другий документ. Зінов'єв у своїй книзі «Ленінізм», цитуючи з Леніна місце, яке стосується до 1918 року: «З селянством до кінця буржуазно-демо-

* Курсив мій. **Й. Ст.**

кратичної революції, — з біднішою, пролетарською і напівпролетарською частиною селянства вперед до соціалістичної революції!», — робить такий висновок:

«Основну... проблему, яка цікавить нас зараз... висвітлено в наведених положеннях Леніна повністю і до кінця. **Нічого тут не добавиш, ні одного слова не убавиш** *. Тут все сказано з іллічівською скупістю і чіткістю, стисло і ясно — так, що проситься в хрестоматію» («Ленінізм», стор. 60).

Така за Зінов'євим **вичерпна** характеристика ленінізму в селянському питанні. З селянством взагалі проти царя і поміщиків, це — буржуазна революція. З біднотою проти буржуазії, це — Жовтнева революція. Це все добре. Два ленінські лозунги дано. А як бути з третім лозунгом Леніна — з середняком проти куркуля за соціалістичне будівництво? Куди подівся цей третій лозунг Леніна? Його немає у Зінов'єва. Він пропав. Хоч Зінов'єв і твердить, що «нічого тут не добавиш», однак, якщо ми тут не добавимо третього лозунга Леніна про міцний союз пролетаріату і бідноти з середняком, то рискуємо перекрутити Леніна, як перекручує його Зінов'єв. Чи можна вважати випадковістю, що третій лозунг Леніна, який є тепер для нас найбільш актуальним лозунгом, пропав, загубився у Зінов'єва? Ні, не можна вважати випадковістю, бо він стоїть на точці зору нейтралізації середняка. Різниця між першим і другим документом полягає лише в тому, що в першому він висловився проти лозунга міцного союзу з середняком, а в другому замовчав цей лозунг.

Третій документ — стаття Зінов'єва «Філософія епохи». Я говорю про первісну редакцію цієї статті,

* Курсив мій. **Й. Ст.**

без тих змін і додатків, що їх потім внесли члени ЦК. Характерна риса цієї статті полягає в тому, що вона, так само як і другий документ, цілком замовчує питання про середняка і, обминаючи це животрепетне питання, говорить про якусь невиразну народницьку рівність, не відзначаючи класової підкладки рівності Там є сільська біднота, є куркуль, є капіталіст, є вихватки на адресу Бухаріна, є есерівська рівність, є Устрялов, але немає середняка і кооперативного плану Леніна, хоч стаття і називається «Філософія епохи». Коли тов. Молотов прислав мені цю статтю (я був тоді у від'їзді), я відповів грубою і гострою критикою. Так, товариші, людина я пряма і груба, це вірно, я цього не заперечую. (Сміх.) Я відповів грубою критикою, бо не можна терпіти, щоб Зінов'єв протягом року систематично замовчував або перекручував найхарактерніші риси ленінізму в селянському питанні, черговий лозунг нашої партії про союз з основною масою селянства. Ось як я відповів тоді тов. Молотову:

«Стаття Зінов'єва «Філософія епохи» є викривлення партлінії в дусі Ларіна. Вона говорить про XIV конференцію, але головну тему цієї конференції — середнє селянство і кооперацію — обійдено. Середнє селянство і кооперативний план Леніна зникли. Це не випадковість. Говорити після цього про «боротьбу за тлумачення» рішень XIV конференції — значить вести лінію на порушення цих рішень. Змішувати Бухаріна з Столипіним, як це робить Зінов'єв, — значить брехати на Бухаріна. Отак можна змішати з Столипіним і Леніна, який говорив: «торгуйте і вчіться торгувати». Лозунг про рівність в даний момент є есерівська демагогія. Ніякої рівності не може бути, поки є класи і поки є праця кваліфікована і некваліфікована (див. «Держава і революція» **Леніна**). Треба говорити не про невиразну рівність, а про знищення класів, про соціалізм. Називати нашу революцію

«некласичною»—значить скотитися до меншовизму. Статтю треба переробити, по-моєму, докорінно, так, щоб вона не мала характеру платформи до XIV з'їзду.

Й. Сталін».

12 вересня 1925 р.

Все це я готовий і зараз відстоювати. Кожне слово, кожну фразу.

Не можна говорити про рівність в основній керівній статті, не даючи строгого визначення, про яку рівність іде мова — рівність селян з робітничим класом, рівність всередині селянства, рівність всередині робітничого класу, між кваліфікованими і некваліфікованими, чи про рівність в розумінні знищення класів. Не можна замовчувати в керівній статті чергові лозунги партії про роботу на селі. Не можна грати фразою про рівність, бо це є гра з вогнем, так само як не можна грати фразою про ленінізм, замовчуючи черговий лозунг ленінізму в питанні про селянство.

Такі є три документи: стаття Зінов'єва (січень 1925 р.) за нейтралізацію середняка, книга Зінов'єва «Ленінізм» (вересень 1925 р.), яка замовчує третій лозунг Леніна про середняка, і нова стаття Зінов'єва «Философія епохи» (вересень 1925 р.), яка замовчує середняка і кооперативний план Леніна.

Чи випадкове це постійне вихляння Зінов'єва в селянському питанні?

Ви бачите, що воно не випадкове.

Недавно в доповіді на звіт ЦК в Ленінграді Зінов'єв, нарешті, зважився висловитись за лозунг міцного союзу з середняком. Це після боротьби, після тертів, після суперечок в ЦК. Це дуже добре.

Але я не певний, що потім він від цього не відмовиться. Бо, як показують факти, Зінов'єв ніколи не слабував на ту твердість лінії в селянському питанні, яка нам потрібна. (Оплески.)

Ось кілька фактів щодо хитань Зінов'єва в селянському питанні. В 1924 році Зінов'єв обстоював на пленумі ЦК «селянську» політику організації безпартійних селянських фракцій в центрі і на місцях з щотижневою газетою. Ця пропозиція була відхилена з огляду на заперечення в ЦК. Трохи раніше цього Зінов'єв навіть бравірував тим, що у нього є «селянський ухил». Ось що він говорив, наприклад, на XII з'їзді партії: «Коли мені кажуть: у вас «ухил», ви ухиляєтесь в бік селянства, — я відповідаю: так, ми не тільки «ухилятися» повинні в бік селянства і його господарських потреб, але нам треба **поклонитися** і, коли потрібно, **схилитися** перед господарськими потребами того селянина, який іде за нашим пролетаріатом». Ви чуєте: «ухилитися», «поклонитися», «схилитися». (Сміх, оплески.) Потім, коли з селянством стало краще, коли наше становище поліпшилось на селі, Зінов'єв зробив «поворот» від захоплення, взявши під підозріння середняка і проголосивши лозунг нейтралізації. Через деякий час він зробив новий «поворот», зажадав по суті справи перегляду рішень XIV конференції («Філософія епохи») і, обвинувачуючи в селянському ухилі мало не весь ЦК, почав «ухилятися» більш рішуче проти середняка. Нарешті, до XIV з'їзду партії він знов робить ще один «поворот», уже в бік союзу з середняком, і, чого доброго, почне ще хвастати, що знов готовий «схилитися» перед селянством.

Яка гарантія, що Зінов'єв не хигнеться ще разочок?

Але ж це хитання, товариші, а не політика. (Сміх, оплески.) Це ж істерика, а не політика. (Вигуки: «Правильно!».)

Кажуть, що не треба звертати спеціальної уваги на боротьбу проти другого ухилу. Це невірно. Коли є у нас два ухили — ухил Богушевського і ухил Зінов'єва, — то ви повинні зрозуміти, що Богушевський ні в яке порівняння з Зінов'євим не йде. Богушевський людина кінчена. (Сміх.) У Богушевського немає свого друкованого органу. А ухил в бік нейтралізації середняка, ухил проти міцного союзу з середняком, ухил зінов'євський має свій орган і досі ще продовжує боротися з ЦК. Цей орган називається «Ленинградской Правдой»[64]. Бо що таке сфабрикований недавно в Ленінграді термін «середняцький більшовизм», про який запінившись говорить «Ленинградская Правда», як не показник того, що ця газета відійшла від ленінізму в селянському питанні? Хіба не ясно, хоч би з однієї цієї обставини, що боротьба з другим ухилом важча, ніж боротьба з першим ухилом, ухилом Богушевського? Ось чому, маючи перед собою такого представника другого ухилу, або такого захисника і покровителя другого ухилу, яким є «Ленинградская Правда», ми повинні вжити всіх заходів, щоб партія була особливо підготовлена до боротьби з цим ухилом, який є сильний, який є складний і проти якого треба зосередити вогонь. Ось чому цей другий ухил повинен бути предметом особливої уваги нашої партії. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

9. ДО ІСТОРІЇ НЕЗГОД

Дозвольте тепер перейти до історії нашої внутрішньої боротьби всередині більшості Центрального Комітету. З чого почалась наша суперечка? Почалась вона з питання про те, «як бути з Троцьким». Це було наприкінці 1924 року. Група ленінградців спочатку пропонувала виключити Троцького з партії. Я маю тут на увазі період дискусії 1924 року. Ленінградський губком ухвалив постанову про виключення Троцького з партії. Ми, тобто більшість ЦК, не погодились з цим (голоси: «Правильно!»), мали деяку боротьбу з ленінградцями і переконали їх викинути з своєї резолюції пункт про виключення. Через деякий час після цього, коли зібрався у нас пленум ЦК і ленінградці разом з Каменєвим поставили вимогу негайно виключити Троцького з Політбюро, ми не погодились і з цією пропозицією опозиції, дістали більшість в ЦК і обмежились зняттям Троцького з поста наркомвійська. Ми не погодились з Зінов'євим і Каменєвим тому, що знали, що політика відсічення загрожує великими небезпеками для партії, що метод відсічення, метод пускання крові — а вони вимагали крові — небезпечний, заразливий: сьогодні одного відсікли, завтра другого, післязавтра третього, — що ж у нас залишиться в партії? (Оплески.)

В цій першій сутичці всередині більшості ЦК виявилась основна різниця між нами в питаннях організаційної політики в партії.

Друге питання, яке викликало у нас незгоди, це — питання, зв'язане з виступом Саркіса проти Бухаріна. Це було на XXI Ленінградській конференції в січні

1925 року. Саркіс виступив тоді з обвинуваченням Бухаріна в синдикалізмі. Ось його слова:

«Ми читали в московській «Правде» статтю Бухаріна про робітничих і сільських кореспондентів. Такі погляди, які розвиває Бухарін, в нашій організації не мають прихильників. Але такі погляди, можна сказати, погляди свого роду **синдикалістські, не більшовицькі,** антипартійні, є у ряду навіть відповідальних товаришів (повторюю, не в ленінградській, а в інших організаціях). Погляди ці трактують про незалежність і екстериторіальність різних масових робітничо-селянських громадських організацій від комуністичної партії» (Стенограф. звіт XXI Ленінградської конференції).

Цей виступ був, по-перше, принципіальною помилкою Саркіса, бо Бухарін мав цілковиту рацію в питанні про робсількорівський рух, по-друге, тут було допущено, не без заохочення з боку керівників ленінградської організації, найгрубіше порушення елементарних правил товариського обговорення питання. Нічого й казати, що ця обставина не могла не погіршити відносин всередині ЦК. Справа закінчилась відкритим визнанням у пресі з боку Саркіса своєї помилки.

Цей інцидент показав, що відкрите визнання своєї помилки є найкращим способом уникнути відкритої дискусії і вижити незгоди в порядку внутрішньому.

Третє питання — це питання про ленінградський комсомол. Тут сидять члени губкомів, і вони, мабуть, пам'ятають, що у Політбюро було відповідне рішення щодо ленінградського губкомолу, який намагався скликати в Ленінграді мало не всеросійську конференцію комсомолу без відома і згоди ЦК спілки молоді. З рішенням ЦК РКП(б) ви обізнані. Ми не могли допустити, щоб поруч з Центральним Комітетом комсомолу існував ще другий центр, який конкурував би з

ним і протиставив би себе цьому центрові. Ми, як більшовики, не могли допустити двоцентровості. Ось чому ЦК визнав за потрібне вжити заходів до освіження ЦК молоді, який допустив цей сепаратизм, і до зняття Сафарова з поста керівника ленінградського губкомолу.

Цей інцидент показав, що ленінградські товариші мають тенденцію перетворити свою ленінградську організацію в центр боротьби проти ЦК.

Четверте питання — це питання, поставлене Зінов'євим, про організацію в Ленінграді спеціального журналу під назвою «Большевик» з редакцією в складі: Зінов'єва, Сафарова, Вардіна, Саркіса і Тарханова. Ми не погодилися з цим, заявивши, що такий журнал, паралельний московському «Большевику», неминуче перетвориться в орган групи, у фракційний орган опозиції, що такий крок небезпечний і підірве єдність партії. Інакше кажучи, ми заборонили вихід журналу. Тепер нас хочуть залякати словом «заборона». Але це дурниці, товариші. Ми не лібералі. Для нас інтереси партії вищі за формальний демократизм. Так, ми заборонили вихід фракційного органу і подібні речі будемо і надалі забороняти. (Голоси: «Правильно! Ясно!». Бурхливі оплески.)

Цей інцидент показав, що ленінградська верхівка хоче відособитися в окреме угруповання.

Далі, питання про Бухаріна. Я маю на увазі лозунг «збагачуйтесь». Я маю на увазі квітневу промову Бухаріна, коли у нього вирвалось слово «збагачуйтесь». Через два дні відкрилась квітнева конференція нашої партії. Не хто інший, як я, в президії конференції, в присутності Сокольнікова, Зінов'єва, Камєнєва і Калініна, заявив, що лозунг «збагачуйтесь»

не є наш лозунг. Я не пам'ятаю, щоб Бухарін заперечував проти цього протесту. Коли тов. Ларін зажадав слова на конференції, здається, проти Бухаріна, то не хто інший, як Зінов'єв, зажадав тоді недопущення виступу проти Бухаріна. Однак, після цього тов. Крупська присилає статтю проти Бухаріна, вимагаючи надрукувати її. Бухарін, звичайно, не лишається в боргу і в свою чергу пише статтю проти тов. Крупської. Більшість ЦК вирішує не друкувати жодної дискусійної статті, не розпочинати дискусії і запропонувати Бухаріну заявити в пресі про помилковість лозунга «збагачуйтесь», з чим він погоджується і що він виконує потім, після свого повернення з відпустки, в статті проти Устрялова. Тепер думають Каменев і Зінов'єв декого залякати жупелом «заборона», по-ліберальному обурюючись, що ми заборонили друкувати статтю тов. Крупської. Нікого ви цим не залякаєте. По-перше, ми не надрукували не тільки статтю тов. Крупської, але й статтю Бухаріна. По-друге, чому б не заборонити друкування статті тов. Крупської, коли цього вимагають від нас інтереси єдності партії? А чим, власне, відрізняється тов. Крупська від всякого іншого відповідального товариша? Чи не думаєте ви, що інтереси окремих товаришів повинні бути поставлені вище за інтереси партії та її єдності? Хіба товаришам з опозиції не відомо, що для нас, для більшовиків, формальний демократизм — пусте, а реальні інтереси партії — все? (Оплески.)

Хай вкажуть товариші хоч одну статтю в Центральному Органі партії, в «Правді», яка б виправдувала прямо чи посередньо лозунг «збагачуйтесь».

Вони не вкажуть, бо немає таких статей в природі. Був випадок, єдиний випадок, коли в «Комсомольской Правде» Стецький написав статтю, де він лозунг «збагачуйтесь» старається виправдати в м'якій, в ледве помітній формі. І що ж? На другий же день після цього Секретаріат ЦК закликає до порядку редакцію цієї газети в спеціальному листі за підписом Молотова, Андреєва і Сталіна. Це було 2 червня 1925 року. А через кілька днів Оргбюро ЦК постановляє, при цілковитій згоді Бухаріна, передрішити зняття редактора цієї газети. Ось уривок з цього листа:

«М. Москва. 2 червня 1925 р. Всім членам редакції «Комсомольской Правды».

Вважаємо, що деякі місця в статтях Стецького «Новий етап нової економічної політики» викликають сумніви. В цих статтях, правда, в м'якій формі проводиться лозунг «збагачуйтесь». Лозунг цей не наш, він неправильний, він викликає цілий ряд сумнівів і непорозумінь, і йому не повинно бути місця в провідній статті в «Комсомольской Правде». Наш лозунг — соціалістичне нагромадження. Ми знімаємо адміністративні перешкоди, які стоять на шляху піднесення добробуту села. Ця операція безумовно полегшує всяке нагромадження, і приватнокапіталістичне і соціалістичне. Але ніколи ще партія не говорила, що вона своїм лозунгом ставить приватне нагромадження»...

Чи відомі всі ці факти опозиції? Звичайно, відомі. Чому ж, в такому разі, не припиняють вони цькування проти Бухаріна? Доки вони кричатимуть про помилку Бухаріна?

Я знаю помилки деяких товаришів, наприклад, у жовтні 1917 року, в порівнянні з якими помилка Бухаріна не варта навіть уваги. Ці товариші не тільки помилялись тоді, але мали «сміливість» двічі порушити якнайважливішу постанову ЦК, ухвалену під

керівництвом і в присутності Леніна. І все ж партія забула про ці помилки, як тільки ці товариші визнали свої помилки. Але Бухарін допустив у порівнянні з цими товаришами незначну помилку. І він не порушив жодної постанови ЦК. Чим пояснити, що, незважаючи на це, все ще продовжується розгнуздане цькування Бухаріна? Чого, власне, хочуть від Бухаріна?

Так стоїть справа з питанням про помилку Бухаріна.

Далі питання про статтю Зінов'єва «Філософія епохи» і про доповідь Каменєва на зборах московського пленуму восени цього року, наприкінці літа, — питання, яке теж загострило наші внутріпартійні відносини. Я про це вже говорив у своїй промові і повторюватись не буду. Мова йшла тоді про «Філософію епохи», про помилки цієї статті, про те, як ми ці помилки виправляли, про помилки Каменєва в зв'язку з хлібо-фуражним балансом ЦСУ, про те, як Каменєв взяв на віру цифри ЦСУ відносно 61% товарних лишків у верхніх групах селянства і потім, як він під тиском наших товаришів змушений був виправити свою помилку в своїй спеціальній заяві в РПО, надрукованій в газетах, про те, що більше ніж половина лишків перебуває в руках середняків. Все це, безсумнівно, загострювало наші відносини.

Далі питання, зв'язані з жовтневим пленумом, — нові ускладнення, де опозиція вимагала відкритої дискусії, де виплило питання про так званий «термідор» Залуцького, і в кінці всього цього — Ленінградська конференція, яка з першого ж дня відкрила вогонь проти ЦК. Я маю на увазі виступи Сафарова, Саркіса, Шелавіна та ін. Я маю на увазі виступ Зінов'єва, одну з останніх його промов при закритті

конференції, де він закли́кав конференцію до війни проти москвичів, запропонувавши обрати делегацію з людей, готових до боротьби проти ЦК. Так було діло. Саме тому не попали в ленінградську делегацію робітники-більшовики Комаров і Лобов (вони не прийняли платформу боротьби проти ЦК). Їх замінили в делегації Гордон і Тарханов. Поставте на одну чашку терезів Гордона і Тарханова, на другу — Комарова і Лобова, і всяка безстороння людина скаже, що перші не витримають порівняння з другими. (Оплески.) А в чому полягає вина Лобова і Комарова? Вся вина Комарова і Лобова полягає в тому, що вони не захотіли піти проти ЦК. В цьому вся їх вина. Адже всього місяць тому висували ленінградці Комарова першим секретарем своєї організації. Адже так було діло. Так чи ні? (Голоси з ленінградської делегації: «Так, так».) Що ж таке могло статися з Комаровим за місяць? (Бухарін: «Він переродився за місяць».) Що ж могло статися за місяць, що члена ЦК Комарова, якого ви самі висували першим секретарем вашої організації, викинули з секретаріату Ленінградського комітету і не визнали можливим обрати його одним з делегатів на з'їзд? (Голос з боку ленінградців: «Він образив конференцію». Голос: «Це брехня, Наумов!». Шум.)

10. ПЛАТФОРМА ОПОЗИЦІЇ

А тепер перейдімо до платформи Зінов'єва і Каменєва, Сокольнікова і Лашевича. Пора і про платформу опозиції поговорити. Вона у них досить оригінальна. Багато різних промов у нас було виголошено з боку

опозиції. Каменєв говорив одно, тягнув в один бік, Зінов'єв говорив друге, тягнув у другий бік, Лашевич — третє, Сокольніков — четверте. Але, незважаючи на різноманітність, усі вони сходились на одному. На чому ж вони зійшлись? В чому ж полягає їх платформа? Їх платформа — реформа Секретаріату ЦК. Єдине спільне, що цілком об'єднує їх, — питання про Секретаріат. Це дивно і смішно, але це факт.

Це питання має свою історію. В 1923 році, після XII з'їзду, люди, які зібралися в «печері» (с м і х), виробили платформу про знищення Політбюро і політизування Секретаріату, тобто про перетворення Секретаріату в політичний і організаційний керівний орган у складі Зінов'єва, Троцького і Сталіна. Який сенс цієї платформи? Що це значить? Це значить керувати партією без Калініна, без Молотова. З цієї платформи нічого не вийшло, не тільки тому, що вона була в той час безпринципною, але й тому, що без згаданих мною товаришів керувати партією в даний момент неможливо. На питання, поставлене мені в писаній формі з надр Кисловодська, я відповів негативно, заявивши, що, коли товариші наполягають, я готовий очистити місце без шуму, без дискусії, відкритої чи прихованої, і без вимоги гарантій прав меншості. (С м і х.)

Це була, так би мовити, перша стадія.

А тепер у нас настала, виявляється, друга стадія, протилежна першій. Тепер вимагають уже не політизування, а техніцизування Секретаріату, не знищення Політбюро, а його повновладдя.

Що ж, коли перетворення Секретаріату в просто технічний апарат являє собою справжню вигоду для

Каменєва, може, слід було б і погодитися з цим. Боюсь тільки, що партія з цим не погодиться. (Голос: «Правильно!».) Чи буде, чи зможе технічний Секретаріат підготовляти ті питання, які він повинен підготовляти і для Оргбюро, і для Політбюро, я в цьому сумніваюсь.

Але коли говорять про повновладне Політбюро, то така платформа варта того, щоб віддати її курам на сміх. Хіба Політбюро не повновладне? Хіба Секретаріат і Оргбюро не підпорядковані Політбюро? А пленум ЦК? Чому про пленум ЦК не говорить наша опозиція? Чи не думає вона зробити Політбюро повновладнішим від пленуму?

Ні, просто не щастить опозиції з її платформою або платформами про Секретаріат.

11. ЇХ «МИРОЛЮБСТВО»

Що ж далі, спитаєте ви, що зробити для того, щоб вийти із становища, яке створилось? Це питання цікавило нас весь час, як під час з'їзду, так і перед з'їздом. Нам потрібна єдність партійних лав — ось у чому тепер питання. Опозиція любить говорити про труднощі. Але є одна трудність, яка небезпечніша від усіх труднощей і яку створила нам опозиція, це — небезпека розброду і дезорганізації партії. (Оплески.) Треба, насамперед, подолати цю трудність. Ми це мали на увазі, коли за два дні до з'їзду звернулись до опозиції з компромісними умовами угоди, розрахованими на можливе примирення. Ось текст цього звернення:

«Нижчепідписані члени ЦК вважають, що підготовку до партійного з'їзду ряд керівних товаришів ленінградської організації провадив врозріз з лінією ЦК партії і проти прихильників цієї лінії в Ленінграді. Нижчепідписані члени ЦК визнають цілком правильною резолюцію Московської конференції як по суті, так і по формі, і вважають, що ЦК повинен давати відсіч всім і всіляким тенденціям, які йдуть проти партійної лінії і дезорганізують партію.

Однак, з метою єдності партії, миру всередині партії, з метою запобігти можливій небезпеці відчуження ленінградської організації, однієї з кращих організацій РКП, від ЦК партії—нижчепідписані вважають можливим—при закріпленні з'їздом чіткої і ясної політичної лінії ЦК—піти на ряд поступок. З огляду на це ми вносимо такі пропозиції:

1. При складанні резолюції на звіт ЦК взяти за основу резолюцію Московської конференції, пом'якшивши окремі формулювання.

2. Друкування листа Ленінградської конференції і відповіді МК на лист як у газетах, так і в бюлетенях, визнати в інтересах єдності недоцільним.

3. Членам Політбюро... не виступати один проти одного на з'їзді.

4. В промовах на з'їзді відмежуватися від Саркіса (регулювання складу партії) і Сафарова (держкапіталізм).

5. Помилку щодо Комарова, Лобова і Москвіна виправити організаційно.

6. Рішення ЦК про включення в Секретаріат ЦК ленінградця провести негайно після з'їзду.

7. З метою посилення зв'язку з Центральним Органом в редакційну колегію Центрального Органу включити одного працівника з Ленінграда.

8. З огляду на слаб'сть редактора «Ленинградской Правды» (Гладнєв) визнати необхідною заміну його сильнішим товаришем за згодою з ЦК.

Калінін, Сталін, Молотов, Дзержинський та ін.

15/XII 1925 р.»

Ось який компроміс пропонували ми, товариші.

Але опозиція не пішла на угоду. Вона визнала за краще відкриту і жорстоку боротьбу на з'їзді, ніж мир. Таке є «миролюбство» опозиції.

12. ПАРТІЯ ДОБ'ЄТЬСЯ ЄДНОСТІ

В основному ми й тепер лишаємось на точці зору цього документа. В нашому проекті резолюції ми, як ви знаєте, вже пом'якшили деякі формулювання в інтересах миру в партії.

Ми проти відсічення. Ми проти політики відсічення. Це не значить, що вождям дозволено буде безкарно ломатись і сідати партії на голову. Ні вже, вибачте. Поклонів щодо вождів не буде. (В и г у к и: «Правильно!». О п л е с к и.) Ми за єдність, ми проти відсічення. Політика відсічення противна нам. Партія хоче єдності, і вона доб'ється її **разом** з Каменевим і Зінов'євим, якщо вони цього захочуть, **без них** — якщо вони цього не захочуть. (В и г у к и: «Правильно!». О п л е с к и.)

А чого вимагає єдність? Того, щоб меншість корилась більшості. Без цього не буває і не може бути ніякої єдності партії.

Ми проти спеціального дискусійного листка. В «Большевике» є дискусійний відділ. Цього буде цілком досить. Не можна захоплюватися дискусією. Ми — партія, яка править країною, — не забувайте цього. Не забувайте, що кожна суперечка вгорі відгукується в країні, як мінус для нас. Я вже не кажу про закордон.

Органи ЦК, мабуть, залишаться в тому ж вигляді, в якому вони існують. Навряд чи партія погодиться

їх ламати. (Вигуки: «Правильно!». Оплески.) Політбюро і так повновладне, воно вище за всі органи ЦК, крім пленуму. А найвищий орган — пленум, про який іноді забувають. Пленум вирішує у нас все, і він закликає до порядку своїх лідерів, коли вони починають втрачати рівновагу. (Вигуки: «Правильно!». Сміх. Оплески.)

Єдність у нас повинна бути, і вона буде, якщо партія, якщо з'їзд проявить характер і не піддасться залякуванню. (Голоси: «Не піддамося, тут народ стріляний».) Якщо хто-небудь з нас буде зариватися, нас будуть закликати до порядку, — це необхідно, це потрібно. Керувати партією поза колегією не можна. Безглузда річ мріяти про це після Ілліча (оплески), безглузда річ про це говорити.

Колегіальна робота, колегіальне керівництво, єдність в партії, єдність в органах ЦК при умові підкорення меншості більшості, — ось що нам потрібне тепер.

Щодо ленінградських робітників-комуністів, то я не сумніваюсь, що вони завжди будуть в перших рядах нашої партії. Разом з ними будували ми партію, разом з ними її випестили, разом з ними піднесли прапор повстання у жовтні 1917 року, разом з ними перемогли буржуазію, разом з ними боролись і будемо боротися з труднощами на шляхах нашого будівництва. Я не сумніваюсь, що ленінградські робітники-комуністи не відстануть від своїх друзів в інших промислових центрах у боротьбі за залізну ленінську єдність партії. (Бурхливі оплески. «Інтернаціонал».)

ПРИМІТКИ

1 Всесоюзний учительський з'їзд відбувався в Москві 12–17 січня 1925 року. На з'їзді було 1660 делегатів, які представляли 49 національностей Радянського Союзу. Три чверті делегатів з'їзду були сільські вчителі. З'їзд заслухав і обговорив доповіді: чергові завдання радянського будівництва, вчительство і пролетарська революція, завдання освіти в системі радянського будівництва, радянська школа, національне питання і школа, вчительство і комсомол, міжнародне становище СРСР та ін. З'їзд прийняв декларацію, в якій заявив, що вчительство не відокремлює своїх завдань від завдань комуністичної партії, від її боротьби за побудову соціалізму. — ***5.***

2 **«Красная Молодёжь»** — щомісячний студентський журнал, видавався Центральним і Московським бюро пролетарського студентства з травня 1924 року по листопад 1925 року. Відповідальним редактором журналу «Красная Молодёжь» був В. М. Молотов. В листопаді 1925 року журнал був перейменований в «Красное Студенчество». — ***6.***

3 17—20 січня 1925 року відбувався пленум ЦК РКП(б). 17 січня відбулося спільне засідання пленумів ЦК і ЦКК РКП(б). Заслухавши на цьому засіданні повідомлення Й. В. Сталіна про резолюції місцевих організацій з приводу виступу Троцького, пленуми ухвалили резолюцію, в якій визнали виступ Троцького ревізією більшовизму, спробою

підмінити ленінізм троцькізмом. 19 січня Й. В. Сталін виступив на пленумі ЦК РКП(б) з промовою по доповіді М. В. Фрунзе «Про асигнування Народному комісаріатові військових і морських справ СРСР» (див. цей том, стор. 13—16). — *8.*

4 Мова йде про поразку, восени 1924 року, 150-тисячної іспанської армії, відправленої фашистським диктатором Іспанії Прімо де Рівера на придушення національно-визвольного руху в іспанській зоні Марокко — області Ріфф. В результаті перемоги марокканців було визволено дві третини території, окупованої іспанською армією. — *14.*

5 Літом 1924 року в результаті революційно-прогресивного руху в Албанії був скинутий реакційний уряд Ахмед-Зогу. Уряд Фан-Нолі, який прийшов до влади, почав переговори з Радянським урядом про встановлення дипломатичних і дружніх відносин СРСР з Албанією. Між Радянським Союзом і Албанією відбувся обмін дипломатичними представниками. Уряди Англії, Італії і Югославії зажадали від Албанії розриву дипломатичних відносин з СРСР. В грудні 1924 року банди Ахмед-Зогу, підтримані збройними силами фашистського уряду Югославії, вторглися в Албанію і скинули уряд Фан-Нолі. Владу в Албанії знову очолив Ахмед-Зогу. — *14.*

6 **«Рабочая Газета»** — щоденна масова газета, орган ЦК ВКП(б); видавалася в Москві з березня 1922 року по січень 1932 року, спочатку під назвою «Рабочий», а з липня 1922 року під назвою «Рабочая Газета». — *17.*

7 Мова йде про статтю Й. В. Сталіна «Жовтень і теорія «перманентної» революції Троцького», надруковану в «Правде» № 290, 20 грудня 1924 року. Стаття була частиною передмови до книги «На шляхах до Жовтня»; передмова була написана Й. В. Сталіним в грудні 1924 року і повністю опублікована тільки в цій книзі. Більша частина передмови, під загальною назвою «Жовтнева революція і тактика російських комуністів», друкувалась у різних збірниках, окремими брошурами, а також в усіх виданнях книги Й. В. Сталіна

«Питання ленінізму» і вміщена в 6 томі Творів Й. В. Сталіна, стор. 358—401. — ***18.***

8 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXVII, стор. 391—397. — ***19.***

9 Збірник «Проти течії» вийшов в 1918 році в Петрограді. У збірник ввійшли статті В. І. Леніна 1914—1917 років: «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», «Про брошуру Юніуса», «Про національну гордість великоросів», «Про дві лінії революції», «Крах II Інтернаціоналу» та інші, включені пізніше у XVIII і XIX томи третього видання Творів В. І. Леніна. — ***20.***

10 В. І. Ленін. «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (див. Твори, вид. 3-е, т. XXIII, стор. 331—412). — ***20.***

11 В. І. Ленін. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (див. Твори, вид. 3-е, т. XXV, стор. 165—259). — ***20.***

12 Й. В. Сталін виступив на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) у зв'язку з обговоренням питання про події в селі Димівці (Миколаївської округи, Одеської губернії). 28 березня 1924 року в Димівці банда злочинних елементів, яка була під впливом куркульства, убила сількора Григорія Малиновського. Постанова ЦК і ЦКК РКП(б) про події в Димівці в зв'язку з убивством сількора Малиновського опублікована в «Правде» № 30, 6 лютого 1925 року. — ***21.***

13 Мова йде про куркульське повстання в Тамбовській губернії в 1919—1921 роках і контрреволюційний кронштадтський заколот у березні 1921 року, організовані білогвардійцями, есерами, меншовиками і агентами іноземних держав. — ***24.***

14 Мова йде про контрреволюційне повстання в Грузії 28 серпня 1924 року, організоване недобитками розгромлених буржуазно-націоналістичних партій і емігрантським меншовицьким «урядом» Жорданія за директивою і при фінансовій підтримці імперіалістичних держав та лідерів II Інтернаціоналу. Повстання було ліквідоване 29 серпня при активній допомозі грузинських робітників і трудящого селянства. — ***24.***

15 XIII губернська конференція московської організації РКП(б) відбувалася 24—28 січня 1925 року. На конференції було 1150 делегатів, які представляли 64 078 членів і 30 770 кандидатів партії. Конференція обговорила доповідь ЦК РКП(б), звіт МК РКП(б) і співдоповідь МК РЛКСМ, доповідь про роботу МКК, бюджет і господарське становище Московської губернії, питання про роботу на селі і обрала керівні органи. Й. В. Сталін виступив на конференції в питанні про роботу на селі. — ***27.***

16 План Дауеса — під такою назвою відома доповідь в питанні про сплату репарацій Німеччиною, розроблена міжнародним комітетом експертів під головуванням американського фінансиста генерала Дауеса і затверджена 16 серпня 1924 року на Лондонській конференції союзних держав. (Про план Дауеса див. цей том, стор. 269—270.) — ***37.***

17 Брандлер і Тальгеймер — лідери правоопортуністичної групи в німецькій компартії, які стояли в 1922—1923 роках при керівництві КПН. Зрадницька політика Брандлера і Тальгеймера привела до поразки робітничого класу Німеччини під час революційних подій 1923 року. В квітні 1924 року на Франкфуртському з'їзді КПН Брандлер і Тальгеймер були усунуті від керівництва німецькою компартією. V конгрес Комінтерну (1924 р.) засудив капітулянтську лінію групи Брандлера — Тальгеймера. В 1929 році Брандлер і Тальгеймер були виключені з лав комуністичної партії за фракційну антипартійну діяльність. — ***44.***

18 Мова йде про судовий процес у справі «Концерну братів Бармат» на початку 1925 року. На процесі були викриті визначні діячі соціал-демократичної партії Німеччини на чолі з Вельсом, які одержували від концерну великі хабарі, а також було викрите використання ними коштів концерну і зв'язаних з концерном банків для боротьби з компартією Німеччини під час виборів до рейхстагу у грудні 1924 року. — ***46.***

19 Гоміндан — політична партія Китаю, заснована Сун Ят-сеном в 1912 році для боротьби за республіку і національну неза-

лежність країни. Сун Ят-сен помер 12 березня 1925 року. У передсмертному заповіті Сун Ят-сен закликáв Гоміндан берегти союз з компартією Китаю, дружбу з Радянським Союзом і розширяти національно-визвольний рух робітників і селян Китаю. В період розвитку революції в Китаї в 1925—1927 роках праве крило Гоміндану на чолі з Чан Кай-ші зрадило заповіти Сун Ят-сена. В союзі з імперіалістами іноземних держав воно повело боротьбу проти демократичних сил Китаю, очолюваних комуністичною партією. — *52.*

20 Амстердамське об'єднання (Амстердамський Інтернаціонал профспілок) утворилося в липні 1919 року на міжнародному конгресі в Амстердамі. Воно включало реформістські профспілки ряду країн Західної Європи і США. Число членів об'єднання в 1919 році доходило до 24 мільйонів, а на кінець 1923 року скоротилося до 16 мільйонів. В наступні роки вплив Амстердамського об'єднання і число його членів систематично падали. Амстердамське об'єднання фактично припинило свою діяльність під час другої світової війни. У зв'язку з створенням Всесвітньої федерації профспілок Амстердамське об'єднання ліквідовано в грудні 1945 року. — *56.*

21 Чехословацька комісія була утворена на V розширеному пленумі Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувся в Москві 21 березня — 6 квітня 1925 року. Пленум розглянув питання: міжнародні перспективи і більшовизація комуністичних партій, боротьба за єдність світового профруху, селянське питання, дискусія в РКП(б), питання окремих секцій та ін. На пленумі були створені комісії: політична, чехословацька, югославська та інші. Й. В. Сталін був обраний до складу політичної і чехословацької комісій. 30 березня Й. В. Сталін виступив з промовою в югославській комісії з приводу національного питання в Югославії (див. цей том, стор. 71—78). — *61.*

22 Див. Й. В. Сталін. «Марксизм і національне питання» (Твори, т. 2, стор. 290—367). — *72.*

23 Див. В. І. Ленін. «Про право націй на самовизначення» (Твори, вид. 3-е, т. XVII, стор. 425—474). — *76.*

24 Перша Всесоюзна конференція пролетарського студентства відбулася в Москві 13—17 квітня 1925 року. На конференції було близько 300 делегатів, які представляли 250 тисяч студентів вузів, технікумів і робітничих факультетів. Конференція обговорила питання: про міжнародне і внутрішнє становище СРСР, профспілки і студентство, звіт про діяльність Центрального бюро пролетарського студентства, про роботу Головпрофосів РРФСР і УРСР, про зв'язок вузів з виробництвом. Й. В. Сталін 13 квітня розмовляв з делегацією конференції, а 15 квітня послав конференції публіковане в томі звернення. — ***87.***

25 XIV конференція РКП(б) відбувалася в Москві 27—29 квітня 1925 року. Конференція обговорила питання: про партійне будівництво, про кооперацію, про єдиний сільськогосподарський податок, про металопромисловість, про революційну законність, про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ. (Рішення конференції див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 4—31.). — ***92.***

26 В. І. Ленін. «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» (див. Твори, вид. 3-є, т. XIX, стор. 67—175). — ***97.***

27 Обрання фельдмаршала Гінденбурга, запеклого монархіста і виразника волі німецького імперіалізму та вояччини, на пост президента Німеччини відбулося 26 квітня 1925 року.—***100.***

28 16 квітня 1925 року стався вибух у соборі «Свята Неділя» в Софії, де в цей час перебували члени фашистського уряду Болгарії на чолі з Цанковим. Цанков надіслав США наклепницьку заяву, в якій обвинувачував Радянський уряд в інспірації вибуху. Реакційна зарубіжна преса повела кампанію проти СРСР, вимагаючи від своїх урядів перегляду відносин до Радянського Союзу. III з'їзд Рад Союзу РСР, який відбувався в травні 1925 року, у своєму зверненні до трудящих усього світу з приводу звірячої розправи уряду Цанкова над кращими представниками болгарського народу відкинув наклепницькі випади проти Радянського Союзу. — ***102.***

79 Мова йде про тези про більшовизацію партій Комуністичного Інтернаціоналу, прийняті V розширеним пленумом Виконкому Комінтерну, який відбувся в Москві 21 березня — 6 квітня 1925 року. — ***104.***

80 Мова йде про національно-державне розмежування радянських республік Середньої Азії (Туркестанської, Бухарської і Хорезмської), проведене в 1924 році. В результаті національного розмежування були утворені Туркменська РСР, Узбецька РСР, Таджицька АРСР у складі Узбецької РСР, Кара-Киргизька автономна область у складі РРФСР (пізніше Киргизька РСР) і Кара-Калпацька автономна область у складі Киргизької АРСР (пізніше Казахської РСР). III з'їзд Рад СРСР у травні 1925 року прийняв до складу СРСР Узбецьку і Туркменську Радянські Соціалістичні Республіки і вніс у зв'язку з цим відповідні зміни в Конституцію Союзу РСР. Національно-державне розмежування радянських республік Середньої Азії було проведене під безпосереднім керівництвом Й. В. Сталіна. — ***138.***

81 Див. статтю В. І. Леніна «Критичні замітки в національному питанні» (Твори, вид. 3-е, т. XVII, стор. 129—159). — ***139.***

82 Мова йде про збройне повстання робітників у Ревелі (Таллін) 1 грудня 1924 року. Приводом до повстання був вирок естонського суду, ухвалений наприкінці листопада 1924 року у справі 149 політичних ув'язнених, які обвинувачувалися в комуністичній пропаганді. За цим вироком більшість обвинувачених була засуджена на багаторічну і 39 чоловік — на довічну каторгу, а вождь естонських робітників Томп був розстріляний. Повстання було жорстоко придушене естонським реакційним урядом. — ***151.***

83 **«Комсомольская Правда»** — щоденна газета, орган Центрального і Московського комітетів ВЛКСМ; виходить з травня 1925 року на підставі рішень XIII з'їзду РКП(б) і VI з'їзду РЛКСМ. — ***154.***

84 **«Последние Новости»** — щоденна газета кадетів-білоемігрантів; видавалася в Парижі з квітня 1920 року. Редактором газети був лідер кадетів П. Н. Мілюков. — ***166.***

35 III з'їзд Рад СРСР відбувся в Москві 13—20 травня 1925 року. З'їзд обговорив питання: про входження до складу СРСР Туркменської і Узбецької Радянських Соціалістичних Республік, звіт уряду Союзу РСР, становище промисловості Союзу РСР, питання радянського будівництва, заходи до піднесення і зміцнення селянського господарства, про Червону Армію та ін. З доповіддю в питаннях радянського будівництва на з'їзді виступив М. І. Калінін. — ***185.***

36 Мова йде про V розширений пленум Виконкому Комінтерну, який відбувся в Москві 21 березня — 6 квітня 1925 року. (Промову Й. В. Сталіна про чехословацьку компартію на засіданні чехословацької комісії V розширеного пленуму ВККІ див. цей том, стор. 61—70.). — ***188.***

37 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 317—352. — ***203.***

38 Мова йде про національно-визвольну війну ріффів у Марокко проти французького імперіалізму, що почалася весною 1925 року. Після поразки іспанської окупаційної армії в Марокко восени 1924 року Франція вирішила захопити іспанську зону Марокко, область Ріфф, і спровокувала війну. Весною і літом 1925 року ріффи завдали французам ряд серйозних поразок. Тільки після укладення воєнного союзу між Францією і Іспанією їх військам удалося в травні 1926 року розбити ріффів.— ***206.***

39 Мова йде про втручання англо-американського і японського імперіалізму у внутрішні справи Китаю в другій половині 1924 року. На півдні Китаю англійці підтримали своїми військово-морськими силами заколот контрреволюційного купецтва Кантона проти революційного кантонського уряду, очолюваного Сун Ят-сеном. На півночі англо-американські і японські імперіалісти розв'язали війну між своїми ставлениками, китайськими генералами, У Пей-фу з одного боку, і Чжан Цзо-ліном — з другого, за поділ Китаю. Інтервенція викликала могутнє піднесення національно-визвольної боротьби в Китаї, яка привела до революції 1925—1927 рр. — ***206.***

40 **«Большевик»** — двотижневий теоретичний і політичний журнал ЦК ВКП(б); виходить з квітня 1924 року. — ***216.***

41 V конгрес Комінтерну відбувся в Москві 17 червня—8 липня 1924 року. Д. З. Мануїльський 30 червня виступив на конгресі з доповіддю в національному питанні. — ***219.***

42 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XIX, стор. 239—272. — ***222.***

43 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». 1939, стор. 75—97. Додатки. — ***232.***

44 Рут Фішер і Маслов — лідери троцькістської групи в німецькій комуністичній партії. В квітні 1924 року на Франкфуртському з'їзді КПН, після усунення від керівництва КПН збанкрутованої правоопортуністичної групи Брандлера—Тальгеймера, група Рут Фішер — Маслова захопила керівництво у новообраному ЦК КПН. Восени 1925 року Рут Фішер і Маслов з їхніми прихильниками були зняті з керівних постів КПН і в 1926 році виключені з партії як агенти класового ворога. Керівництво КПН очолив Е. Тельман. — ***236.***

45 VI з'їзд Російської ленінської комуністичної спілки молоді відбувся в Москві 12—18 липня 1924 року. З'їзд обговорив питання: про перейменування РКСМ в РЛКСМ, про політичне становище і завдання молоді, звіт делегації РЛКСМ у Виконкомі КІМ, звіт ЦК РЛКСМ, перспективи юнацької праці і завдання економічної роботи РЛКСМ, про роботу РЛКСМ на селі, про роботу РЛКСМ у Червоній Армії і Флоті та ін. VI з'їзд РЛКСМ приєднався до рішень XIII з'їзду РКП(б) і засудив опортуністичну теорію нейтральності комсомолу в боротьбі з антипартійними ухилами. (Рішення VI з'їзду РЛКСМ див. «Резолюції і постанови VI Всесоюзного з'їзду РЛКСМ», М., 1924.). — ***245.***

46 В. І. Ленін. «План і конспекти брошури «Про продовольчий податок»» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 313). — ***253.***

47 В. І. Ленін. Промова при закритті XI з'їзду РКП(б) 2 квітня 1922 року (див. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 272). — ***253.***

48 XXII губернська конференція ленінградської організації РКП(б) відбулася 1—10 грудня 1925 року, напередодні XIV з'їзду партії. Публікований лист Й. В. Сталіна був оголошений 8 грудня 1925 року на закритому засіданні конференції. — ***253.***

49 XIV Московська губернська партійна конференція відбулася 5—13 грудня 1925 року, напередодні XIV з'їзду партії. В резолюції на доповідь ЦК РКП(б) конференція схвалила політичну і організаційну роботу ЦК РКП(б). — ***255.***

50 XIV з'їзд ВКП(б) відбувався в Москві 18—31 грудня 1925 року. З'їзд обговорив політичний і організаційний звіти Центрального Комітету, звіти ревізійної комісії, ЦКК, представництва РКП(б) у Виконкомі Комінтерну і доповіді: про роботу профспілок, про роботу комсомолу, про зміну партійного статуту та ін. З'їзд цілком схвалив політичну і організаційну лінію Центрального Комітету, намітив шлях дальшої боротьби за перемогу соціалізму, затвердив генеральну настанову партії на соціалістичну індустріалізацію країни, відкинув капітулянтські плани опозиціонерів і доручив ЦК вести рішучу боротьбу з усякими спробами підриву єдності партії. XIV з'їзд ВКП(б) увійшов в історію партії, як з'їзд індустріалізації. Він проходив під знаком боротьби проти «нової опозиції», яка заперечувала можливість побудови соціалізму в СРСР. За рішенням XIV з'їзду партія стала називатися Всесоюзною Комуністичною Партією (більшовиків) — ВКП(б). (Про XIV з'їзд ВКП(б) див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 263—266.). — ***257.***

51 Конференція в Локарно (Швейцарія) відбулася 5—16 жовтня 1925 року. На ній були представлені Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Польща, Чехословаччина і Німеччина. (Про конференцію в Локарно див. цей том, стор. 270—271.).— ***269.***

52 В Генуї (Італія) 10 квітня — 19 травня 1922 року відбулася міжнародна економічна конференція, в якій брали участь, з одного боку, Англія, Франція, Італія, Бельгія, Японія та інші капіталістичні держави, з другого боку — Радянська Росія. Конференція в Генуї була скликана для визначення

відносин між капіталістичним світом і Радянською Росією. При відкритті конференції радянська делегація розгорнула широку програму відбудови Європи і висунула проект загального роззброєння. Пропозиції радянської делегації не були прийняті конференцією.

2 грудня 1922 року Радянський уряд скликав у Москві конференцію представників сусідніх західних держав (Естонії, Фінляндії, Латвії, Польщі і Литви), де поставив на обговорення план пропорціонального скорочення озброєнь. 27 грудня 1922 року X Всеросійський з'їзд Рад у зверненні «До всіх народів світу» підтвердив лінію мирної політики Радянського уряду і закликав усіх трудящих світу до підтримки цієї лінії. В лютому 1924 року на Морській конференції в Римі радянський представник виступив з конкретною пропозицією по скороченню морських озброєнь. — ***278.***

53 Мова йде про генеральний (загальний) і торговельний договори між Великобританією і СРСР, підписані в Лондоні 8 серпня 1924 року представниками Радянського уряду і лейбористського уряду Макдональда. Англійський консервативний уряд, який прийшов до влади в листопаді 1924 року, відмовився ратифікувати ці договори. — ***287.***

54 Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів про анулювання державних позик царського уряду був прийнятий 21 січня 1918 року. — ***287.***

55 Мова йде про консервативний уряд Болдуїна — Остіна Чемберлена, який прийшов до влади в листопаді 1924 року на зміну лейбористському урядові Макдональда. — ***290.***

56 **«Экономическая Жизнь»** — щоденна газета, орган економічних і фінансових наркоматів та установ РРФСР і СРСР (ВРНГ, РПО, Держплану, Держбанку, Наркомфіну та ін.); видавалась з листопада 1918 по листопад 1937 року. — ***296.***

57 Див. праці В. І. Леніна: «Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність» (Твори, вид. 3-є, т. XXII, стор. 503—528), «Промова про продовольчий податок на зборах секретарів

і відповідальних представників осередків РКП(б) м. Москви і Московської губернії 9 квітня 1921 р.», «Про продовольчий податок» (т. XXVI, стор. 297—308, 317—352), «П'ять років російської революції і перспективи світової революції (Доповідь на IV конгресі Комінтерну 13 листопада 1922 р.)» (т. XXVII, стор. 342—355). — ***301.***

58 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 566. — ***310.***

59 Див. В. І. Ленін. «Первісний начерк тез в аграрному питанні (Для другого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу)» (Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 266—278). — ***322.***

60 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXIV, стор. 114. — ***324.***

61 Мова йде про резолюцію, ухвалену пленумом ЦК РКП(б) (3—10 жовтня 1925 р.) на доповідь В. М. Молотова «Про роботу партії серед сільської бідноти» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 38—41). — ***327.***

62 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. V, стор. 261—317 і вид. 4-е, т. 6, стор. 325—392. — ***328.***

63 «**Беднота**» — щоденна газета, орган ЦК ВКП(б); видавалася з березня 1918 по січень 1931 року. — ***358.***

64 «**Ленинградская Правда**» — щоденна газета, орган Ленінградського обласного і міського комітетів ВКП(б), обласної і міської Рад депутатів трудящих, почала виходити з 1918 року під назвою «Петроградская Правда». В 1924 році газета перейменована в «Ленинградскую Правду». Наприкінці 1925 року «Ленинградская Правда» — орган Півн.-Зах. Обл. Бюро ЦК РКП(б), Ленінградського губкому партії, губпрофради і обласної економічної наради — була використана «новою опозицією» для своїх фракційних антипартійних цілей. — ***374.***

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

1925

Початок січня. Й. В. Сталін розмовляє з членами редакції журналу «Красная Молодёжь» про завдання журналу. Розмову опубліковано в журналі «Красная Молодёжь» № 1 (5), січень 1925 р.

5 січня. Й. В. Сталін розмовляє з слухачами партійної школи м. Сталіно (Юзівка), які приїхали в Москву на екскурсію.

Й. В. Сталін написав звернення «Робітниці й селянки, пам'ятайте і виконуйте заповіти Ілліча'». Звернення опубліковано в журналі «Работница» № 1, січень 1925 р.

6 січня. Й. В. Сталін пише листа Всесоюзному вчительському з'їздові. Листа опубліковано в «Учительской Газете» № 2, 10 січня 1925 р.

9 січня. Й. В. Сталін розмовляє з групою комуністів, відряджених на роботу в село.

10 січня. Й. В. Сталін пише листа керівникам Всесоюзної асоціації пролетарських письменників з приводу склнкання конференції пролетарських письменників.

17—20 січня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

17 січня. Й. В. Сталін на спільному засіданні пленумів ЦК і ЦКК РКП(б) виступає з повідомленням про резолюції місцевих організацій з приводу виступу Троцького.

19 січня. Й. В. Сталін на пленумі ЦК РКП(б) виголошує промову на доповідь М. В. Фрунзе «Про асигнування Народному комісаріатові військових і морських справ СРСР».

21 січня. Листа Й. В. Сталіна «Рабочей Газете» в день перших роковин з дня смерті В. І. Леніна опубліковано в «Рабочей Газете» № 17.

25 січня. Й. В. Сталін пише відповідь на листа т. Д—ова в питанні про перемогу соціалізму в одній країні.

26 січня. Й. В. Сталін на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) виступає з промовою «Про «Димівку»».

27 січня. Й. В. Сталін на XIII губернській конференції московської організації РКП(б) виступає з промовою «До питання про пролетаріат і селянство».

28 січня. Й. В. Сталін бере участь в засіданнях Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) і його Президії.

30 січня. Й. В. Сталін у привітальних телеграмах першим з'їздам компартій Узбекістану і Туркменістану визначає завдання компартій цих республік після проведеного національного розмежування Середньої Азії. Телеграми опубліковано в газетах «Правда Востока» № 29, 6 лютого і «Туркменская Искра» № 34, 14 лютого 1925 р.

31 січня. Й. В. Сталіна на XXI губернській партійній конференції ленінградської організації РКП(б) обирають до складу Ленінградського губернського комітету партії.

2 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією Всесоюзної асоціації пролетарських письменників в питаннях пролетарської літератури.

3 лютого. Розмову Й. В. Сталіна з Герцогом «Про перспективи КПН і про більшовизацію» опубліковано в газеті «Правда» № 27.

6 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками ЦК і МК РЛКСМ в питаннях роботи комсомолу.

7 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією пленуму «Пролеткульту» в питаннях дальшої роботи «Пролеткульту».

9 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками ЦК РЛКСМ в питаннях роботи комсомолу.

15 лютого. Й. В. Сталін посилає привітання VII Царицинському губернському з'їздові Рад.

18 лютого. Й. В. Сталін бере участь в засіданні Президії ВККІ.

20 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з представниками партійних і радянських органів Тульської губернії в питаннях роботи кооперації і житлового будівництва.

26 лютого. Й. В. Сталін бере участь в засіданні Президії ВККІ.

28 лютого. Й. В. Сталін пише листа т. Ме—рту в питанні про становище в компартії Німеччини.

6 березня. Й. В. Сталін посилає привітання трудящим Таджикістану в зв'язку з утворенням Таджицької АРСР. Привітання опубліковано в газеті «Правда Востока» № 58, 12 березня 1925 р.

8 березня. Статтю Й. В. Сталіна «До Міжнародного жіночого дня» опубліковано в газеті «Правда» № 56.

9 березня. Й. В. Сталін підписав повідомлення «Всім організаціям РКП(б)» про скликання Всесоюзної партійної конференції і порядок дня конференції.

10 березня. Й. В. Сталін звертається з листом до курсантів, командного, політичного і викладацького складу Нижегородської піхотної школи імені Сталіна в зв'язку з обранням його почесним курсантом. Листа опубліковано в газеті «Нижегородская Коммуна» № 45, 23 лютого 1930 р.

Й. В. Сталін пише привітання Царицинському губернському з'їздові уповноважених сільськогосподарської кооперації з побажанням успіхів у справі прилучення трудящого селянства до соціалістичного будівництва.

13 березня. Й. В. Сталін написав звернення ЦК РКП(б) до Центрального Виконавчого Комітету Гоміндану з приводу смерті Сун Ят-сена. Звернення опубліковано в газеті «Правда» № 60, 14 березня 1925 р.

14 і 16 березня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією першого Всесоюзного з'їзду сількорів.

15 березня. Й. В. Сталін посилає привітання першій партійній конференції Кара-Киргизької автономної області, в якому визначає завдання, що стоять перед комуністами Кара-Киргизії. Привітання опубліковано в газеті «Правда Востока» № 67, 26 березня 1925 р.

17 березня.	Й. В. Сталін розмовляє з делегацією чехословацької компартії, яка прибула на V розширений пленум ВККІ.
21 березня — 6 квітня.	Й. В. Сталін бере участь в роботі V розширеного пленуму ВККІ.
21 березня.	Й. В. Сталіна обирають членом політичної і чехословацької комісій V розширеного пленуму ВККІ.
22 березня.	Статтю Й. В. Сталіна «До міжнародного становища і завдань компартій» опубліковано в газеті «Правда» № 66.
25 березня.	Й. В. Сталін розмовляє з делегаціями від робітників заводів імені Володимира Ілліча і «Динамо», які запрошували його на збори по виборах до Московської і районної Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.
	Й. В. Сталін розмовляє з делегацією екіпажу міноносця «Сталін» Червоного Балтійського флоту.
	Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками Інституту В. І. Леніна про роботу Інституту.
27 березня.	Й. В. Сталін розмовляє з делегацією французької компартії, яка прибула на V розширений пленум ВККІ.
	Й. В. Сталін на засіданні чехословацької комісії розширеного пленуму ВККІ виступає з промовою «Про чехословацьку компартію».
28 березня.	На зборах робітників 1-ї дільниці служби тяги Північної залізниці Й. В. Сталіна обирають депутатом Московської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

30 березня. Й. В. Сталін виступає з промовами на засіданні чехословацької підкомісії V розширеного пленуму ВККІ про становище в чехословацькій компартії.

Й. В. Сталін на засіданні югославської комісії розширеного пленуму ВККІ виступає з промовою «До національного питання в Югославії».

Й. В. Сталін розмовляє з делегацією Киргизької республіки про становище в Киргизії.

Й. В. Сталін розмовляє з представниками редакції газети «Беднота» в питаннях роботи селянського відділу газети.

1 квітня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією робітників І-ї дільниці служби тяги Північної залізниці, яка вручила Й. В. Сталіну мандат депутата Московської Ради.

3 квітня. Й. В. Сталін у телеграмі секретареві ЦК азербайджанської комуністичної партії С. М. Кірову вітає комуністичну партію Азербайджану в зв'язку з її п'ятиріччям. Телеграму опубліковано в газеті «Бакинский Рабочий» № 75, 5 квітня 1925 р.

6 квітня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) з промовою «Про комсомольський актив на селі».

7 квітня. Й. В. Сталін бере участь в засіданні ВККІ.

13 квітня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією першої Всесоюзної конференції пролетарського студентства.

15 квітня. Й. В. Сталін пише звернення «До першої Всесоюзної конференції пролетарського студентства». Звернення опубліковано в газеті «Правда» № 87, 16 квітня 1925 р.

23—30 квітня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

27—29 квітня. Й. В. Сталін керує роботою XIV конференції РКП(б).

1 травня. Й. В. Сталін був присутній на першотравневому параді військ і демонстрації трудящих на Красній площі в Москві.

2 травня. Й. В. Сталін посилає привітання редакції газети «Правда Востока» (Ташкент) до дня преси. Привітання опубліковано в «Правде Востока», екстрений номер, 6 травня 1925 р.

5 травня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією робітників Жовтневої залізниці.

6 травня. Й. В. Сталін пише привітання газеті «Под Знаменем Ильича» (орган Комуністичного університету трудящих Сходу), в якому визначає завдання, що стоять перед газетою.

7—11, 16 травня. Й. В. Сталін бере участь в роботах XII Всеросійського з'їзду Рад.

9 травня. Й. В. Сталін виступає з доповіддю «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)» на зборах активу московської організації РКП(б).

11 травня. XII Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна членом ВЦВК.

Перша сесія ВЦВК XII скликання обирає Й. В. Сталіна членом Президії ВЦВК.

13—20 травня. Й. В. Сталін бере участь в роботах III з'їзду Рад Союзу РСР.

18 травня. Й. В. Сталін на зборах студентів КУТС виступає з промовою «Про політичні завдання Університету народів Сходу».

20 травня.	III з'їзд Рад Союзу РСР обирає Й. В. Сталіна членом Союзної Ради ЦВК СРСР.
21 травня.	Перша сесія ЦВК СРСР обирає Й. В. Сталіна членом Президії ЦВК СРСР.
22 травня.	Й. В. Сталін розмовляє з делегатами III з'їзду Рад СРСР від Туркменської і Узбецької республік.
23 травня.	Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками партійних і радянських органів Південно-Осетинської і Північно-Осетинської автономних областей.
25 травня.	Й. В. Сталін розмовляє з делегатами III з'їзду Рад СРСР від Туркменської РСР, Таджицької і Казахської АРСР про становище в республіках.
29 травня.	Й. В. Сталін бере участь в засіданні Президії ЦВК СРСР.
1 червня.	Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками Узбецької РСР, Дагестанської і Таджицької АРСР.
2 червня.	Й. В. Сталін, В. М. Молотов і А. А. Андреєв надсилають листа членам редакції газети «Комсомольская Правда».
3 червня.	Й. В. Сталін розмовляє з слухачами курсів повітових партійних працівників при ЦК РКП(б).
5 червня.	Й. В. Сталін бере участь в засіданні Президії ЦВК СРСР.
9 червня.	Й. В. Сталін виступає в Комуністичному університеті імені Я. М. Свердлова з відповідями на питання слухачів Університету.

13 червня. Привітання Й. В. Сталіна «Університетові імені Я. М. Свердлова (До дня другого випуску основного і професійного курсів)» опубліковано в газеті «Правда» № 132.

27 червня. Й. В. Сталін розмовляє з головами губвиконкомів Тамбовської, Орловської, Воронезької і Курської губерній про заходи відбудови народного господарства чорноземної смуги.

30 червня. Статтю Й. В. Сталіна «Ще раз до національного питання (З приводу статті Семича)» опубліковано в журналі «Большевик» № 11—12.

3 липня. Й. В. Сталіна на засіданні Президії ВККІ обирають до складу комісії в польському питанні.

4 липня. Й. В. Сталін на засіданні польської комісії ВККІ виступає в питанні про становище в польській компартії.

Інтерв'ю Й. В. Сталіна японському кореспондентові газети «Ніці-Ніці» п. Фусе «Про революційний рух на Сході» опубліковано в газеті «Правда» № 150.

29 липня. Й. В. Сталін обраний Президією ВККІ до складу комісії в німецькому питанні.

18 серпня. Й. В. Сталін звертається з листом до козацтва станиці Гарячеводської у відповідь на вручення грамоти про обрання його почесним козаком станиці в день її століття. Листа опубліковано в газеті «Терек» № 189, 22 серпня 1925 р.

12 вересня. Й. В. Сталін пише листа В. М. Молотову про антибільшовицький характер статті Зінов'єва «Філософія епохи».

15 вересня. Й. В. Сталін пише відповідь на записку т. Єрмаковського.

19 вересня. Привітання Й. В. Сталіна відпочиваючим санаторія в Уч-Дере опубліковано в газеті «Советский Юг» № 215.

24 вересня. Політбюро ЦК РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до складу комісії для розгляду пропозицій Середньоазіатського бюро ЦК РКП(б) в питанні про земельно-водну реформу в Середній Азії.

28 вересня. Й. В. Сталін розмовляє з представниками Казахської АРСР в питаннях національного і державного будівництва республіки.

3—10 жовтня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

10 жовтня. Й. В. Сталін пише листа Кларі Цеткін про стан справ в німецькій компартії.

12 жовтня. Й. В. Сталін розмовляє з працівниками агітаційно-пропагандистських відділів Тіфліського і Нижегородського комітетів партії — учасниками наради зав. агітпропів при ЦК РКП(б).

14 жовтня. Й. В. Сталін розмовляє з учасниками наради агітпропів, скликаної ЦК РКП(б).

15 жовтня. Підписане Й. В. Сталіним повідомлення про скликання XIV з'їзду РКП(б) опубліковано в газеті «Правда» № 236.

19 жовтня. Й. В. Сталін розмовляє з представниками Південно-Осетинської і Північно-Осетинської автономних областей в питанні об'єднання Південної і Північної Осетії.

Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК РКП(б) з промовою про роботу татарської партійної організації.

Й. В. Сталін розмовляє з головою Курського губвиконкому і секретарем Курського губкому партії в питаннях роботи на селі.

Й. В. Сталін розмовляє з керуючим Тульським збройовим заводом в питаннях роботи заводу.

23 жовтня. Й. В. Сталін звертається з привітанням до робітників Балтійського суднобудівельного заводу з приводу спуску на воду першого радянського лісовоза «Товариш Сталін». Привітання опубліковано в газеті «Известия» № 246, 27 жовтня 1925 р.

29 жовтня. В «Комсомольской Правде» № 133 опубліковано відповіді Й. В. Сталіна на запитання редакції про завдання комсомолу.

Й. В. Сталін відвідує хворого М. В. Фрунзе в Боткінській (Солдатенковській) лікарні.

31 жовтня. Й. В. Сталін відвідує Боткінську лікарню, де перебувало в цей час тіло покійного М. В. Фрунзе.

2 листопада. Й. В. Сталін був присутній у Великому театрі на траурному засіданні, присвяченому пам'яті М. В. Фрунзе.

3 листопада. Й. В. Сталін виголошує промову на Красній площі на похороні М. В. Фрунзе.

7 листопада. Статтю Й. В. Сталіна «Жовтень, Ленін і перспективи нашого розвитку» опубліковано в газеті «Правда» № 255.

9 листопада. Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками ЦК і МК РЛКСМ в питаннях роботи комсомолу.

До 15 листопада. Партійні збори робітників Сталінських майстерень Жовтневої залізниці обирають Й. В. Сталіна делегатом на V партійну конференцію Сокольницького району м. Москви.

16 листопада. Й. В. Сталін розмовляє з керівниками азербайджанських філій профспілок металістів і гірників про становище робітників.

18 листопада. Й. В. Сталін бере участь в засіданні Президії ЦВК СРСР.

Й. В. Сталін звертається з привітанням до V партійної конференції Сокольницького району м. Москви. Привітання опубліковано в газеті «Гудок» № 265, 20 листопада 1925 р.

29 листопада. Й. В. Сталін посилає телеграму в Ленінград тов. Ярославському з приводу підготовки XXII губернської конференції ленінградської організації РКП(б).

1 грудня. Й. В. Сталіна на XXII губернській конференції ленінградської організації РКП(б) обирають почесним членом президії конференції.

5 грудня. Й. В. Сталіна обирають почесним членом президії XIV губернської конференції московської організації РКП(б).

Листа Й. В. Сталіна до редакції газети «Беднота» опубліковано в «Бедноте» № 2278.

8 грудня. Й. В. Сталін пише листа президії XXII губернської конференції ленінградської організації РКП(б). Листа опубліковано в журналі «Красная Летопись» № 1 (58), 1934 р.

9 грудня. XXII губернська конференція ленінградської організації РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до складу Ленінградського губкому партії.

13 грудня. XIV губернська конференція московської організації РКП(б) обирає Й. В. Сталіна делегатом на XIV з'їзд РКП(б).

15 грудня. Й. В. Сталін підписує звернення членів ЦК РКП(б) до «нової опозиції» в питанні про збереження єдності партії.

Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б) і виступає з промовою з приводу перейменування РКП(б) у Всесоюзну Комуністичну Партію (більшовиків) — ВКП(б).

18—31 грудня. Й. В. Сталін керує роботою XIV з'їзду ВКП(б).

18 грудня. Й. В. Сталін виступає з політичним звітом Центрального Комітету XIV з'їздові ВКП(б).

23 грудня. Й. В. Сталін виступає на XIV з'їзді ВКП(б) із заключним словом по політичному звіту ЦК.

Й. В. Сталін виступає з заявою з приводу проекту резолюції по звіту ЦК на XIV з'їзді ВКП(б). Заяву опубліковано в газеті «Правда» № 298, 31 грудня 1925 р.

28 грудня. Й. В. Сталін керує роботою екстреного пленуму ЦК партії; виступає з промовою про газету «Ленинградская Правда» в зв'язку з використанням її «новою опозицією» для своїх фракційних антипартійних цілей.

31 грудня. Й. В. Сталіна на засіданні XIV з'їзду ВКП(б) обирають членом Центрального Комітету ВКП(б).

ЗМІСТ

И. В. Сталин. Сочинения. Том 7.
(На украинском языке)

Тираж 100 тисяч екз.
Здано до складання 14/V 1948 р.
Підписано до друку
29/VII—23/VIII 1948 р.
Обсяг 26 1/2 друк. арк.
Зам. 851.
Ціна 6 карб.

*

4-та Республіканська
поліграфічна ф-ка,
м. Київ, пл. Калініна, 2.